

ი. ძეუნარგია

ცხოვრება და ღვაწლი
თ. გრიგოლ ორბელიანისა

В

გადმობეჭდილი
ჟურნალ «მოამბე»-დან

ტფილისი
ელექტრონის სტამბა წიგ. გამომც. ქართვ. ამხანაგობისა...
1905

дозволено цензурою, 17-го іюня, 1905 г. Тифльсь

ცხოვრება და ღვაწლი თ-დი გრიგოლ ორბელიანისა

I

გრიგოლის მამა, ზურაბი, იგივე დიმიტრი წარსულის საუკუნის კაცი იყო, მეფე ერეკლეს სასახლეში ნამყოფი და ცოტა ნამსახურიც. კახ-ბატონს, ეტყობა, ძლიერ მოსწონდა და უყვარდა ზურაბ, რადგანაც მან მიათხოვა იმას თავისი ქალის ელენეს ასული ხორეშან, დედა პოეტისა. შემდეგ, როდესაც მეფე ერეკლე გარდაიცვალა და საქართველოს სხვა პოლიტიკური წეს-წყობა დაუდგა, ზურაბ ორბელიანი, როგორც მოწინავე თავადიშვილი, ჯერ სამხედრო სამსახურში განწესდა და ციციანოვთან ერთად იყო ერევნის აღების მონაწილე, მერე მთავრობამ დანიშნა იგი თბილისის ბაჟის ზედამხედველად¹ და «ზასედატლათ» უზენაესს სასამართლოში, რომელიც განაგებდა საბჭო საქმეებს საქართველოში. აქ მსახურების დროზე ამბობენ: როდესაც სასამართლოში საქმის გარჩევა გათავდებოდა და სეკრეტარი-ფიდო ენიკოლოპოვი – წაუკითხავდა ზურაბს სასამართლოს ოქმს, ეს უკანასკნელი, რუსულის ნაკლებად მცოდნე, ეტყოდა სეკრეტარს:

– ფიდო, რაღა ბევრს კითხულობ, თუ «ესლი» სწერია, ხელს მოვაწერ თუ არა და არა**).²

«ესლი» ნიშნავდა: если не встретится законных препятствий-ს. ხუმრობით იყო, თუ გულის-სიმარტივით, ზასედატელს ეგონა, რომ ამ «ესლით» ყოველს პასუხის გებას თავიდან აიცილენდა.*³

ცოტა ქვემოთ, როდესაც პოეტის სიყმაწვილეზე დავიწყებთ ლაპარაკს, დავინახავთ რა ღვთისნიერი ადამიანი იყო ზურაბ ორბელიანი, რა კარგად იცოდა იმან სამღთო წერილი და გარეშე წიგნები. ეხლა კი მის პიროვნებაზე თუნდ ამ ორის უბრალო ჩვენგან გაგონილის ამბით დააკმაყოფილეთ თქვენი ცნობის მოყვარეობა.

იმის დროს მთავარ-მართველს ერმოლოვს არა ჰქონდა თურმე კარგი განწყობილება ზურაბთან. ზურაბიც თითონ არ მალავდა თავის უკმაყოფილებას და, როგორც ამბობენ, არა ერთ-გზის იტყოდა საზოგადოებაში ერმოლოვის ძვირს. ეს რომ ერმოლოვმა შეიტყო, მიუგზავნა ზურაბს თ. გრიგოლ მუხრან ბატონი: რას მერჩი, რათ მაგინებო.

– აბა, როდის ვაგინებდი მაგ... და აქ ერთმა მაგარმა სიტყვამ გაიელვა ჰაერში, იმ ანდაზის არ იყოს, ურია ღმერთს ნუ ფიცავო და არა ღმერთმანიო**).⁴

მეორე ამბავი, რომელიც გამიგონია ზურაბის შესახებ, იმის დროის მოდას შეეხება. მოდა იყო, ჩაის სმას რომ გაათავებდნენ, თუ არ უნდოდათ მეტის დალევა, სტაქანი პირ-ქვე უნდა დაემხოთ. ერთხელ, როდესაც ზურაბი ნარდს თამაშობდა, გართულმა, უნებლიეთ სტაქანი გადმოაბრუნა და ბიჭმაც მეტი ჩაი არ მოუტანა. თამაში რომ გათავდა, ბიჭსა ჰკითხა: ჩაი რატომ არ მომიტანეო.

– ბატონო, თქვენ აკი სტაქანი პირ-იქვე დაამხვეთ.

– ბიჭო და, რა უღელი ხარი იმის გადაბრუნებას უნდოდა, რით ვერ მოერიო, უპასუხა სიცილით ჩაის მწყურვალე თავადმა*¹.

¹ *) პლ. იოსელიანი. ცხოვრება მეფის გიორგი XIII-სა გვ. 327.

² **) გენერალის ა. საგინოვისაგან გაგონილი.

³ *) შექსპირი სწერს ერთს კომედიაში: « слово если-единственный умиротворитель; въ если большая сила “. (Какъ Вамъ будетъ угодно მოქმედება V, სცენა IV).

⁴ **) ივანე მუხრან-ბატონისაგან გაგონილი.

დედა პოეტისა, ხორეშან, როგორც ვთქვით, მეფე ერეკლეს ქალის ელენეს ასული იყო. ეს ელენე ჯერ იყო გათხოვილი დიდ სოლომონ მეფის ძმაზე არჩილზე,*)² მერე, როცა დაქვრივდა და სულიერ ავადმყოფობას მიეცა, მეფე ერეკლემ გაათხოვა იგი ზაქარია ანდრონიკაშვილზე, ქიზიყის მოურავზე***).³ დიდი, მოსული ვაჟკაცი თურმე იყო ეს ანდრონიკაშვილი, რომელსაც მეტ-სახელად «მგელს» ეძახდნენ. ამან 600 კაცი მოაშველა ქალაქს, როდესაც ალა-მაჰმად-ხანი შემოვიდა საქართველოში. ელენე ბატონიშვილს ამისგან 1784 წ. ეყოლა ქალი, ხორეშან, და თვით გარდაიცვალა. მეფე ერეკლემ მაშინ თავისი შვილის არამში მოაყვანინა, გაზარდა და როდესაც ის შეიქმნა ცამეტის წლისა, შერთო ცოლად ზურაბ ორბელიანს****.)⁴

რომ იტყვიან, შესანიშნავი კაცი შესანიშნავი დედის შვილი არისო, სწორედ გრიგოლ ორბელიანზე და მისი მშობლებზედ გამართლდა. განსვენებული პოეტი ცრემლით და კრძალვით მოიგონებდა ხოლმე კეთილსა, ნაზსა, ღვთის მოშიშსა და ჭკვიანს დედას, რომელმაც გზა სიკეთისა ასწავლა მას და სული აღუვსო მარად-ჟამ გამოუღვეველის სიყვარულითა და სათნოებით. მისი პატივის ცემა ძვირფასის მშობლებისადმი აღემატებოდა ჩვეულებრივს შვილობრივს სიყვარულსა. იგი წმიდა არსება იყო მისთვის, რომელსაც თავყანსა სცემდა, როგორც შვილი და როგორც კაცი.

მარტო გრიგოლის გამოზდით არ იყო შესამჩნევი დედა პოეტისა. გრიგოლს გარდა, მას ჰყავდა სამი სხვა შვილი: ილია, ზაქარია და ეფემია, სამივე თავის-თავად შესანიშნავნი და სახელოვანნი პირნი. პირველ ორთა სახელს კაცი ხშირად შეხვდება კავკასიის სამხედრო ისტორიაში. თავიანთის ცხოვრებითა და სიკვდილით მათ ორთავ დაამტკიცეს თავ-განწირული ვაჟ-კაცობა და ერთგულება მამულისა. ეფემიამ კი დაუვიწარ-ჰყო თავისი სახელი იმით, რომ შეიქნა დედა ჩვენის სასიქადულო პოეტის, ნიკოლოზ ბარათაშვილისა. იშვიათს ქართველს ქალს გაუზდია ამდენი წარჩინებული ქართველები. ნეტარ-იყვნენ ძუძუნნი, რომელთა სწოვდინ ესეოდენნი სახელოვანი შვილნი!

II

ნამდვილად არავინ იცის რა დროს დაიბადა გრიგოლ ორბელიანი. სრულს მისს ნამსახურებითს სიაში ის არის დანიშნული დაბადებულად 1800-ში. მისთა თანამედროვეთაგან კი რამდენიმე ამბობენ, რომ ის არის დაბადებული 1804-ს. ამ წელს პოეტის მამა ზურაბ სხვათა სამასთა საქართველოს თავადთა შორის ციციანოვის ჯარში იყო, რომელმაც ერევანი აიღო. ექსპედიციის დროს, ერთხელ, ზურაბ ორბელიანი, თავისი ძმით ასლანით და იოანე სარდლით ჩაუარდა ხელში ფათალიშახს, რომელმაც დაატყვევა იგი. ეს რომ შეეტყო მის ცოლს ხორეშანს, პოეტზედ ორსულად მყოფს, აღთქმა დაედო ღვთის წინაშე, თუ ზურაბს ცოცხალს დააბრუნებ, ჩემს შვილს ბერად მივცემო. ზურაბ უვნებლად დაბრუნებულა, ხორეშანს ვაჟი ჰყოლია და აღთქმა... მაინც აღსრულებულა, რადგანაც პოეტი უცოლოდ მოკვდაო, გვიამბო ქეთევან ორბელიანმა. ამ ორ აზრში ისევ იმას უნდა მიეცეს უპირატესობა, რომელიც ნამსახურებითს სიაში არის ნაჩვენები. პოეტი პირველად 1816 წ. შევიდა სამსახურში და მაშინ უფრო კარგად ეცოდინებოდათ და ემახსოვრებოდათ დრო პოეტის დაბადებისა, ვიდრე ეხლა.

ამ რიგად გრიგოლ ორბელიანი უნდა იყოს დაბადებული 1800-ს., ამ საუკუნესთან ერთად, ან უკეთ: ამ საუკუნესა და წარსულს საუკუნეს შორის – ორთა დროთ შუა – როდესაც ძველი დროების რეჟიმი განქრა და ახალი დროების რიჟ-რაჟი ჯერ ისევ

1 *) თ. ივანე მუხრან-ბატონისაგან გაგონილი.

2 **) მეფის გიორგის ცხოვრება პ. იოსელიანის 13. გვერდი.

3 ***) კნორინგის მოხსენება.

4 ****) ქეთევან ორბელიანისაგან გაგონილი.

სიბნელით და ბურუსით იყო გარემოცული. ახალდაბადებულს ზნეობითის და გონებითის სიდიდისა და სიმრთელისთვის ამაზე უარესი დრო მეორე სხვა ძნელი იყო გამოსჩენოდა. მთელს იმის ცხოვრებას, ამ დროების წყალობით, უნებლიეთ უნდა დასტყობოდა ამ ორი სხვა-და-სხვა ელემენტის – ძველისა და ახლის – გავლენა. გონებას, ხასიათს, ქცევას, ლაპარაკს, ენას, ყველას ორი პირის სახე უნდა ჰქონოდა, რადგანაც ორ-სახეობას წარმოადგენდა მაშინ თვით ცხოვრება. ჩვენ შემდეგ დავინახავთ, რამდენად დაიმორჩილა ამ გავლენამ პოეტი და რამდენად წინააღმდეგინა იმან ამ გავლენის ზემოქმედებას თავი ძლიერი პიროვნება.

მანამ კი ვნახოთ სად, როგორ და რა პირობაში მოიდგა ფეხი ახალ დაბადებულმა, როგორ განატარა იმან თავისი სიბავშვვე, სიყმაწვილე, სიჭაბუკე? ამ კითხვის დადგენა აქაც შეადგენს მიუცილებელს საჭიროებას, უტყუარი მისი პასუხი მოჰგენს სინათლეს ბევრს მხარეს პოეტის მოქმედებისას, განმარტავს მის გონების ავლა-დიდებას, იმის გულის მიდრეკილებას, იმის ხასიათს, მაგრამ საქმე ის არის, ქართველი უცნობი მწერალი კი არა, ევროპაში განთქმული პოეტი რომ იყოს ორბელიანი, რაკი ამ კითხვის პასუხი დღემდის არ დაწერილა, დღეს ამ ოთხმოცის წლის შემდეგ, როცა მეოთხე მოდგმა გამოდის ცხოვრებაში, ამ კითხვის შესაფერად პასუხის გება ყველასთვის საძნელო იქნებოდა. ჩვენში ეს მით უფრო ძნელია, რომ ამ საუკუნის დასაწყისში პერიოდული ბეჭდვა არა გვქონდა, რომელშიაც ასე თუ ისე ყოველთვის გამოსჩხრეკს კაცი რამე საგულისხმო ცნობას, სახელოვან კაცთან შესახებ.

გარნა გზა არც ისე უიმედოთ შეუკრავს გარემოებას, რომ თითო ორორი ფაქტის ცხოვრებიდან ან ძველ წერილებს არ შეენახოს ჩვენთვის, ან ძველ მეხსიერებას. რომ უფრო ნათლად წარმოვიდგინოთ პოეტის სიყმაწვილის დრო, ფაქტების სიღარიბეს ჩვენ შევავსებთ ისტორიული სურათით. იმ ზოგიერთა ამბებს, რომელთაც ჩვენამდე ჩამოუღწევია, ჩვენ გავუკეთებთ ისტორიულს ფონს და ამ გვარად შემოვფარგლავთ იმ ზნეობით «ატმოსფერას»¹),¹ რომლისაგან – როგორც მცენარის ხეირობა „ფიზიკური ატმოსფერისაგან“ – არის დამოკიდებული კაცის აღზრდა და ზნეობითი განვითარება. ამ გვარის ფონით გარშემოზღუდული პორტრეტი პოეტის სიყმაწვილისა უფრო ნათლად იქნება თვალთათვის დასანახავი და გონებისთვის გასაგები.

III

წარსულის საუკუნის დამლევს და მდგომარის საუკუნის დასაწყისს ქართულ ენაზე ორი ჩინებული მოამბე ჰყავს: ალექსანდრე ორბელიანი და პლატონ იოსელიანი. პირველი არმიყია ძველის ქართველის ოჯახის და საზოგადოების ცხოვრებისა, მეორე – ულმობელი მეისტორიე, ანუ, მისივე სტილით რომ ვასიამოვნოთ მისს აჩრდილს, ულმობელი ტაციტი, რომლისთვისაც სიტყვაზე: ალექსანდრე ბატონიშვილი იყო მიტრიდატი; სოლომონ ლეონიძე – ფაბრიციოსი და კატონი; დავით-გარესჯის უდაბნო – თეზაილა და სხ., იმათ სულზე მოუსწრიათ წასრულის საუკუნის ისტორიულთა პირთა და გარემოებათათვის და თითონ ყოფილან მოწამენი ამ საუკუნის დასაწყისისა. მაშასადამე, სრული ნდობის ღორსნიც არიან. პირველის ნაწერში მამულის სიყვარულისაგან მომხდარი გადაჭარბება და მეორის გამოკვლევაში ცოტაოდენი ურწმუნოება იმდენად საჩინოა თვალთათვის, რომ არა ვის არ დაუშლის ჭეშმარიტების გამოცნობას.

მაშ, დავეკითხოთ ამ ორთა, რა გვარ მდგომარეობაში იყო ჩვენში გრიგოლ ორბელიანის დაბადების დროს – ცოტა ადრე, ცოტა გვიან, ეს სულ ერთია; საზოგადოების ცხოვრება ყოველ წლობით არ იცვლება – ოჯახი, საზოგადოება, ეკლესია, შკოლა,

¹ *) ტენის სიტყვაა.

პოლიტიკური ცხოვრება, ე. ი. ყველა ის პირობა, რომლისაგან შესდგება ყმაწვილის აღზრდის ნიადაგი, მისი «ზნეობით ატმოსფერა»? თუ ეს მაგარი საფუძველი გავიკეთეთ, ჩვენი ბიოგრაფიული შენობაც არ იქნება ქვიშაზე აყვანილი.

ჯერ ოჯახი ვნახოთ, შევიტყოთ, როგორ სცხოვრებდა ქართველი მებატონე, რომლის სახლშიაც აღიზარდა პოეტი.

აქ ჩვენ რამდენისამე ხნით თავადის ალექსანდრე ორბელიანის ცოდნასა და ავტორიტეტს მივმართავთ. ცოტა ქართულად «მსხვილდაც» დავესესხებით მის ნაწერს, რადგანაც მისგან დახატული სურათი შინაურის ცხოვრებისა თავის თავად გამტაცებელი არის კაცისა და პოეტის ცხოვრებისთვისაც მოგვცემს ბევრს საგულისხმო შენიშვნას.

ერთმა რომელსამე სახლეულობის ცოლ-ქმარმა _ ამბობს თავისებურად ალ. ორბელიანი _ გარიჟრაჟზედ გაიღვიძეს; მაშინვე იმათ ღმერთი ახსენეს: «ღმერთო დიდო, შენის მოწყალებით ნუ დაგვაგდებთ ჩვენ». ამ სიტყვასთან ქმარი ქვეშ-საგებიდგან გადმოვიდა ტახტზედ და ფეხებზედ მსუბუქად ჩაიცო. მერე აღმოსავლეთისკენ პირი მიმართა და თავის საიდუმლო ლოცვას მოჰყვა, განდისხან პირ-ჯვარის დაწერით და იშვიათად მეტანიის მოყრით. ეს რომ ქვეშ-საგებიდგან გადმოვიდა, იქ ქვეშ-საგებში იმისი ცოლი წამოჯდა, ბეჭებზედ მსუბუქად წამოისხა, პირი აღმოსავლეთისაკენ მიიბრუნა და ისიც თავის საიდუმლო ლოცვას მოჰყვა, ხანდისხან სათხოვარის ხელების განპყრობით ღვთისადმი და თან პირ-ჯვარის დაწერითა... ქმარმა უფრო ადრე გაათავა ლოცვა, შემდეგ საჯინბოსაკენ წავიდა თავის საჯდომი ცხენების მოსავლელად; იქ მეჯინბეთ ცხენები კარგად დააურავებინა და მას უკან თავის ცოლთან შამოვიდა, რომელსაცა ლოცვა გაეთავებინა, პირიც დაებანა, თავიც დაეხურა, ტანთაც ჩაეცვა, ქვეშ-საგებიც სულ აელაგებინა და ქეჩაზედ მოკეცილი თავის ქმარს ელოდა შემოსულიყო.

როდესაც იმის ქმარი შემოვიდა, ცოლმა თავის შვიდი წლის ვაჟი გააღვიძა და უთხრა:

_ ადე, შვილო, ილოცე, ჩაი დალიე და მერე შენს ოსტატთან წადი სასწავლებლად.

ფხიზელი, მორჩილი შვილი ჩქარა წამოდგა, გამდელმა ჯერ პირი დააბანინა, მას უკან ტანისამოსი ჩააცვა და შემდეგ ალოცეს.

მინამ ყმაწვილს ალოცებდნენ, იმისმა მამამ პირი დაიბანა და ტანისამოსის ჩაცმა მოასწრო. ამასთან მოსამსახურემ ფოდნოსზედ დადგმული ჩაი ჭიქებით ჩამოარიგა. ჩაი რომ გაათავეს, ყმაწვილის ლალას მოუწოდეს, და ყმაწვილის მამამ უთხრა:

«ეს შენი გაზდილი ოსტატთან მიიყვანე; ჩემ მაგიერ უთხარ, ამას რომ პირველი კანონი დავითნი გაუთავებია, დიდად გამდლობთ იმასაც და იმის შაგირდსაც... ესეც მოახსენე ჩემ მაგიერ, დღეს სადილად ჩვენთან მობრძანდნენ ამ თავის შაგირდით»...

ის რომ გაისტუმრეს, იმათი სოფლის მოურავი შემოვიდა და ორთავეს მძიმედ დაუკრა თავი.

_ მოურავო, როდის მოხველ?

_ წუხელის უდროოდ სოფლიდგან გაიხელ. თქვენთან დრო არ იყო გხლებოდით, ჩემს სახლში ჩემს ხიზანთან გახლდით _ მოახსენა.

_ შენი ხიზანი ნაკლებობაში ხომ არ დაგხვდა?

_ თქვენ ცოცხალი ბრძანდებოდეთ... თქვენის მოწყალებით ჩვენ ჩვენს დღეში ნაკლებობაში არ ვიქნებით.

_ სოფელში ჩემი ცხენები, ბარგის ჯორები და მსახურის ცხენები როგორ არიან, ან ხომ არა აკლიათ-რა?

_ არა აკლიათ-რა და კარგადაც არიან.

_ ცხვარი, საქონელი და ან ცხენის ჯოგი როგორ არის?

_ დიახ, კარგად გახლავან. კარგი მწყემსები, კარგი მეჯოგეები გყვანან და ძალიან კარგად უვლიან. _ ეს რომ მოურავმა მოახსენა, მერე იმან ჰკითხა: შენი ჭირიმე, ქერი და ბზე ხომ საკმაო იქმნება ცხენისთვის აქა?

_ იმედი მაქვს, არ დააკლდესთ, _ უპასუხა ბატონმა.

_ ვინიცობაა თუ დააკლდათ, კიდეც ჩქარა ჩამოვატანინებ. ახლა ეს მიბრძანეთ: ყველი, ერბო, პური და ღვინო არ დაგაკლდებათ?

_ წლის სამყოფზედაც ბევრია, _ ცოლმა უთხრა.

ქალბატონიც კარზე გამოვიდა და ორი გამდელი უკან გამოყვა, ჯერ სამზარეულოში შევიდა, იქ ქვაბები გაჩხრიკა, შემდეგ მზარეულს უბრძანა: გემრიელი სადილი გააკეთე: კარგი ცხვრის გუფთის ბოზბაში, კარგი ცივად ძროხის ხორცი, კარგი ხოხბის ფლავი და კარგი ჩახოხბილი ქათმები. ამასთან მისცა რამდენიმე დარიგება, დაათვალიერა სამზარეულო, და რომ ნახა, ყველა რიგზედ და წმინდად იყო, გამოვიდა და საკუჭნაოში შევიდა.

იქ მეკუჭნავეს ყოველიფერი ჰკითხა... თავის გაკეთებული სხვა-და-სხვა მწნილებით სავსე ქილები, ერბოს ქილები, მარილი, ტომრებით ფქვილი, ტიკებით ღვინო, ცარიელი საღვინეები და გოზაურები და სხვა, რაც საკუჭნაოს ეკუთვნოდა _ სულ ყოველივე რიგზედ და თავის ალაგას იყო, მეკუჭნავემ ყველა კითხვაზედ პასუხი მოახსენა, მაგრამ მაინც ქალბატონმა ყველა თითონ დაიარა და გამდელებს აჩხრეკინებდა, თვითონ მხოლოდ დახედავდა. ყველა კარგად და რიგზედ რომ ნახა, მეკუჭნავეს უთხრა:

_ მოსამსახურებმა ამ დილით ისაუზმეთ, თუ არა?

_ თქვენის მოწყალებით ვისაუზმეთ: პურით, ყველით და ორ-ორი აზარფეშაც ღვინო გაიხელით, _ უპასუხა მეკუჭნავემ.

ქალბატონმა ეს რომ სთქვა, საკუჭნაოდან გამოვიდა და გამდელების ოთახი დაინახა. იქ მოახლეები დაათვალიერა, _ ისინი ისხდნენ და საკერავებს აკერებდნენ: ქარგას, ქისას, კერვას და ამგვარებსა. მას უკან ქალბატონი თავის ოთახში შემოვიდა, საუცხოვო საფენზედ დაჯდა, დორზედ მიესვენა, აიღო საკერავი და მიწამ არ გაათავა, არ მოეშო. მას უკან პატარა საერო წიგნს დაუწყო კითხვა ყურადღებით _ შუადღემდის...

შემდეგ დაიწყო პურობა. წყალით სავსე ალთაფა ტაშტით მოატარეს მოსამსახურეთ და სუბუქად ხელი დაიბანეს ყველამ, მერე სრული სადილი გაიშალა გრძელს განიერს ყალანქრის სუფრაზედ, რომელზედაც სხვა-და-სხვა ვერცხლის სურები შუა სუფრაში გაამწკრივეს, კახური წითელის ღვინით სავსე. დიდრონი ვერცხლის სანაჟურები შუა სუფრაში ჩაიდგეს ორი თუ სამი, ვერცხლის აზარფეშები და თასები მიმოხეულისავით დააწყეს აქა-იქ.

ყოველი ესენი ლამაზად რომ გააწყეს სუფრაზე, მურასლავაშები და გამტკიცული მრგვალი პურები ყველას სათვითოდ მოუტანეს, ამასთან დახატულის ხონჩებით სხვა-და-სხვა საჭმელები ჩაურიგეს და ყველას თავ-თავისად ჩაუმწკრიეს წინა.

მაშინდელი ზნეობა, სრულიად გაწმენდილი იყო ყოვლის მცირედის მწიკვლისაგან, ესე იგი იყვნენ: მშვიდობიანნი, წყნარნი, უფროსების მორჩილნი, ნათესაობის მიმდევ-მომდევნი დიდის სიყვარულით, მეზობლების გამტანნი და შემწენი ერთმანერთისა; კეთილნი, პურ-მარილიანნი, პურადნი, შემწყნარებელნი, გლახაკთ-დავრდომილთ ხელის გამმართველნი, ზრდილობიანნი, მართებულნი, უცხო დარბაისელნი, მოთავაზენი, გულგახსნილნი, სიწრფელით მოლაპარაკენი, დაუფერებით მთქმელნი, გულ-ფიცხელნი, მხიარულნი, მომღერალნი, მახვილსიტყვიერნი, გონიერნი, საქმის მალე მიმხვედრნი, თავის პირობის აღმასრულებელნი. არაოდეს სალანძღველსა სიტყვას არ იტყოდნენ, არამც თუ საგიებელნი ეთქოთ რამე, და თუ როგორმე იტყოდნენ, დიდი შფოთიც მოუხდებოდათ; მეუფროსედ პატივის მცემელნი და იმათ უზნობის დროს განკრძალვით ყურის მიმგდებნი, სინიდისიანნი, გულმარტივნი, მიმდობნი, უცხო დედა-კაცთან უმანკონი, ვალის გადახდაში უკანასკნელს ქონებას მისცემდნენ თავის დროზედ; მართალნი და მართლმსაჯულობის მოყვარულნი. სახლეულობაში ბედნიერნი, არაოდეს ტყუილს არ იტყოდნენ, რაც უნდა ძვირ-ფასი განძი ეპოვნათ, არ დამალავდნენ; მოსავნი, ჭეშმარიტნი

მორწმუნენი, ხასიათში მაგარნი, გაჭირვებაში დიდი მომთმენნი, ძლიერნი ვაჟ-კაცნი, ამხანაგობაში ანუ მეგობრობაში მტკიცენი და ეგრეთვე სხვანი ამგვარნი...

ამ დროის გლეხიც _ სულ იმავე ორბელიანის ჰაზრით _ სხვა კაცი იყო. «ყმას მებატონე მამასავით უყვარდა»; ისინი ერთად სხდებოდნენ სადილ-ვახშამზე, ერთად საუბრობდნენ, ერთად სიამოვნებდნენ. ყმა მდიდარი არ იყო, მაგრამ სარჩო საკმაოდ ჰქონდა და ისეთი შესაბრალისი გაჭირვება, როგორც ეხლა არის, არ ადგა. რაც გლეხობას შეეფერება, ყველა კარგად იყო ჩაცმული, ყველას ლეკური ნაბადი ჰქონდა. ყოველ სოფელს თავისი ფეიქარი ჰყვანდა, თავის ქვეშ გასაშლელი ნაბდის მთელავი, თავის შალის მქსოველი დედაკაცი. უცხვროს, უსაქონლოს და უღოროს სოფელს ვერ ნახავდა კაცი.

ეხლა ნახეთ რა გვარის მაღალის გრძნობით იწყებდა გლეხი თვისს სამღვთო-მოქმედებას, თესვას. პირჯვარს დაიწერდა, ღმერთს ახსენებდა და მოაზნევდა რა პურის თესლს მარჯვნივ და მარცხნივ, თითოეულს ხელის გაშლაზე იტყოდა:

ეს ჩვენს სამშობლოს, არამც თუ ესა, ჩვენცა და ჩვენი ცოლ-შვილებიც. ეს ჩვენს ბატონს, ღმერთო პურადობას ნუ მოუღევ! ეს სტუმარსა, ღმერთო ლუკმას ნუ მოგვაკლებ, დავხვდეთ გულგაშლითა. ეს მამულის ჯარის კაცებს, ეს დაცემულს, ვისაც საქონელი დახოცია. ეს იმასა, ვისაც მოსავალი არ მოსვლია. ეს უშვილოს ქვრივსა. ეს ქვრივსა, ობლების პატრონს. ეს ღარიბსა მარტოხელსა. ეს ობლებსა უდედ-მამოს. ეს იმასაც, ვისაც შიან. ეს სწორსა. ეს ამხანაგსა. ეს მეგობარსა. ეს ნათესავსა. ეს მეზობელსა. ეს ამვლელს. ეს ჩამვლელს. ეს ფრინველს. ეს პირუტყვს. ეს მყეფარსა ძაღლებს. ესეც მე და ჩემის ხიზნისათვის.

სარწმუნოება დიდად მტკიცედ იყო ხალხში: უდაბნოებში ბერები არ ეტეოდა, ეკკლესიებში _ მლოცველები. ყოველ შემძლებელ მებატონეს საკუთარი კარის ეკკლესია ჰქონდა, საკუთარი მღვდელი ჰყავდა, რომელიც იმას უწირავდა, ულოცავდა, სადილ-ვახშამზე სუფრას უკურთხევდა და, სხვათა შორის, ვეჭვობ, მდივნობასაც უწევდა.

უდაბნონი და მონასტერნი ნამდვილნი ნავთ-სადგურნი იყვნენ კეთილ მოქმედებისა.

«აქა ინახებიან _ ამბობს პლატონ იოსელიანი _ ობოლნი და გლახაკნი; აქა იკურნებიან სნეულნი; აქა იკვებებიან მშიერნი; აქა სნეულნი სულითა მიიღებენ სიმრთელესა; აქა მწუხარენი ვითარცა სასნეულოსა, ნუგეშ იცემებიან და ჰპოებენ სიხარულსა და შვებასა, რომელსაცა ხშირად დავნატრით სოფლისა მდიდარნი და ნეტარად საგონებულნი, ბრძოლის ჟამსა სიტყვითა და ჯარითა შველიან ქვეყანასა; სიმშილისა დროსა გვიძღვნიან პურსა და ღვინოსა, საკლავსა და ცხენსა, ურემსა და მეურმეთა»¹).

ამ უდაბნოებში და ეკკლესიებში მიიღებდა ჩვენი ერი სრულს სწავლა-განათლებასა. აქ ასწავლიდნენ წერასა, კითხვასა, გალობასა, ღრამატიკასა, რიტორებასა, ფილოსოფიასა, ღვთის-მეტყველებასა სამღვთოთა წიგნთა, კატეხიზმოსა, ძველთა სამეფოთა ისტორიასა და სხვათა საგანთა. ამ საუკუნის პირველ ხანებში თბილისში ამ გვარი სასწავლებლები იყო: ნათლის-მცემლის ეკკლესიაში, კალობანში, სიონს, ქვაშვეთს, მეტეხს და ანჩისხატში. მასწავლებლად, რასაკვირველია, სასულიერონი პირნი იყვნენ. რიცხვი მოწაფეთა ამ სასწავლებლებში აღაწევდა 400-დის.

დაგვრჩა მოსაგონებლად იმ დროინდელი პოლიტიკური მდგომარეობა საქართველოსი. ესეთი «კარგი ოჯახი», ესეთი მხიარული და უმწიკვლევანო ხალხი, ესეთი გულკეთილი გლეხი, ესეთი მორწმუნე და ქრისტიანე ერი სრულად ბედნიერი იქნებოდა,

¹ *) ცხოვრება მეფის გიორგი XIII-ისა, გვერდი 51.

რომ არ დაეჩაგრა ერთს გარემოებას, სახელდობრ პოლიტიკურ სისუსტეს. კოკამ წყალი ვერ ზიდა სულ-მუდამ. გატყდა ისტორიული სიმძლავრე ქართველთა გაზვიადებულის მტრისაგან. სამოცის ომის მამაცი მეფე ერეკლე, ღრმად მოხუცებული, და ღრმად დაღლილი, ვერ წინააღმდეგა სპარსთა ძლიერებას; მათ აღიღეს თბილისი და თბილისთან ერთად «დაემხო მთელი ივერია». შემდეგ საქართველოს იმედი ირაკლიც გარდაიცვალა და მისთა შვილთა ურთიერთ შორის უთანხმოებამ სულ ერთიანად არივ-დარივა უიმისოდაც აშლილი ქვეყანა. მეფე გიორგის გონიერებამ ვერა გააწყო რა, რადგანაც მას ვერ აჰყვა მისი ენერგია, და სახელმწიფო მმართველობა დაუახლოვდა ანარხიას. საუკუნე თავდებოდა და მასთან ერთად ჩვენი ისტორიის მეხუთე მოქმედებაც. მოქმედნი პირნი ძალზე უჩქაროდნენ ფარდის ჩამოშვებას და ფარდა დაეშვა საშვალ მეფის ძეთა და დიდებულთა ყურთა-გლეჯისა და წელ-მოწყვეტილის ქვეყნის მძიმედ დაშვებისა. ჩინებულად ასწერს ამ არევ-დარევის დროს პლატონ იოსელიანი:

«სიმრავლემან ძეთა და ასულთა მეფისათა _ ამბობს იგი _ დაბადეს შური და მტრობა ურთიერთისადმი. დაჰყვეს ოჯახები და დაბადეს ურჩება და მედიდურობა სახლისა მწევრთა შორის, სადაცა იყოფოდა მეფის ასული რძლად და ანუ რომლისაგანაც წარიყვანდნენ მეფის ძენი ქალთა სასძლოდ თვისად. თავადნი ესენი, დამოკიდებულნი მოყვარეობითა მეფეთათანა, არღა ემორჩილებოდნენ მეფისა მოხელეთა, რომელნიცა იყვნენ მდივანბეგად, მდივანად, მოურავად, ცხენთა მცველად და სხვად სამეფოისა საქმეთა გამგედ. დასუსტდა ჰაზრი და მნიშვნელობა პირ-მშობისა; ეცილებოდნენ მემკვიდრეობასა; არა პატივს-ჰსცემდნენ პირველობასა და თვითოეული წევრი სამეფოისა სახლისა ჰგონებდა თავსა თვისსა მეფობისათვის განმზადებულად. ჰსჯული არღა ჰსჯულობდა სამეფოში, სადაცა უფლებდნენ მეფის ძენი და კარის კაცნი მათნი»¹.

ამ გვარი პოლიტიკური მდგომარეობის გამოწყობას ან მეორე მძლავრი მარჯვენა ეჭირვებოდა მეფის ერეკლესი, ან ძმათა მმუსრველი სამოქალაქო ომი და მისი საშინელება. პირველი არსაით სჩნდა და მეორემდის არ მიუშვა განგებულებამ. მეფის ძეთა უთანხმოებამ დააჩქარა ისტორიული მოვენა, რომელსაც ბოლო უნდა მოეღო იმ ანარხიისათვის, რომელიც ადრე თუ გვიან ისტორიულისავე და პოლიტიკურის საჭიროებათა გამო უნდა მომხდარიყო მიუცილებლად. მე ვამბობ საქართველოს შეფერებაზე რუსეთის იმპერიასთან. 18 დეკემბერს 1800-ს იმპერატორმა პავლემ ხელი მოაწერა მანიფესტს, რომელმაც «საუკუნოდ და სამარადისოდ» გამოსცვალა ბედი ქართლისა. 7 მაისს 1802 წ. პირველმა საქართველოს მთავარმართველმა კნორინგმა დააწესა ქალაქში უზენაესი მმართველობა და გამოაცხადა რუსის მმართველობა.

აი მოკლედ რა დროს, რა ოჯახში, რა ხალხში და რა პოლიტიკურ წყობაში დაიბადა გრიგოლ ორბელიანი, რა «ზნეობით ატმოსფერაში» მოიღვა იმან ფეხი და გაახილა გონების თვალი.

ვინ იტყვის ალ. ორბელიანისგან დახატული სურათი ქართლის ცხოვრებისა სულ ყოვლისფერში სწორი იყოს ნამდვილთან? პირ-იქით, მხატვარს ცოტა მეტი ფერი დაუდვია სურათისათვის, მეტი სხივი დაუკრავს. ეტყობა, დღის სინათლის მაგიერ, იმის ქარხანა მამულის სიყვარულის შარავანდედით ყოფილა განათებული. მაგრამ, მეორეს მხრით, ვინ იტყვის, რომ დედა-ჰაზრი ორბელიანის სიტყვისა ტყული იყოს! ვინ არ დაეთანხმება იმას, რომ ქართველი არ იყოს კეთილი, მშვიდობიანი, გულ-მარტივი, მეგობრის გამტანი, პურ-მარილიანი, უფროსების მორჩილი, გაჭირვებაში მომთმენი, ღვთის მოშიში, მოსავი. უმთავრესი ნაციონალური თვისება ჩვენის ერის ხასიათისა, სწორედ რომ კარგადა აქვს იმას შემოხაზული. და რაც უფრო შორს წავალთ ჩვენ ჩვენის ისტორიის სიღრმეში, რაც უფრო გავმორღებით ამ განათლებულ დროს და დავუახლოვდებით ძველად ძველს

¹ *) ცხოვრება მეფის გიორგი XIII-ის, გვერდი 13.

პატრიარხალურს ჩვენს ცხოვრებას, ეს თვისება უფრო და უფრო წმიდა და შეურყეველი არის. ის დრო, როდესაც, როგორც ამბობენ, ულვაშზე ხელის დადება თამასუქის მაგიერობას სწევდა და სიტყვა კონტრაქტზე ძლიერი იყო, არც მოგონილია და არც ისე დაშორებული ჩვენგან. ერთად-ერთი საფუძვლიანი საყვედური, რომელიც ეთქმის ორბელიანის სურათს, არის გლეხის მდგომარეობის უმართებულო აღწერა. შეიძლება ბევრს გლეხს ბევრი მებატონე მართლა «ჰყვარებოდეს მამასავით», როგორც ამბობს მწერალი, მაგრამ აქედამ იმ დასკვნის გამოყვანა, რომ გლეხი თავის მდგომარეობით კმაჰყოფილი იყოს საზოგადოდ, ეს კი ძნელი დასაჯერებელია. ვინ იცის ეგებ... ოდესმე... ოქროს საუკუნეში... მაგრამ მას აქეთ ქვეყანამ რამდენჯერ იცვალა ფერი. გარდა ამისა, რომ მებატონე გლეხის ოფლით სცხოვრობდა, კეთილ-შობილნი რას არ ჩადიოდნენ არა კეთილად-შობილებთან: არბევ-აწიოკებდნენ, სცემდნენ, სტანჯვიდნენ, საპყრობილეში ალპობდნენ, მზითვად ატანდნენ თავიანთ ქალებს, ეკვლესიებს სწირავდნენ, აგირავებდნენ, ჰყიდდნენ... «გლეხ კაცისა სულის მეტი ყველა მებატონისა იყო», როგორ ბრძანებდა მრისხანედ ვახტანგის კანონი. ამ გვარი «მამის» სიყვარული გულკეთილ ქართველ გლეხკაცისათვისაც შეუძლებელი უნდა ყოფილიყო, ჩვენის აზრით... მაგრამ, ამ ერთს კითხვას გარდა საზოგადო სურათი პოეტის დაბადების დროებისა სწორედ კარგად არის დახატული ალ. ორბელიანისგან და ჩვენ ადვილად შეგვიძლიან წარმოვიდგინოთ, რა კაცები და გარემოება ეხვია გარს ახალ დაბადებულ მისს თანამოგვარეს, რომელსაც გვირგვინი დიდებისა უნდა დაედგა მთელის მისის გვაროვნობისათვის.

IV

ტყუილად არ უთქვამს ფილოსოფოსს: ბავშვის გონება თეთრი დაუწერელი ქაღალდი არისო. რასაც დასწერს ადამიანი იმ თეთრ ქაღალდზე, კაცის გონებაც ის იქნება საბოლოოდ. ათი ათასში ერთხელ თუ როგორმე თვით ქაღალდი იქნება განსხვავებული და ცხებული ღვთის მადლით და აღზრდა შეიქმს ბავშვისგან შესანიშნავსა კაცსა, თორემ უმეტეს ნაწილად, მდაბიო ენით რომ ვთქვათ, ბავშვი იგივე ქვევრია, რომელიც რასაცა ჩასძახებ, იმასაცე ამოიძახებს.

ამისთვის იყო განსაკუთრებით ყურადღება მივაქციეთ ყველა იმ გარემოებას, რომელსაც შეეძლო დაემჩნია თავის კვალი პოეტის ნორჩ გონებაზე. სანამ შვიდი-რვა წლის, სანამ ათი-თორმეტი წლის არ შეიქნება ბავშვი, ე. ი. სანამ იმას სჯერა თითქმის უცილოდ ყველაფერი, რასაც ეუბნებიან, და გამოხატულება მეტად მმოდრავი აქვს, კაცი სანახევროდ მომზადებულია: ამ ასაკში მიღებული შთაბეჭდილება სამუდამოდ რჩება კაცის ზნეობითი არსებას საფუძველად. შეიძლება ეს შთაბეჭდილება ჟამთა განმავლობისა გამო მიეფაროს კიდევ მეხსიერებისაგან. მაგრამ ჩვენს არსებაში ჩვენი ქცევის ლოლიკაში ის პირველი შთაბეჭდილება უხილავ პირველ საბუთად რჩება, რომლისაგან აწმყო მომდინარეობს, როგორც დასკვნა. რომ ძლიერი სამახსოვრო შთაბეჭდილება მიიღოს ყმაწვილმა, ორისაგან ერთი უნდა: ან დედა ჰყავდეს გონიერი და ხელოვანი მოლაპარაკე, რომელსაც შეეძლოს ფეხი აუდგას მის ფანტაზიას და ამუშავოს _ დედა უამბობდა გიოტეს არაკად, სხვათა შორის, იმ საიდუმლო გზებზე, რომელიც ვითომ უნდა მიდიოდეს ერთი ვარსკვლავივით მეორე ვარსკვლავამდე, იმ ფერიებზე, რომელნიც სცხოვრებდნენ ზეცათა სივრცეში. ეუბნებოდა ჰაერზე, მიწაზე, ცეცხლზე, რომელთაც გამოხატვიდა სახედ რომლისამე კაცისა ან ქალისა და ბავშვი «დიდის ყურადღებით უსმენდა დედას», როგორც ამბობს მისი ბიოგრაფი ლიუსი _ ან ხალხის სცხოვრებაში იდგეს ისეთი გაჭირვებული დრო, როდესაც ყოველი არსება კაცისა აღძრულია სხვათა და სხვათა გარემოებათა გამო, როგორიც არის, მაგ. ომი, ხალხთა გადასახლება, შიმშილი, ჟამი და სხვაგვარი საშინელება. როგორც პირველს, ისე მეორე შემთხვევაში ბავშვის შეუბღალველი ბუნება _ თუ ამასთან ის

კარგადაც არის წარმართული – ღრმად ჩაიჭრის გულში და გონებაში ნათქვამსა და ნანახსა და ფეხ ადგმული ფანტაზია განაგრძობს ფრენას... სხვა დროსაც და სხვა ჰასაკშიაც.

ამ მხრით გრიგოლ ორბელიანი სიყმაწვილეში ბედმა საუკეთესო პირობაში ჩააყენა.

ალექსანდრე ორბელიანისგან დახატული სურათი ქართველის ოჯახისა და ქართველის ქალისა თითქო საგანგებოდ პოეტის ოჯახისა და დედისაგან არის გადაღებულიო. როგორც ამ სურათში, ზურაბ ორბელიანის სახლიც ისეთი ოჯახი იყო, რომელშიაც მოურავები, მოსამსახურეები, გამღლები, მოახლეები, მოჯალაბენი, მეჯინიბენი, მეჯოგენი ირეოდნენ და ერთგულობდნენ. როგორც ამ სურათში, ზურაბსაც თავისი საკუთარი კარის ეკვლესია ჰქონდა, საკუთარი მღვდელი ჰყვანდა და, მამასადამე, იყო ნამდვილი ფეოდალური თავადი, რომლის სახლშიაც ახალ დაბადებულ გრიგოლს ბევრი ისეთი ღონისძიება რამ უნდა ჰქონოდა, რაც მრავლისგან უმრავლესს არა აქვს. დედა პოეტისა თვით განხორციელებული სიკეთე და სინაზე იყო. იმას იმდენად უყვარდა პოეტი – გაგვიგია ძველთა ქალთაგან – და იმ ზომამდის მორწმუნე იყო, რომ როდესაც პატარა გრიგოლს ეძინა, დედა ლოცულობდა მის თავზე და წმიდა აიაზმას უსხურებდა მძინარეს. ყოვლიფრის შნო ჰქონდა ამ დროის ქართველ ოჯახსა, გვითხრა ქეთევან ორბელიანმა უკანასკნელი გამდელი ბუზს რომ მოუგერებდა მძინარეს, იმის კეკლუცი რხევა კაცის თვალს დაატყვევებდა. ხორეშან იმ ძველ აღთქმის დედა კაცი იყო, რომელზედაც ლაპარაკობს ალექსანდრე ორბელიანი.

«იმ ჩვენს ქველს დედა-კაცებს ჯერ ყმაწვილობაში სამღვრთო წერილს ასწავლიდნენ, კერვა-ხელ-საქმეს და მასუკან საერო წიგნებს ანუ ხელწერილებს აკითხებდნენ; ამასთან კარგს ზნეობას, კარგს თვისებას ასწავლიდნენ; შემდეგ ქცევას, მიმოხვრას, თავის უმანკოების სიწრფელის სიმართლითა, თან ცდილობდნენ ყოველი წმინდა და პატიოსანი ხასიათი ჩაეწვეთათ, თავის მოთმინებით, იმათ ბუნებაში; და ბოლოს, როდესაც დრო მოვიდოდა, გაათხოვებდნენ – და ეს ხასიათები ქალს განძად და საუნჯედ გაჰყვებოდა თავის ქმრისა და იმის სახლის გასაბედნიერებლად»¹).

უეჭველია, ამ კეთილმა დედამ ჩაუნერგა გულში გრიგოლ ორბელიანს მისგან საუკუნოდ განუმორებელი ღვთის შიში, ერთგულება მამულისა, განუზომელი პატივისცემა მშობელთა და ნათესავთა (ამას მისი წერილებიდან შეატყობთ), წესიერებისა და თავდარიგის სიყვარული. იმის გარშემო სუფევდა ისეთი ქცევა, ისეთი მიმოხვრა, ისეთი სიტკბო ლაპარაკისა, თვით ცხოვრება ისე განზომილად და – თუ შეიძლება ასე ითქვას – თვის-დროულად მიმდინარეობდა, რომ თითქო რაღაც გვარი საზოგადო ტაქტი და რითმა მიეცეს გამჩენს მთელის ოჯახისთვისაო. მომავალ პოეტზედ ამ პირობათ არ შეეძლოთ არ ჰქონოდათ სასარგებლო გავლენა.

მერე რა ესმოდა ბავშვს გარშემო? რას უნდა მოეყვანა გაკვირვებაში მისი ნორჩი გამოხატულება, რას უნდა მოეხდინა მისთვის ძლიერი შთაბეჭდილება, რომელსაც უნდა ჰქონოდა საბოლოო გავლენა მთელს მისს ზნეობრივსა და გონებრივს არსებაზე.

ეს იყო: თბილისის აოხრება ალა-მაჰმადისაგან. მეფე ერეკლეს გარდაცვალება... რუსის ჯარის ჩამობარგება ქალაქში... მეფე გიორგის უდროვოდ სიკვდილი... ბატონიშვილთა ყურთა-გლეჯა... მანიფესტი... ოთხი ათასი ეკუმპლიარი კნორინგის განცხადებისა ხალხში გავრცელებული... ლაზარევი დედოფალის ხელით მოკლული... დაჭრილი დედოფალი ტროიკით რუსეთში გაგზავნილი... თავაურელების მეცადინეობა დედოფლის განთავისუფლებისთვის დარიალის ვიწროებში... დედოფალი მონასტერში ჩამწყვდეული... მაჰმადიანთა პროვინციების შემოერთება... ჭირი ქალაქში გაჩენილი... სამეგრელოს გაქვეშევრდომება... იმერეთის მეფის გაქცევა... კახეთის ბუნტი და სხ. ყოველს ამაზე ცისმარე დღეს ესმოდა ლაპარაკი ახალგაზრდა გრიგოლს. ამას უამბობდა გამდელი, ამაზე მუსაიფობდნენ იმის მამასთან

¹ *) ალ. ორბელიანის ნაწერი გვერდი 150-151.

სადილად მოწვეული სტუმრები და ნაცნობები. ჯერ კიდევ ჯოხს დააჭენებდა იგი, როცა მის თვალ წინ მთელი ჩვენი ქვეყნის პირი შეიცვალა. გაჩნდა რუსის სალდათი, რუსის პოლიცია, რუსის ორდენები და ლენტები, ურემმა გზა მისცა ტარანტასსა, ლეჩაქმა – შლიაპას, ქოშებმა – ბათინკებს. თითოეული ამგვარი წინა-მორბედი ახალის ცივილიზაციისა იწვევდა ჩვენს ბუნებითად კონსერვატორთა საზოგადოებაში დიდს ლაპარაკსა და ხშირად გაკიცხვას. ორბელიანი ამ დროების მოწამე იყო და ყოველი ახალი მოვლენა ქართლის ცხოვრებისა სტოვებდა მის ნორჩ გამოხატულებაში ღრმასა და წარუშლელს შთაბეჭდილებას. სამოც-სამოცდა ათი წლის შემდეგ, მოიგონებდა რა პოეტი ამ ორის ცივილიზაციის ერთად აღრევის დროსა, იტყოდა ნიმუშად დროების აღწერისა:

«მახსოვს, ერთხელ ივანე მალხაზიჩის (ანდრონიკოვის) დედასთან, მარიამთან, შევედი და ბატონიშვილი დიდათ და დიდათ გაჯავრებული დამხვდა.

– რაო, ბატონიშვილო, რამ გაგაჯავრა ასე, ვინ რა გაწყენია?

– როგორ რამ გამაჯავრა? უი სირცხვილი! შვილო, გაგონილა, ოთარის ცოლსა ქოშები გაუხდია და ბაშმაკები ჩაუცვამს.

– მერე, ბატონო, რაო რომ ბაშმაკები ჩაუცვამს.

– ისა, შვილო, რომ დღეს რომ ბაშმაკები გაიხადა, ხვალ სხვასაც გაიხდის».

ამ გვარი სხარტული გაცვლა ქოშებისა ბაშმაკებზე, ერთის ცივილიზაციისა მეორეზე, ამ გვარი საჩივარი, «ძველის რჯულის და მეგობრების» მომხრეთა ახალს ზნეობაზე, სულ ეს ნგრევა-ტეხა ძველის პოლიტიკურის წყობისა და ახალის რეჟიმის დამყარება ამ ნანგრევებზე – აი რა შეადგენდა პოეტის პირველ შთაბეჭდილებას, რას უნდა მოეფინა შემდეგი მისი სულის სიღრმე ცოტ-ცოტად და შეუნიშნავად მუნ ჩაძირულის ისტორიულის მოგონებითა...

წერა-კითხვა ორბელიანმა ანჩისხატის დეკანოზისგან ისწავლა. ეს დეკანოზი, გვარად ალექსეევი-მესხიევი, დიდი მწიგნობარი იყო და იმ ზომამდის მშვენიერი, რომ ერთმა მხატვარმა მისი სახე რომელღაც ეკლესიის გუმბათზე საბოთად დასახა, როგორც გაგვიგონია თვით პოეტისაგან. ამისგან წერა-კითხვა ქართული რომ ისწავლა, გრიგოლი იმისმა მშობლებმა მიაბარეს ახალს მთავრობისგან გამართულს კეთილ-შობილთა სასწავლებელში. აქ ქართული ენის მასწავლებლად შეხვდა იმას მღვდელი ხელაშვილი, ჩვენი ენის ზედ-მიწევნით მცოდნე. ჩინებული კაცი იყო, მოიგონებდა პოეტი თვისს მასწავლებელს: როდესაც სწავლა გავათავეთ და აფიცრები ვიყავით, ერთხელ მე და ჩემ ამხანაგებს მთავარ-მართებელის სახლის გვერდით შემოგვხვდა ეს მღვდელი, ძლიერ ისიამოვნა ჩვენი ნახვა, გამოგვკითხა სად ვიყავით, რა სამსახურში შევედით, ჯამაგირი რა გვექონდა და როდესაც მუსაიფი გავათავეთ, გვითხრა: აბა, ახლა მშვიდობით! მე ასე უნდა წავიდე და თქვენ თქვენს გზაზე გაისეირნ-ქალწულ-ჰაერეთ! –

რუსულ ენას ჯერ კიდევ ხელით-ნაწერ რვეულებიდან სწავლობდნენ ამ დროს. ამ რვეულის თავზე პირველი რუსული სიტყვა, ქართულად თარგმნილი, იყო რუსული თანდებული – თვით ბავშვებმაც ამ რვეულს ეს სახელი დაარქვეს. «თუ კლასში დავაკლდებოდით ვინმე, – იტყოდა პოეტი, მეორე დღეს სასწავლებელში რომ მივიდოდით, მაშინვე ვეკითხებოდით ამხანაგებს: «აბა ერთი შენი ოთვისი მათხოვე, გუშინდელი „უროკი» გადმოვიწერო». სასწავლებლის უფროსი ბუვრინსკი კარგი კაცი თურმე იყო, თუმცა გულფიცხი. როდესაც ჩვენ იმას გავაჯავრებდით, დამტვრეულის ქართულით გვეტყოდაო: შეკარცხინოს ღმერთმა და კვალად შეკარცხინოს!

როდესაც ქალაქში გაიხსნა არტილერეის შკოლა, გრიგოლ გამოიყვანეს ამ სასწავლებლიდან და არტილერეის შკოლაში მისცეს...

პოეტის ბიბლიოთეკაში ინახება ერთი წიგნი «Начальныя основанія сельскаго домоводства, В. Кукольника, რომელზედაც წარწერილი გვაჩვენებს, თუ როგორ სწავლობდა ორბელიანი ამ სასწავლებელში. ამ წიგნში სწერია:

Сія книга, по случаю публичнаго испытанья, бывшаго въ 1817 году 3-го іюня, пожалована за прилежаніе и успѣха ученику князю Григорію Орбельянову и во время публичнаго испытанія вручена за подписаніе правящаго должность Грузинскаго гражданскаго губернатора на правахъ и военнаго 19 ноября 1818 года Генераль маіоръ Ховень.

რამდენიმე ამ დროული მოგონებაც პოეტის ცხოვრებაზე. გრიგოლ სიყმაწვილეში ერთობ პატარა ტანისა იყო, ასე რომ შინაურობაში იმას «კურკას» ემახდნენ. თოთხმეტის წლისა რომ შეიქნა, დიმიტრი ორბელიანმა დანიშნა იგი თავის ძმის ყაფლანის ქალზე – სოფიოზე, – რომელიც მაშინ სამის წლისა იყო, მაგრამ ეს ქორწილი არ მოხდა, რადგანაც როდესაც გრიგოლ რუსეთში იყო, სოფიო მიათხოვეს ერთს რუსის ჩინოვნიკს, ბეზაკს.

ამ დროების შესახებ არა ერთ-გზის უთქვამს ჩვენთვის პოეტს: ჩემს სიყმაწვილეში თავ-ეკვლესიად ქალაქში ანჩისხატის ეკვლესია იყო. იქ იყო ერთი მთავარი, სახელად დავით, რომელმაც მშვენივრად იცოდა სახარების კითხვა. როდესაც შევიტყობდით, რომ ის იქნებოდა მწირველი, ავიყრებოდით აქედან ქალი და კაცი და ანჩისხატში წავიდოდით, თუმცაღა მაშინ ეკვლესია დიდათ გვემორებოდა. უმეტეს ნაწილად წირვა-ლოცვას მამა ჩემი ამ სახლიდან ისმენდა ამ ჩვენს კარის ეკვლესიაში. მამამ კარგათ იცოდა საღმთო წერილი: თუ მღვდელს რამე შეცდომა მოუვიდოდა აქედან გაუსწორებდა: ასე არ არის, მღვდელო, რა ღმერთი გაგიწერა, რით ვერ ისწავლე აქამდის, დაუძახებდა. სამღთო წერილის ცოდნა ძლიერ იყო გავრცელებული საზოგადოებაში, მეტადრე ქალებში. ქართულის ცოდნა ხომ იყო და იყო. სომხებმაც ჩინებულად იცოდნენ ჩვენი ენა, განსაკუთრებით ბებუთაანთ. საკუთარი სამშობლო ენა იმდენად არ ემარჯვებოდათ, როგორც ჩვენი. ერთხელ სტამბოლიდან იყო არ ვიცი, თუ ეჩმიაძინიდან, გორს მოვიდა სომხის მქადაგებელი ეპისკოპოსი და წირვის შემდეგ ქადაგება სთქვა. წირვაში მყოფთა სომეხთ იმისი ქადაგება ვერ გაიგეს და ადგილის მღვდელმა იქვე სიტყვა-სიტყვით უთარგმნა ქართულად. ქართული მწიგნობრობა ყოველს ოჯახში იყო გავრცელებული. მწერალთა შორის მე მახსოვს: პეტრე ლარაძე, გიორგი თუმანიშვილი, „მრავალ-ყვავილოვანი“-ს დამწერი, ეგნატე იოსელიანი და სხ. იოანე ბატონიშვილი «კალმასობის» ავტორი, თეიმურაზ ბატონიშვილი და ალექსანდრე ჭავჭავაძე ჩემი დროის კაცნი იყვნენ. ალ. ჭავჭავაძეს მე ერთ დროს ადიუტანტადაც ვახლდი.

სხვა ამბებს, ჩვენ მიერ პოეტისგან გაგონილს, ჩვენ დავურთავთ თავ-თავის ადგილზე. ეხლა კი უნდა ვნახოთ, როგორი იყო მისი მსახურების დასაწყისი და პირველად ცხოვრების ასპარეზზე გამოსვლა.

V

კეთილ-შობილთა სასწავლებელი ჯერ არ დაესრულებინა გრიგოლ ორბელიანს, რომ ქალაქში გაიხსნა არტილლერიის სასწავლებელი. გახსნისათანავე გრიგოლ გადვიდა ამ სასწავლებელში, რადგანაც საკუთარი მისი სურვილიც სამხედრო დიდებისკენ მიისწრაფებოდა და დედ-მამასაც ეს უნდოდა.

ჩვიდმეტი წლისა ის შევიდა იუნკრად 21-ს არტილლერიის ბრიგადაში; ოცდა ერთის წლისა ის განწესდა პორტუპეი-უნკრად საქართველოს გრენადერის პოლკში; ოცდა ერთის წლისა ის განწესდა პორტუპეი-უნკრად საქართველოს გრენადერის პოლკში; ოცდა ორის წლისას იმას მისცეს პრაპორშჩიკობა და ამ წელში მიიღო იმან პირველად «ცეცხლით ნათლის ღება» მტრისაგან, ე. ი. ომში მონაწილეობა.

აი რა საქმეში და ბრძოლაში ერია გრიგოლ ორბელიანი თავის მსახურების პირველ წლებში:

1822-ს ის იყო მონაწილე გენერალ-ლეიტენანტის თავადის ერისთავის რაზმისა, როდესაც ამან დაამარცხა და ციხე წაართვა ჭარის ლეკებს.

1826-ს, სპარსეთის ომის დროს (1826-1828) იგი იბრძოდა გრაფ სიმონიჩთან, როდესაც ამას შეება სპარსეთის კავალერიის პარტია; თავად მადათოვთან, როდესაც ამან დაამარცხა სპარსელები შამხორს ახლო; პასკევიჩთან, როდესაც ამან გაიმარჯვა სპარსელებზე განჯაში; ხელ-ახლა თავად მადათოვთან, როდესაც ეს წავიდა ექსპედიციით არაქსს გაღმა.

1827-ს წელს: გრაფ ბეკენდორფთან, როდესაც ამან დაამარცხა სპარსეთის ცხენოსანი ჯარი ეჩმიადინის მონასტრის ახლო და სძლია ქურთის ჯარს და მის მოთავეს, გასან-ხანს. ამ წელს აიღო რუსის ჯარმა ორბელიანის მონაწილეობით: ირაკლი-თაფა, აბას-აბადი, სარდარ-აბადი და თვით ერევანი, რომლის დაპყრობამ მისცა პოეტს აზრი «სადღეგრძელოს» დაწერისა; ამ წელს სძლია რუსმა სპარსეთის პრინცის აბაზ-მირზას ჯარს და ამ ბრძოლაში მონაწილეობისათვის ორბელიანს მოუვიდა უმაღლესი მადლობა.

1828-ს ასტყდა ოსმალოს ომი (1828-1829) და ორბელიანი, პორუჩიკი, იბრძოდა პასკევიჩის ხელ-ქვეით, როდესაც ამან «ხმლის ტრიალით», «ძღვევის ყიჟინით», «ხელს ბაირალით» «ძირს დასცა ყარსი». ყარსის აღების შემდეგ ორბელიანი გამოჰყვა მურავიევის ჯარს, რომელმაც აიღო ახალ-ქალაქი, ხერთვისი, ახალ-ციხე. რაც შეეხებოდა იმის მცირე თანამდებობას, პოეტმა ყველა ამ საქმეებში იჩინა თავი და მთავრობამაც განასხვავა იგი.

1829-ს ორბელიანი კახეთში გაგზავნეს ალექსანდრე ჭავჭავაძესთან. ეს უკანასკნელი ამ დროს კახეთის სამხედრო საზღვრების უფროსად იყო და ორბელიანი საგანგებო მინდობილების კაცად უნდა ხლებოდა იმას...

1830-ს გრიგოლ გაჰყვა პასკევიჩის ექსპედიციას, რომელსაც უნდა დაეპყრა და შემოეერთებინა რუსეთისთვის ჭარ-ბელაქანის ლეკები. ამავე წელში ის იღებდა მონაწილეობას სტრეკალოვის ჯარში, რომელმაც ზაქათალა აიღო.

1831-ს კავკასიის აქეთა-მხრების მთავარ-სარდალის პანკრატიევის ბრძანებით, ორბელიანი გაიგზავნა პეტერბურგს, საცა წაასხა იმან კავკასიის კორპუსიდან დარჩეული სალდათები «საგანგებო ქვეითი ჯარის პოლკისთვის».

ამას აქეთ მთელი შვიდი წელიწადი გრიგოლ ორბელიანი რუსეთში მსახურებდა. იქ გაიცნო იმან ზედ-მიწევნით რუსული ენა და მწერლობა, სთარგმნა ქართულად რამდენიმე ლექსი და იგავ-არაკები ჟუკოვსკისა, პუშკინისა, რილეევისა, კრილოვისა; აქ გაიცნო იმან დაახლოვებით ცოცხალი ნაშთი ჩვენის წარსულის ისტორიისა: საქართველოს დედოფალი, დედოფალი იმერეთისა, სამეგრელოს მთავრის მეუღლე, ბატონიშვილები, წარჩინებულნი და თავადნი, რომელნიც მათთან იყვნენ გადასახლებულნი რუსეთს... სიამოვნებით მოიგონებდა პოეტი მოხუცებულობაში იმათთან გატარებულ დროებას. ბატონიშვილებს უქებდა ცოდნას და მამულის სიყვარულს და ახირებული ხასიათის კაცად გამოსახვიდა, როგორც ბაგრატიონთა.

ბატონიშვილ თეიმურაზთან რომ შევიდოდა კაციო _ გვითხრა ერთხელ პოეტმა _ ის ჯერ თავაზიანად დაუწყებდა სტუმარს ლაპარაკს, მაგრამ ცოტა ხნის შემდეგ უცრად, თითქო დაილალო, გაჩუმდებოდა, დაფიქრდებოდა და ოცნებისაგან გატაცებული დადგებოდა, ან დაჯდებოდა ერთს ადგილზე დიდ ხანს, უძრავად, უენოდ. ამ მდგომარეობიდან რომ გამოფხიზლდებოდა, ჩვეულებათ ჰქონდა წამოემახნა: მერე? და ნაცნობ-მეგობრებიც გასცემდენ იმ გვარ პასუხს, რა გვარსაც მოიმარჯვებდენ. ერთხელ, ამ გვარი დაკარგულის ფიქრის შემდეგ, მეც მკითხა ჩვეულებრივი: მერე, მერე, ჩემო გრიგოლ? მეც მოვახსენე ხმა-მალა: მერე, ბატონო, წავასხით ყარაიაში წევარ-მემებრები, დავედევნეთ ჯეირანს და მანამ ვსდიეთ, სანამ... ამაზე იმანაც სიამოვნებით: ოჰო! ჰო! ჰო! ჩემო გრიგოლ, ჩემო გრიგოლ! მაგრე, მაგრე!

მიხეილ ბატონიშვილი თეიმურაზზე უფრო ახირებული კაცი იყო. მისი ოთახის კედლები სულ ხატებით იყო მოფენილი იატაკიდან ჭერამდის. წირვა-ლოცვიდან რომ დაბრუნდებოდა, მოჰყვებოდა ამ ხატების მთხვევას და რომელ ხატსაც ვერ შესწვდებოდა,

მიუშვერდა თითს, ან ჯოხს და ეტყოდა: შენც თაყვანს-გცემ, შენც, შენც, შენც და ამ გვარად დაუვლიდა ყველას, არც ერთს გულს არ დააკლებდა. ერთხელ მე და სამეგრელოს დედოფალი შევედით იმასთან. ბატონიშვილს მის სასადილო ოთახში გარშემოუსხამს სტოლზე თორმეტი რუსის მუჟიკი, ვითომ თორმეტი მოციქული, და იმათთან ერთად შეექცევა სერობას. ამ ახირებულს ექიმებისა არა სწამდა რა. ერთხელ წაიქცა და ფეხი იღმო. ვერასფრით ვერ დავაჯერეთ, რომ ექიმი დაებარებინა და ეწამლნა. თუ მოვრჩები, ხომ კარგი, თუ არა და კარვით ვივლიო და ამ გვარად ფეხი მართლა გაიფუჭა და შემდეგში ჯოხით დადიოდაო.

ნოემბრის თვეში, 1831-ს, გრიგოლ ორბელიანი მივიდა ნოვგოროდს, საცა ჰქონდა ბანაკი საგანგებო პოლკს, და თვის ტომისგან მომორებული, ღარიბ-ღატაკი პრაპორშჩიკი გაერთო თავის მძიმე სამსახურს... უდარდელად, უზრუნველად ლხინის მოყვარე, დაუდევნელ ჭაბუკ აფიცერთა ამხანაგობაში, პოეტი ვერც კი ამჩნევდა, რა მალე მიდიოდა დრო-ჟამი, როდესაც 1833-ს «უცებ გრიგალმა უბედობისა» დაჰქროლა მისს სიცოცხლეს, «ძლივს გაშლილს სასიხარულოდ». პოეტს დასწამეს პოლიტიკური ორგულობა და დაიჭირეს. ის ჯერ პეტერბურგს წაიყვანეს ნოვგოროდიდან და იქიდან გამოგზავნეს ქალაქს, საცა უნდა გარჩეულიყო საქმე სხვათა პოლიტიკურთა დამნაშავეთა, ორგულობის მონაწილეთა. მე დაწვრილებით ავწერე ამ შეთქმულობის ამბავი თ. გიორგი ერისთავის ცხოვრების-აღწერაში (რომელთანაც ვგზავნი ამ ამბის შეტყობის მსურველთა) და აქ მოვიგონებ მხოლოდ იმას, რაც გამიგონია თვით პოეტისგან. აქ კი გაკვრით მოვიხსენიებ რაშიაც მდგომარეობდა ეს პოლიტიკური საქმე, რომლის გამო ჩვენი პოეტი რამდენიმე ხნით სამსახურს იქნა მოცდენილი და თავისუფლებას მოკლებული.

1829 წელს თბილისში დაარსდა ფარული საზოგადოება, რომელსაც უნდოდა გაენთავისუფლებინა ჩვენი ქვეყანა რუსეთის დამოკიდებულებიდან. ამ საზოგადოების მოთავენი იყვნენ: ბატონიშვილები: ოქროპირ და დიმიტრი და თავადნი: ალექსანდრე ორბელიანი, ელიზბარ ერისთავი, ია ფალავანდოვი, გიორგი ერისთავი, მამუკა ორბელიანი და სხვანი მრავალნი. შეთქმულობის უმთავრესთა მონაწილეთაგანნი იყვნენ ეგრეთვე ქართულ გაზეთის რედაქტორი სოლომონ დოდაევი, მასწავლებელი სოლომონ რაზმაძე და ბერი ფილადელფოსი, გვარად კიკნაძე. 1830 წელს, როცა პოლშაში არეულობა მოხდა, ამ საზოგადოებამ უფრო დიდის გულს-მოდგინებით მოჰკიდა ხელი თავის საქმეს. შეთქმის მოთავეთ გადასწყვიტეს არეულობა მოეხდინათ 1832 წლის დამლევს, როცა თავად-აზნაურების კრება იყო დანიშნული ქალაქში. ამ დროისთვის თითოეულს ამათგანს უნდა ეშოვა საკმაოდ დაიარაღებული ხალხი და მისთვის მიჩენილი საქმე აესრულებინა. დანიშნულს საათს უნდა დასცემოდნენ ხაზინას, არსენალს, მაღაზიებს, უნდა გაევრცელებინათ ხმა დაბალ ხალხში, რომ ქართველების სალდათათ გაყვანას აპირებენ რუსები და მოემხროთ დაბალ ხალხს გარდა თბილისში მყოფი პოლიაკებიც. არეულობა უნდა დაწყობილიყო ბალში, რომელიც უნდა გაემართა თავად-აზნაურობას და რომელზედაც უნდა მოეწვიათ ყველა თბილისში მყოფი მართებლობის უმაღლესნი წევრნი რუსთაგან. ყველა ესენი და ამათი მომხრე ქართველები უნდა დაეხოცათ ამ ბალში. მერე უნდა შეექნათ ქალაქში ზარების რეკა, გამოესვენებინათ ეკლესიიდან ხატები, დაეფიცებინათ ხალხი და ამ სახით მოეხდინათ არეულობა საქართველოს განთავისუფლებისათვის. მაგრამ შეთქმულთ გაუცუდდათ თავიანთი განზრახვა. ერთმა მოთავეთაგანმა, ია ფალავანდოვმა, 6 დეკემბერს, ყოველივე ამ საქმის გარემოება მოახსენა მთავრობას და შეთქმის მონაწილენი დაჭერილნი იქმნენ.

გრიგოლ ორბელიანი ერთობ დაახლოვებული იყო შეთქმულებთან, როგორც ნათესავი და ნაცნობი, რომ მთავრობას ეჭვი არ აელო იმაზე. გამოძიებიდანაც აღმოჩნდა, რომ იმას შორი-ახლო დამოკიდებულებაც ჰქონია შეთქმულებთან და, როზენის მიწერილობის საფუძველით ის დაიჭირეს.

ერთხელ პოეტმა ლაპარაკი ჩამოაგდო ამ საგანზე და გვიამბო შემდეგი: «იმ დროებით მე ლაგერში ვიყავი, ნოვგოროდს ახლო და აფიცრები მყავდა დაპატიჟებული სადილად. სადილის წინ ქალაქში წავედი ღვინოების საყიდლათ და დაბრუნებულზე, სანამ სუფრა გაიშლებოდა, ამხანაგებმა ქალაქის თამაში გავმართეთ. ამ დროს უეცრივ ჟანდარმის პოლკოვნიკი შემოვიდა ჩემთან.

– დიდათ მოხარული ვარ, ბატონო, თქვენის გაცნობისა. რა გნებავსთ ჩემგან?

– მე ბრძანება მივიღე მთავრობისა სახლი გაგიჩხრიკო და შევიტყო, რა წიგნები გაქვს, – მიპასუხა განზე გახმობით ჟანდარმმა.

– ჩემი ბიბლიოტეკა ისე ღარიბია, რომ დიდხანს არ დაგჭირდებათ შრომის გაწევა. ინებეთ, ბატონო, აი ჩემი წიგნები, – ვუპასუხე მე.

რასაკვირველია, მე წიგნები არა მქონდა რა, მართებლობის საწინააღმდეგო მაგრამ ჟანდარმმა, რაც მქონდა, სულ ყველაფერი ჩამომართვა, სხვათა შორის, ჩემი დღიურიც. ამის შემდეგ ერთი კვირა რომ გავიდა, დამიბარეს პეტერბურგს. არლოვმა (გენერალ-ადიუტანტი არლოვი იყო ხელმწიფისგან დანიშნული პეტერბურგში მყოფთ ქართველ შეთქმულთა ჩვენების ჩამოსახდელად) მკითხა საქმის გარემოება.

– თავადო ორბელიანო, ელიზბარ ერისთავს იცნობთ?

– ვიცნობ.

– ალექსანდრე ორბელიანს? გიორგი ერისთავს?

– ვიცნობ.

– ბატონიშვილებს: ოქროპირს, დიმიტრის?

– ვიცნობ.

– საიდან იცნობ ყველა ამათ?

– ყველა ჩემი ნათესავებია და ამხანაგები.

– რილევის «ნალივაიკოს აღსარება» თქვენ სთარგმნეთ!

– დიახ, მე.

– „იარალი“ თქვენ დასწერეთ?

– მე.

– რა გინდოდათ გამოგეხატათ ამ ლექსით?

– ის, რაც არის გამოხატული შიგ: ქართული შექცევა და ლხინი.

– გვითხარით, თუ იცით, რა მოიწერა საქართველოში ეგვიპტის ფაშამ.

– არ ვიცი და ვერც მივმხვდარვარ, ვისთან რა უნდა მოეწერა ეგვიპტის ფაშას. და სხ. ამ გვარები.

ერთი კვირა გამაჩერეს ამის გამო პეტერბურგს და შემდეგ ქალაქს გამომგზავნეს, საცა რამდენიმე თვე ყაზარმებში ვიყავი დამწყვდეული. ჩემ გვერდით ნომრებში ისხდნენ ალექსანდრე ორბელიანი, სვიმონ მაჩაბელი, გიორგი ერისთავი. ჩემზე საცოდავი და საბრალო არა იყო – რა დედამიწაზე. მამულში ვიყავი მოსული და ნაცნობ-მეგობრებთა შორის მხიარულების ნაცვლად საპატიმროს კედლების ხილვა მაწვა გულზედ ტყვიასავით. ერთხელ მარტო მოეფინა სიამოვნება ამ გულს: ერთ კვირა დღეს, საღამოს პირზე, ჩვენ ყაზარმას დაუპირდაპირდა ზურნა-დალაზანდი მოქეიფე ბიჭებით, ღვინითა და სიმღერით. მოქეიფენი შეჩერდნენ ჩვენ ფანჯრის პირდაპირ და სიმღერით დაგვიწყეს ნუგეში: «ნუ გემინიანთ, ბიჭებო, მოთმინება იქონიეთ, ღმერთი მოწყალეა». ერთ ხანს გვალხენდნენ და გვანუგეშებდნენ ესენი, მაგრამ მალე ყაზარმის მთავრობამ გარეკა ისინი მანდედამ. ვინ იყვნენ ისინი, დღესაც არ ვიცი.»

1833 წლის ოქტომბერში საქმის წარმოება გათავდა. გამოძიებამ აღმოაჩინა, რომ გრ. ორბელიანს ძლიერ მცირე მონაწილეობა მიეღო შეთქმულთა განხორციელებაში. ამის გამო, როდესაც ბარონ როზენმა სამხედრო მინისტრის საშუალებით ხელმწიფე იმპერატორს წარუდგინა შეთქმულთა დანაშაულის აღწერილობა და სასჯელის პროექტი, გრ. ორბელიანი ჩარიცხულ იქმნა მეშვიდე წყობის დამნაშავეებთან

(სულ იყო ათი წყობა), იმ დამნაშავეებთან, რომელთა შორის იყო თ. ალექსანდრე ჭავჭავაძეც. მთავარ-მართებელმა გრიგოლ ორბელიანი გაათავისუფლა საპყრობილეად, როგორც მცირე დამნაშავის მექონი, და გაგზავნა სამსახურებლად კავკასიის ლინიაზე. ის სწერდა თავის მოხსენებაში: «პორუჩიკი თავადი გრ. ორბელიანი, რომელმაც სთარგმნა ქართულს ენაზე «ნალივაიკოს აღსარება», თხზულება რილეევისა, გაგზავნე მე კავკასიის ლინიაზე და სასარგებლოდ ვრაცხ, რომ იგი განწესებულ იქნას შიდა რუსეთის რომელსამე პოლკში იმ პირობით, რომ რამდენიმე წელი აღეკრძალოს საქართველოში დაბრუნება». ხელმწიფე იმპერატორმა როზენის მოხსენება დაამტკიცა და პოეტი ლინიიდან გაიგზავნა ნევის საზღვაო პოლკში, რომელსაც ვილნოს გუბერნიაში ჰქონდა სადგური.

VI

საპყრობილედან რომ გამოვიდა გრ. ორბელიანი, ან როგორც ის თითონ ამბობს ერთს ლექსში, «ვაების ბჭე რომ განელო» მას, შინ დაუხვდა მეორე უბედურება. ამ ჟამად მოუკვდა იმას საყვარელი დედა, ერთად ერთი იმედი, რომელიც «ახარებდა გულსა მისსა».

ამ ორმა ზედი-ზედ წართულმა ჭირმა სულ ჩაუშხამეს პოეტს ყმაწვილი კაცობა, მამა მისი მკვდარი იყო, ძმა სხვაგან მსახურებდა, ოჯახი ვალით იყო სავსე (წინანდელი დოვლათიდან იმდენიც არ დარჩენილა ამ დროს, რომ დედის დასამარხავად ოცდა ათი თუმანი არ აეღოთ სესხად). თითონ კი, ამ ორკეცის უბედურებით გამსჭვალული, უნდა მოშორებოდა დედის საფლავს და წასულიყო იმ ლინიაზე, საცა ძალაუნებურად ჰგზავნიდა მას მთავრობა... ერთობ, მძიმე მომენტი იყო ეს მომენტი პოეტის ცხოვრებაში და საუკეთესო გულის ოხვრაც, რომელიც როდესმე პოეტის კალამს ამოულია ჩვენდა დასატკბობლად, ეკუთვნის ამ გაჭირვებულის მომენტის აღწერას..

პოლიტიკურს შეთქმულობას პოეტი არავითარს მნიშვნელობას არ აძლევდა, სულ უბრალო ოცნება იყო თურმე ეს ჩვენის თავადიშვილებისა, რომელთაც უნდოდათ პოლშელების წაბაძვა. მე დანაშაული არა მქონდაო, სწერდა პოეტი საქართველოს დედოფალს.

«ჩემს გასამართლებლად მხოლოდ ამას მოგახსენებთ მოკლედ რომ მართლ მსაჯულებათა სრულებით გამამართლეს მე... ასე რომ თვით ჩემს ფორმულიარშიაც არა სწერია, რომ იყო ჩემზე სლედსტვიე. უბედურება ჩემი იყო მოულოდნელი და ჩემის გამოუცდელობისა გამო».)¹

უფრო დაწვრილებით აუწერს პოეტი თავის პატიმრობას და დედის სიკვდილს ერთს მისს მეგობარს გელშერტს, რომელსაც, სხვათა შორის, სწერს: (აქ, როგორც შემდეგში პოეტისაგან რუსულად დაწერილს ჩვენ რუსულადვე მოვიყვანთ, რომ არაფერში შევცვალოთ მისი აზრი და თან მის რუსულ წერასაც გავცენოთ)...

„...Быстро прилетѣлъ я въ Тифлисъ, еще быстрѣе очутился въ Авлабарскія казармы, гдѣ три мѣсяца сидѣлъ, какъ дервишъ въ молчаніи и философическомъ разсужденіи о суетѣ мірской. Въ сіе время умерла и мать моя. Я видѣлъ изъ маленькаго отверстія моего окошечка, какъ выносили гробъ ея. Не желаю врагу моему испитать мои мученіи. Я окаменѣлъ, забылъ все, даже смерть матери и нѣсколько сутокъ былъ безъ пищи, безъ сна, безъ словъ, безъ слезъ. Спустя нѣсколько дней и меня выпустили, какъ будто смертью матери моею я долженъ былъ купить свое освобожденіе. Пустопечально было въ опустѣвшемъ отцовскомъ домѣ, гдѣ прожилъ 28 дней, будто для приведенія въ порядокъ разстроенныхъ дѣлъ, но въ самомъ дѣлѣ, кажется, я ничего не дѣлалъ. Ночью при свѣтѣ луны я со слезами поцѣловалъ могилу

¹ *წერილი 25 დეკემ. 1835წ.

матери моей и похвалъ на Кавказъ къ Навагинскому полку, къ которому прикомандировали на время"...

«სწრაფად მივფრინდი ტფილისს, მაგრამ უფრო სწრაფად ავლაბრის ყაზარმებში ამოვყავ თავი, სადაც სამი თვე ვიჯექ, დერვიშივით დუმილსა და ამ ქვეყნიურ ამოების შესახებ ფილოსოფიურს მსჯელობაში გართული. სწორედ ამ დროს დედაც მომიკვდა. ვხედავდი ჩემის ფანჯრის პატარა ჯუჯრუტანიდან როგორ გაასვენეს მისი კუბო. მტერსაც კი არ ვუსურვებ გამოსცადოს ჩემი ტანჯვა. ქვად ვიქეც, ყველა დავივიწყევი, დედის სიკვდილიც კი და რამდენსამე დღეს უქმელ-უსმელი, უძილო და უტყვი ვიყავი, ცრემლი არ გადმომიგდია. რამდენსამე დღის შემდეგ გამომიშვეს კიდეც, თითქოს დედის სიკვდილით მეყიდოს ეს თავისუფლება. მამის სახლი დაცარიელებული და დამწუხარებული დამხვდა, სადაც 28 დღე დავყავი, ვითომ აწეწილ საქმეების გასარიგებლად, მაგრამ ნამდვილად კი, ვგონებ, სულ არა გამიკეთებია-რა. დამე, მთვარის შუქზედ, თვალცრემლიანი ვეამბორე დედის საფლავსა და წაველ კავკასიას ნავაგინსკის რაზმში სამსახურად, სადაც დროებით ვიქმენ გამწესებული»...

კავკასიის ლინიაზე პოეტს არ უნდოდა დარჩენა მეტადრე მისთვის, რომ ის იქ სულ ავად იყო. ამისთვის მოუვიდა თუ არა ბრძანება რუსეთში გადასვლისა, პოეტი ჯერ კიდევ ავადმყოფი გაემგზავრა პოლკში. ეს მოგზაურობა დაწვლილებით აქვს აწერილი პოეტს. უგზოობისა და უცხენობისა გამო იგი ხან ურემით მიდიოდა რუსეთში, ხან აქლემით, ხან ნავით. დონზე რომ მივიდა, ეს «მშვიდი» მდინარე *этот тихий Донь* დაუხვდა გადასული 11 ვერსტზე. ცოტა დააკლდა, რომ მისმა მოზღვავებულმა ტალღამ სულ არ იმსხვერპლა პოეტის სიცოცხლე: ნავი გადაუბრუნდა და პოეტი თავის ბიჭით და მთელის თვისის ბარგით ჩავარდა წყალში, რომელსაც ის გადურჩა მხოლოდ ყაზახების წყალობით. აქ დაეღუპა იმას მამაპაპეული ზაქარია მოურავისეული ხმალი, რომელიც ძვირფასი იყო მისთვის. დაეღუპა ეგრეთვე რამდენიმე წიგნები და დღიური.

«Можетъ, ты спросишь, – სწერს იგი იმავე გელშტერს, – испугался -ли я? Конечно, испугался. Вѣдь я не Петръ Великій. За то въ продолженіи трехъ дней въ Аксаѣ я пожираль безпощадно стерлядей въ отмщеніе Дону, которого не забуду.»

დიდის გაჭირვების შემდეგ, 2 მაისს 1834 წ. პოეტი მივიდა თავის პოლკში. როგორც ის ამბობს ერთს წერილში, ეს პოლკი იყო 1-ლ არმიის, 1 კორპუსის 1 დივიზიის, 1 ბრიგადის 1 პოლკი. აქ იმას ჩააბარეს როტა და პოეტი გაერთო როტის კამანდირობას, წელის მომწვევეტ «უჩენიეს" და მანიოვრებს.

ერთი პატარა დღიური პოეტისა, რომელიც ჩვენ ვიპოვეთ მის ქალაქებში და რომელიც ეკუთვნის იმ დროებას, ნათლად წარმოგვიდგენს ორბელიანის მაშინდელს ყოფაცხოვრებას. აი რამდენიმე ადგილი იმ დღიურიდან:

«სოფელი კლაუსცუცი, 5 იულისს. – «...მიყვარს ყოფნა ჭკვიანთ ყმაწვილთ აფიცრებთანა! მათი უზრუნველობა, სიჭაბუკე, დაუდევნელობა და მარადის მხიარულებისთვის მზად ყოფნა დაავიწყებენ სევდასა, შეწუხებასა! სამხედრო სამსახურში რას არ იხილავს კაცი, რას არ გამოჰსცდის? ვითარ ანაზღეული და ერთბაში ცვლილება და გარდასვლა არის სიმდიდრისაგან სიღარიბეში, კალასკიდან სამაგელს ქურმანკად, მდიდრად შემკობილის ოთახიდგან, ბალიდგან პახოდში და წვიმაში და ყოველსავე ამას მოითმენენ ვითარილათაც სულის სიმტკიცითა და თითქმის უსინანულოდაც. მხოლოდ უზრუნველობითითა ღიმილითა მოიხსენებენ ოდესმე ესრეთსა ცვლილებასა»...

პონეჟევი, 9 ივლისს. – დილით მესამე საათზე გამოვედით პონეჟევით... თორმეტს ანუ ცამეტს ვერსტზე გამოჩნდა მშვენიერი სახილველი: მრავალნი სოფელნი, განბნეულნი

ვაკესა ადგილსა ზედა, შემკობილსა ლამაზის ჭალაკებით და აქა-იქ ლამაზის მიზებით. ფრიად აამებდა თვალთა: ერთის შეხედვით ემსგავსებოდა საქართველოსა! უნებლიედ აღმოუტევე ოხვრა გულისაგან ჩემისა. ნუ თუ მხოლოდ შემსგავსებით, ანუ შედარებითა უნდა ვანუგეშო თავი ჩემი? ნუ თუ არღა მეღირსების ყოფნა მუნ, სადაც მიისწრაფიან ყოველნი ფიქრნი და სურვანი ჩვენნი? მაქვს სასოება და იმედი ღვთისა მიმართ: მფარველობა მისი ცხადად ვიგრძენ რავდენჯერმე და ამისთვის არა ვსწუხვარ, გინა სადა გადმაგდოს მე ბოროტმან მხვედრმან ჩემმან.

კოვნო, 24 ივლისი. მოვიდა ვოენნის მინისტრი ღრაფი ჩერნიშოვი. საშინელი წვიმა იყო. მე ვიყავი დეჟურნი. გამოვიჭიმე მის წინ, მარამ არც კი ძალირსა შემოხედვა. ახ? ვითარ მცირედ მეჩვენა მაშინ თავი ჩემი.

კოვნო, 6 სექტემბერი. _ ... წავედით ღოშპიტლის სანახავად. აქ ვნახე ის ოთახი, სადაც საშინელის ჭეჭისა და წვიმისა გამო შეეფარა და დაჰყო ერთ ღამეს ნაპალეონმა. აქ იყო თვით იგივე კსენზი, რომელსაცა ეხილვა ნაპოლეონი. მე ვჰკითხე: ისიც ჩვენსავით კაცი იყო-მეთქი! ჰო! მიპასუხა, ჩვენსავით იყო такой всё замысленный...

28 სექტემბერი. _ ... დღეს დილით ავდექი უქეიფოდ და გაჯავრებული, მოვაცვანინე კაპრალნის უნტერ-აფიცერი და ის სალდათნი, რომელთაც ებარათ რეკრუტები (გაქცეულები). დაუწყე როზგით ცემა, მაგრამ გულში კი ძალიან, ძალიან მებრალებოდა. ერთი წელიწადი ვჰკამანდობ ამ როტას და ამათთვის ცუდად არც კი შემიხედავს. ასეთნი კარგნი სალდათნი არიან და ეხლა კი ერთბაშად როზგს ქვეშ სტიროდნენ, მაგრამ რა მექნა! ეგებ ამ მაგალითმან სხვანი გააფრთხილოს. დანარჩენ რეკრუტთ თავები დავაპარსვინე.

5 აგვისტო. გვექონდა დნეჰვა ვილკომირს, რომელიც არის მცირე ქალაქი. აქ იყო გუშინ რედუტი, ანუ კლუბი, მაგრამ მე კი ვერ წაველ, ყელი მტკიოდა. და ამასთან რაღა დავმალო მეტად ლამაზი სახლის პატრონი მყვანდა, სახელად დუნია. მიხაროდა, რომ ჩემნი ამხანაგნი წავიდნენ რედუტში, დავრჩი მე მარტო სახლის პატრონთან. ბევრი ვეკურკურე, მაგრამ ვერა გავხდი-რა, ბოლოს წავეჩხუბე, გავებუტე და წაველ დასაძინებლად. რა უყო! ძალად სიყვარული არ შეიძლება!

6 აგვისტო. დღეს დილით დაუგდე ტროფიმოვსკის, რომელსაცა უჩვენეს ჩვენი კვარტირა, ზაპისკა ესე:

„Нечего сказать квартира хороша, а хозяйка еще лучше, но пусть она провалится в преисподнюю, или лучше, пусть злая болезнь положить печать свою на ея лицъ, столь приманчивомъ! Злодѣйка! двѣ ночи не спать, два дня упрашиваль, умоляль всѣмъ краснорѣчїем и всѣми глупостями изступленной страсти и чтожь! я видѣлъ, я слышалъ какъ дверь ея комнаты мало по малу отворялась и какъ не слышными шагами входилъ къ ней счастливый соперникъ! Пятьсотъ тысячъ бомбъ и гранатъ! Я былъ въ аду! Пятьдесятъ тысячъ блохъ напали на меня. Вы поймете мою безсонницу, мои мученія...“

«თქმა არ უნდა, ბინა კარგია, მაგრამ დიასახლისი უკეთესია. უფსკრულმა უყოს პირი, დეე, ან არა-და შავი ჭირი ეცეს და მისს მიმზიდველს სახეს სამუდამო ბეჭედი დაასვას! ბოროტი სული! ორი ღამე არ მძინებია, ორს დღეს ვემუდარევი, მთელი ჩემი მჭერმეტყველობა და გაალმასებულ ვნების სისულელე ზედ შევალიე, მაგრამ რა გამოვიდა? ვხედავდი და მესმოდა, როგორ იღებოდა ნელ-ნელა მისი ოთახის კარები და ჩუმის ნაბიჯით როგორ შედიოდა ჩემი ბედნიერი მეტოქე! ხუთასი ათასი ყუმბარა და გრანატა! ჯოჯოხეთში ვიყავი! ორმოც-და-ათი ათასი ბალღინჯო დამესია. მიხვდებით, რა ტანჯვასა და უბედობას გამოვივლიდი»...

საკურვლად დასუსტებული ავდექ დღეს. გულის ტკივილის ნიშნებმა მომიარეს კიდევ. არ ვიცი როგორ მივახწევ დინაბურღს.

8 აგვისტოს _ დნეჰვა. ახ! რა ძვირფას არს სიმრთელე კაცისთვის! უიმისოდ სიმდიდრე და თვით დიდებაც არა არს საამო, არა არს ბედნიერება! მარამა მაშინ ვსცნობთ ფასსა მისსა,

გვეწევის რა სენი, ოდესცა უძღურება შეგვიპყრობს და დაგვეცემს კვენესარესა სარეცელსა ზედა; მაშინ მოუწოდთ მას ხვეწნითა, ვედრებითა, ვითარცა შემომწყრალსა მეგობარსა ჟამსა უბედურებისასა. – და რაი არს ბედნიერება? მე აწ მგონია, რომ ბედნიერება მყოფობს სიმრთელეში, მარამა როცა ვიყავ მრთელი, მაშინ ვგონებდი შტაბსკაპიტნობაში; მოვიდა იგი, გამეხარდა და კვალად ახალი სურვილი ბედნიერებისა აღჩნდა გულსა შინა ჩემსა. ესრეთ ერთი კიბე აღიყვანს მეორისადმი, ერთი სურვილი ჰშობს მეორესა და სიკვდილამდის არა აქვს დასასრული სურვილისა ბედნიერებისათვის. – ნეტარ მას, ვინც არს კმაყოფილ მით, რაიცა მოუვლენია მის წილად ბედსა მისსა; ვინცა დამყუდროებული, დამშვიდებული სულითა მივალს გზასა ზედა ცხოვრებისასა. მარამ ახ! უნეტარეს არს იგი, ვინცა ცხოვრებითა თვისითა მოიპოვა გინა ერთი ფურცელი ისტორიასა შინა, ვითარცა ბრწყინვალე ვარსკვლავი სჩანს საუკუნეთში სახელი მისი, რომელსაცა შთამომავლობა შემზერს კეთილ-მოწიწებითა და კურთხევითა.

15 აგვ. – მოვედით ქალაქს დინაბურღს. დასუსტებული და ძალიან ავად-მყოფი ვიწეე საძაგელს ურიას სახლში მარტო, უწამლოდ, უნუგეშოდ; მხოლოდ პატარა ნინიკა ჩემი გულ ხელ-დაკრეფით დამყურებდა მწუხარედ დადუმებული, ფიქრი სიკვდილისა შორს ჩემთა ძმათა და მეგობართაგან, შორს ყოველთა მათგან, რომელნიცა სამარესა ძედა ჩემსა ჰსცემდნენ გინა ერთსა ცრემლსა – მჭმუნვარე ფიქრი ესე აღჩნდა ჩემს გონებაში და უნებლიეთ ვჰსთქვი ოხვრითა: ახ! სადა ვარ, სადა ვჰკვდები! – ცრემლნი წყაროებ გადმოედინენ თვალთა ამ პატარა ნინიკას; მხურვალეებითა მომწვდა გულსა ჩემსა და დამიწყო კოცნა ტირილითა. გული ამიდულდა და ორი ცრემლი მეცა გარდმომცვივდნენ თვალთაგან, ვიხილე უანგარო, ჭემმარიტი წმიდა ჩემდამო მისი სიყვარული მას წამსა, ოდესცა ვიყავ ყოველთაგან ანუ დავიწყებულ, ანუ დატევებულ და ანუ განშორებულ. წამი ესე არ დამავიწყდების ვიდრე ვარ ცოცხალი".

ამას იქით პოეტის ცხოვრების აღწერის მასალა საკმაოდ მდიდარია. ეს არის, დღიურს გარდა, პოეტის მიწერ-მოწერა, რომლის შავები შეუნახავს იმას სიკვდილამდის, წერილები, რომელიც იმას მიუღია ნაცნობთა და მეგობართაგან და სხვა-და-სხვა ოფიციალური მოხსენება და მოწერილობა.

ამ ნაწერებიდან სჩანს, რომ ორბელიანი ყველასთვის საყვარელი კაცი ყოფილა პოლკში. ერთი ამხანაგი სწერს იმას: «ბედნიერად ვრაცხ ჩემ თავს, რომ უყვარვარ ისეთ ღირსეულ კაცს, როგორც შენ?...» მეორე: «ძვირფასო, საყვარელო, ღრმად პატივცემულო, სარწმუნო მეგობარო გრიშა!... ხშირად გიგონებ; მაგონდები სტოლს ახლო დივანზე მჯდომარე, ქურქში გახვეული, ქუდ ჩამოფხაჭნილი, დიდის პასიანტის მოთამაშე. შენს სახეზე მაგონდება ავად-მყოფობის და სისუსტის საზარელი ნიშანი... მიყვარხარ! მე მარტო კი არა, ჩემ ცოლსაც, რომელსაც შენ არ უნახვიხარ, რადგანაც ჰგონია, რომ შენ ხარ რაღაც ზეგარდმო მოვლენილი იდეალი! ხომ იცი, მე ყველას ვაგინებდი შენს, ჩემს სარწმუნო მეგობარს, გარდა.» მესამე სწერს: «მაღირსებს რა ღმერთი ვსუნთქვავდე ერთის ჰაერით, ვიჯდე ერთ ჭერქვეშ ჩემი სულით და გულით პატივცემულ კნიაზთან»... მეოთხე: «მე შენი სახელით დამავიწყდა, მეგობარო ჩემო ორბელიანო, მაგრამ იმედად შენი ნაწერი მრჩება, რომელსაც ხშირად ვკითხულობ.» ერთს ვიდასაც თავისი მეგობრობა ისე შორს წაუყვანია, რომ სწერს: «ძვირფასო კნიაზო, ჩემი ცოლი მარტოდ მარტო რჩება და თუ რამე დასჭირდეს, გთხოვთ აღმოუჩინოთ რაინდობა». ამას სწერენ პოეტს პოლკის ამხანაგები ან თითონ პოლკში მყოფობის დროს, ან შემდეგ. ამ გვარისავე პატივისცემით და სიყვარულით აღსავსე წიგნები მოდიოდა პოეტს საქართველოდან ორბელიანთაგან, ჭავჭავაძეებთა, ერისთავთა და სხ. მისი ერთგული მეგობარი დავით ყორღანოვი სწერს იმას 1835 წელში: «შენი წიგნი არის ჩემთვის უძვირფასესი საუნჯე მღვთიურს მეგობრობისა ჩვენისა» და სხვ. და სხვ.

VII

გრ. ორბელიანის საყოველთაო სიყვარულის მიზეზი თითონ პოეტის გული იყო. ამას პატიოსნება ცხოვრების დევიზად გაეხადა და მოყვასთა სიყვარული მტკიცე და დაურღვეველ მცნებად. ის სიყვარული თვისთა და ნათესავთა, რომელიც შემდეგ ნამდვილ თაყვანისცემად გაუხდა პოეტს, ის მაღალი და დიადი გრძნობა მამულისადმი, რომელიც შარვანდედსავით ანათებდა მის მოხუცებულობას, ის გულითადი მონაწილეობა, რომელსაც იღებდა იგი ყოველთა «ტვირთ მძიმეთა და მაშვრალთა» ხვედრში ამ დროსაც სრულად ჰქონდა პოეტს და მოუხვეჭდა იმას საზოგადო სიყვარულს და პატივისცემას. გულის სიკეთის სიმაღლეზე იდგა ამ დროს ორბელიანის ნიჭის ძლიერებაც. პოეტური მისი ნიჭი იყო ამ ჟამად სრულად განვითარებული, აყვავებული, ასული უმაღლესს წერტილამდის, რომელსაც არავინ ასცდენია მის წინად, რომლის ზე ვერც ის ასულა შემდეგში. მაღლა იდგა მისი გონების განვითარებაც. ნიჭიერს, მოცადინეს, დაკვირვებას დაჩვეულს, ფხიზელს, ენერგიით სავსეს და დაწინაურების მოსურნე პოეტ პარუჩიკს მარტო «ფართო გზა» აკლდა, რომ გამოეჩინა მთელი თვისი გონების ძალა. «როტის კამანდირის» უმაღლო და უაზრო შრომის წილ ამ გვარს კაცს სხვა მოედანი ეჭირვებოდა მოქმედებისა, სადაც სხეულის მაგიერ ტვინს შესძლებოდა მუშაობა და პოეტიც იმედს არ ჰკარგავდა. როგორც ყველა დიდ-კაცებს, პოეტსაც სწამდა თვისი ბედი, თვისი ვარსკვლავი და დარწმუნებული იყო, რომ ლოცვითა და მოთმინებით იგი ერთ დროს კაცი შეიქნებოდა. ზოგიერთს წერილში ის ამ დროს «სტარიკას» ეძახის თავის თავს და ყველა თავის მეგობრებს ჰმოდღვრის და დარიგებას აძლევს. ის სწერს თავის 18 წლის ძმას ილიას, რომელიც სამხედრო სამსახურში იყო:

«ჩემო უსაყვარლესო ძმავ ილიკო!... გააკეთე პახოდნის ჟურნალი, რომელშიც ჩასწერე ყოველ დღე ცხოვრება შენი, ესე იგი როგორ გაატარე დღე იგი, რა ილაპარაკე, რა გააკეთე, რა გაიგონე... ესე შენთვის დიახ სასარგებლო და სასიამოვნო იქნება შემდეგ. პირველად რომ გონება შენი უმეტეს და უმეტეს გაიხსნება და შეეჩვევა გამსჯელობასა და მეორედ რომ რამდენსამე წელს უკან შენი წარსული დღეები ცხადად წინ წარმოგიდგება და მით ჰსცნობთ თუ რაოდენნი დღენი უბრალოდ ფუჭად განგიტარებია».

მეორეს ძმას ზაქარიას, რომელსაც იმ დროებში ცოლი შეერთო, პოეტი სწერს:

«ჩემო საყვარელნო! მოისმინეთ რჩევა სტარიკისა. იყვენით მარადის გულწრფელად და ნურა რაი იქნების თქვენ შორის საიდუმლოდ, უკეთუ გსურს ბედნიერად ცხოვრება. განხსენით გულნი თქვენნი და წაიკითხეთ ხასიათი ურთიერთისა... საცა არა არს პატივისცემა, არცა არს სიყვარული. ამისთვის იყვენით ურთიერთისა პატივის-მცემელნი. არ დაგავიწყდესთ ნემენცური ანგარიში, ესე იგი რომ ხარჯი არ გარდაემატებოდეს შემოსავალსა, რომელის დარღვევა ჰყოფს მრავალთა უბედურად. დაიცევით ესე და მერწმუნეთ, რომ ცხოვრება თქვენი განვლის ბედნიერად და ღმერთიცა მაღლითა თვისითა გაკურთხებს თქვენ».

ძნელია ჰპოვოს კაცმა ჩვენში თუნდა 35 წლის კაცი, რომელსაც ცხოვრების გზა ამ გვარად გაეკაფოს და მასზე მსვლელობისთვის ამ გვარი მტკიცე სჯული დაედოს თავისთავისთვის. ესრეთს კაცს, თუ ბედმა არ უღალატა, ყოველი წელი ახალსა და ახალს ბედნიერებას მოგვრის. და მართლაც პოეტმა თავისი ცხოვრებით დაამტკიცა ამისი ჭეშმარიტება.

პოლშიაში სამი წელი დაჰყო პოეტმა. ის ქვეყანა იმას დიდად მოსწონდა. «პოლშია საქართველოს ჰგვანდა». «პოლშელები ქართველებსავით სტუმრის და ლხინის მოყვარენი

იყვნენ». «პოლმას ქალნი _ ჩვენებსავით, ლამაზნი». პოეტი გაეცნო იქაურ მეზობლებს და მათთან დაიჭირა დიდი მეგობრობა. იმათ სახლებში, იმათ ლამაზი ქალების ალერსში ჰპოვებდა იგი სიამოვნებას სამსახურის ჯაფისაგან დაქანცული და თვისთაგულის საყვარელთა მოშორებული. 1837 წელში*)¹ ის სწერს თავის ძმას ზაქარიას, რომელსაც აუწერს შობა-ახალწლის დღესასწაულებს: ყოველ-დღე აქეთ-იქით მიზეზში პომეშჩიკებთან, რომელნიც გავიცან მრავალნი მივაჭენებდით სანებსა, ტანციობა და არმოყობა რაღა თქმა უნდა. ხომ იცი პოლმის ქალები რა რომანისტკები არიან».

მაგრამ საქართველო სულ სხვა ანდამანტი იყო პოეტისთვის. მისკენ «მისწრაფოდნენ ფიქრნი და სურვანი მისნი», მუნ იყვნენ: ძმანი და ტოლნი, ნათესავნი და საყვარელნი, მანდ იყო «ცა მშობლიური», «ჰაერი ბუნების განმაცხოველი», რომელიც ესრე საჭირო იყო მისი სუსტის აგებულებისთვის. დასასრულ მანდ ცხოვრობდნენ პოეტის გულის ვარდნი: სოფიო ორბელიანისა, ნინო გრიბოედოვისა...

ამ ვარდებს, მომიტევეთ ეს მეტაფორა, რომელიც სიტყვამ მოიტანა, გვერდთ ვერ ავუვლით, რომ არა ვსთქვათ რა გვარად ეტრფოდა იმათ პოეტი. სოფიო ორბელიანზე, როგორც ვთქვით ზემოთ, პოეტი ჯერ აკვანშივე იყო დანიშნული, «ძველთა ქართველთა ჩვეულებისამებრ», როგორც იტყოდა პლატონ იოსელიანი. არ ვიცი, როგორი იყო ამ ორთა ურთ-ერთ შორის მიმართულება ყმაწვილობის დროს, მაგრამ პოეტის მიწერ-მოწერისაგან სჩანს, რომ ნევის პოლკში მყოფობის დროს პოეტის გრძნობა ჯერ ისევ დიდი იყო მისდამი. 1834 წელში ის სწერს ალექსანდრე ჭავჭავაძის ცოლს სალომეს:

«ახ! ჩემი სოფიკო! სად არის? ნეტაი ვახსოვარ? თუ შარშანდელ თოვლსავით არღა ვჰმყოფობ იმისთვის.. ბედს უყურეთ, მე ვარ დასავლეთს, ის აღმოსავლეთს. როდისღა უნდა შევიყარნეთ?»²

შემდეგ 1835 წელში ის სწერს დედოფალს, ჩემმა ძმამ ზაქარიამ ჯვარი დაიწერაო და განაგრძობს:

«მე კი, დედოფალო, როგორც ნათქვამია, რიყეზე დავრჩი. ჩემი სოფიკო თავრიზშია, მე რიღაში. როდის უნდა შევხვდეთ?... ვაი თუ ბოლოს დროს ქოქოლა მომყაროს და მითხრას მეხი კი დაგეციო.»³

მეორეს იმავე წელში დაწერილს წიგნში პოეტი სწერს დედოფალს:

«ჩემი სოფიკო გაზაფხულს წამოვა პეტერბურღს თავის დედით და მგონია მამისნაცვლითა და მაშინ იხილავთ თუ რა რიგად გააბრწყინვალეხს პეტერბურღს თავის სილამაზით და მერცხლის თვალებით და ემის ბედით მეცა ვიქნები მხოლოდ ხუთასს ვერსზე დაახლოვებული. მაგრამ მეშინიან კი ძალიან ვაი თუ მანდ გამიფრინდეს საუკუნოდ და ამდენის წლის იმედები ერთს წამს განმიქარვოს. წყეულნი ღვარდიის აფიცრები ამ შემთხვევაში ძალიან საშიშნი არიან.»⁴

საუბედუროდ, პოეტის წინათგრძნობა უსაფუძვლოდ არ დარჩა. 1835 წელს კნ. მანანა ორბელიანისა სწერს რიგაში მყოფს პოეტს:

«...სასიამოვნო შენი სოფიკო აქ არის და ვნახე; კიდევ დაველაპარაკეთ მე და ეკატერინე შენზედ. ის უარს არ ამბობს. კიდევ შევირთამო ოლონდ ვნახოო. აბა სადა ხარ, ჩემო სიცოცხლე, რომ ერთს საათს ჯვარს გადაგწერდით და იქნებოდით ბედნიერი... აბა ეხლა, ჩემო კურკავ, ეცადე რომ მოხვიდე მალე, თორემ რვა თვეზედ წამოვლენ პეტერბურღში და დამრჩები ცალიერი...»⁵

სწორედ ამ წერილით აიხსნება ის გაგიჟებითი სურვილი საქართველოში დაბრუნებისა, რომელიც გამოხატულია პოეტის ნაწერებში ამ დროს. იმან ითხოვა

¹ *) 14 იანვრის წერილი.

² 1) 23 მარტი.

³ 2) 16 აგვისტოს წერილი.

⁴ 3) 28 დეკემბერს.

⁵ 4) ოქტომბრის წიგნი.

მთავრობისაგან ერთი წლის «ოტპუსკი» და იმედი ჰქონდა რომ დასტურს მიიღებდა, მაგრამ, საუბედუროდ 1836 წ. დასტურის მაგიერ ერთის წლის ლოდინის შემდეგ მას მოუვიდა პასუხად: შენ რომ თხოვნა შემოიტანე, იმ დროს პარუჩიკი იყავი და ახლა შტაბს-კაპიტანი ხარ, უნდა ახალი თხოვნა შემოიტანო, ზაფრა-მორეულმა პოეტმა ახალი თხოვნა შეიტანა, მაგრამ გვიანდა იყო! სოფიო გათხოვილიყო ქალაქში მთავარ-მართველის კანცელარიის მმართველზე ბეზაკზე. კნეინა მანანა ორბელიანი სწერდა პოეტს:

«შენი საყვარელი სოფიო გაგიტხოვდა!» და შემდეგ მის გულის დასამშვიდებლად უმატებდა: «მე მიხარია ამისთვის, რომ შენ უკეთესის ღირსი ხარ მე და ნინოს (გრიბოედოვისა) კიდევაც გვყავს მომზადებული შენთვის ცოლი, თუ გახსოვს გულბათის ძმისწული ლიზინკა. ასეთი გალამაზებული არის, რომ ნახო მოგეწონება. მოგვწერე ჩვენი აზრი როგორ მოგეწონა. თუ მოგვწერ, მოგიცდიან, არ გაათხოვებენ. შენც მოხვალ _ ნახავ და ჯვარსაც დაგწერთ.» ზაქარია მისი ძმა სწერდა: «ჰა! გრიგოლ, ტირილს ნუ მოჰყვები, თორემ ფულს არ გამოგიგზავნი.» იგივე მეორე წერილში: «გრიგოლ, რაც ნივთები გვიჩუქებია სოფიასთვის, მინდა ვსთხოვო უკანვე, რადგანაც იგი გათხოვდა და შენ არ გაგიშვია. ესე არის ჩვეულება, რას მეტყვი?»

რუსთაველის თქმისა არ იყოს «ვინ არ ყოფილა მიჯნური, ვის არ სახმილნი სდებიან», ვის არ გამოუცდია ერთხელ მაინც გულით საყვარელი ქალის გათხოვება რა მწვავე გრძნობად აენტება მიჯნურის გულში. ვერც ახალის იმედით და ვერც ნივთების დაბრუნებით დამშვიდდა პოეტის გული. საქართველოში წასვლის სურვილსაც დაეკარგა ძლიერება; «ვაპირებ საქართველოში წასვლას, სწერდა ის დედოფალს, 1836 წელში, მაგრამ სოფიო გამითხოვდა, ბეზაკმა შეირთო, რომელიც არის პრავიტელი კანცელარიისა, რაი ვჰყო? მეც ვანუგეშებ თავსა ჩემსა მით, რომ არა მარტო მე ვარ ამ სოფელში მოტყუებული.»¹

ვერ ინუგეშებდა პოეტი ვერც გრიბოედოვის ქვრივის ნინოს სიყვარულით, რადგანაც ამათ მიწერ-მოწერიდამ არა სჩანს, რომ მშვენიერებით შესანიშნავს ქვრივს, რომელიც იყო კერპად თანა მედროვეთა მისთა საქართველოს თავადთა, ყვარებოდეს პოეტი. პოეტს კი, ეტყობა, დიდად მოსწონდა ნინო, თუმცა ერთს წრეში კი ფიცავს _ არ მიყვარსო. მისი ძმა ზაქარია, რომელიც იმავე ტაფაზე იწვოდა, რომელზედაც პოეტი, სწერს ცოლის შერთვის შემდეგ თავის ძმას: ბიჭო! არა გრცხვენია? რათ მატყუებდი? შენ ჩემზე მეტად გყვარებია H. და ჩემ წინ მალაყებს რათ თამაშობდი? ეხლა შენ დაგრჩა ბურთი და მოედანი».

ამას შემდეგ პოეტს ცოლის შერთვის სურვილიც დაეკარგა. სიყმაწვილემ თან წაიღო მისი ეშხიც და ლაზათიც. ამასთან თმაში თეთრი გამოერია და პოეტმა დაიწყო «სახით და გულით უდროოდ დაბერებაზე»² ჩივილი. ის სწერს ნალვლიანად თვის მეგობარს დავით ყორღანოვს: «აქა-იქ თმაში ჭალარაც გამომდის, მაგრამ ვაგინებ და ვიგლეჯ.» ეშხის მაიდანზე გამოსულის კაცისთვის პოეტმა კარგად იცოდა რა დიდი უბედურება იყო თმის გათეთრება და იგლოვდა თვის წარმავალს სიყმაწვილეს.

რაკი დავით ყორღანოვის _ პოეტის დიდის მეგობრის _ სახელი ვახსენეთ, არ შეგვიძლიან არ მოვიყვანოთ ის ეპიზოდური ცნობაც, რომელიც ამოვიკითხეთ ამის წიგნში, რომ ამით დავათავოთ ლაპარაკიც პოეტის რუსეთში ყოფნაზე. პოლკში ყოფნის დროს ერთხელ პოეტისთვის რაღაცეები მოეპარათ და ამაზე ყორღანოვისთვის მოეწერა. ყორღანოვი სწერდა პასუხად (1835 წ.): «გაქურდვა შენი, რომელიც მოგეწერა, ჰგავს ჩემს თავრიზში გაქურდვასა, სადაც ერთი და უკანასკნელ ჩაის კოვზი მომპარეს, და მთელი თავრიზი პუბლიკაციებით შევარყიე, რომ ამდენი ვერცხლის სერვიზი მომპარეს და თან ფულიც. აბა ჩაის ყუთში ფული რათ იქნებოდა. შენს გამქურდავს შენთვის სიკეთე უქმნია რადგანც ვიცი, რომ მრავალს მათ შესჩივლებ მითომ კნიაზი ხარ პომეშჩიკი და იმ ქურდს საპალნეებით შკატულკები გაუზიდნია შენგან და ძვირფასი ნივთეული. ახლა ვოზდუშნის

¹ *) 1 ოქტომბრის წიგნი.

² *)წერილი დედოფალთან 16 აგვისტო 1835 წ.

ზამკვებსაც იმედიანად დააწყობ, რომ მანდ ზოგიერთი მდიდარ მცნობთაგან მოგივა ასიგნაციებით გატენილი კანვერტები და ეს იმედი მცირეს ხანს გამხიარულებს. ის კი არ იციან მაგათ, პომეშჩიკობა ჩვენი, რომ პახოდში ანტონს ხელები დაჰგლეჯოდა ბევრის ფაღნის დაკვრებით... და ყარდა ცხენის ზურგისთვის ქონის წამლების გაკეთებით. რამდენს ინანიდა შენი ქურდი, როდესაც ნაპარავს გასჩხრეკდა.»

ორბელიანის ქალაქებში არა ერთი ამ გვარი სასაცილო ეპიზოდები არის აწერილი. მისი ქალაქელი მეგობრები ხშირად სწერდენ იმას და აუწერდენ ქალაქის განცხრომას, ლხინს, არშიყობას და მით უფრო უძლიერებდნენ პოეტს საქართველოში წამოსვლის სურვილს. ბოლოს 1837 წელს პოეტმა მიიღო ერთი წლის «ოტპუსკი» და დაჩქარებით გამოეშურვა სამშობლოსკენ.

VIII

სამშობლო ქვეყანა ამას იქით სასიხარულო მომავალს უმზადებდა სიყმაწვილე ჩამწარებულ-პოეტს. ერთის წლის შვებულების შემდეგ ორბელიანი შევიდა «საქართველოს გრენადერების პოლკში». (26 აგვ. 1838) და ოთხი ხუთი წელი ამ პოლკის რაზმში იბრძოლა. 1839 წელს ის იყო სიმბირსკის ოტრიადში, შეკეს. 1840-ს სხვათა შორის ამშვიდებდა ამბოხებას კიმილის და მალაღ-ლეთის გარშემო სოფლებში. 1841-ს ბოლოს უღებდა ამ გვარსავე ამბოხებას გურიაში, 1843-ს იცავდა ავარიის მიწებს შამილის ჯარებისაგან... ამ დაუცხრომელს მოქმედებაში და ბრძოლაში მისი სამხედრო და საერო ნიჭი ძალზე გაიღესა. მთავრობამაც შენიშნა მისი პიროვნება და განუმზადა მას ფართე მოედანი, რომელშიაც მან გამოიჩინა სრული თვისი ნიჭი. 1843 წელს ორბელიანი დანიშნულ იქნა ავარიის მმართველად, ან როგორც იმას ეძახდნენ თვისნი, ავარიის ხანად. პოეტმა ერთბაშად განსაზღვრა ამ ადგილზე დანიშვნის მნიშვნელობა. «ვიცი ეს ასეთი ადგილია, _ სწერდა იგი მის ძმას ზაქარიას, _ რომ ან ამწევს მალლა და ან სრულიად ძირს დამცემს.»¹ მისი წინათ-გრძნობა მართალი შეიქნა, ამ ადგილზე დანიშვნამ დაუდგა საფუძველი ახალს პერიოდს პოეტის ცხოვრებაში.

თითონ პოეტი აგვიწერს თვისს თანამდებობაში შესვლას და პირველი დროის სამსახურს ამ გვარად.

იგი სწერს მოსე ზაქარიას ძე არლუთინსკი-დოლოგორუკოვს:

«...ჩემს მოსვლის დროს შურაში ავარია იყო ძალიან არეული სხვა და სხვა პარტიებითა: ზოგნი თხოულობდნენ ავარიის ნასლედნიკს, ზოგნი ალისულთანს და ზოგნი შამხალსაც. ამ არეულობაში ორჯერ ჰაჯიმურადცა შემოვიდა ჯარითა. ერთხელ დახვდა როტას არასთაუზე და მეორედ სოფელს სიუხთან. მე კივარავის უნდოდი. ესრეთ იყო მდგომარეობა ავარიისა, როდესაც მოველ სოფელს ტანუსს, ხუნძახის სიახლოვეს. აქ დამხვდნენ კლუკის ბრძანებით პირველნი კაცები: ყადიები და ბეგაულები, ცხენ და ცხენ უთხარ მე ამათ კარგი ძლიერი შესხმა. განგებ მალლის ხმით, რომ ვაჟ-კაცობა მეჩვენებინა _ ხან და ხან იასეს ფარსებიც კარგია. – სადამოზე მოველ ხუნძახს სწორედ იმ დროს, როდესაც ერთს ახმად-ხანის ნოქარს შეეყარა ხალხი და უქადაგებდა, რომ ნუ გვინდა გურჯი გაური ხანადაო; მაგრამ რომ დამინახა შემოსული მძიმედ პირველის კაცებით, ისიც დაჩუმდა. იმ დღესვე მეჯლისი გავმართე _ ესე იგი ბევრი სპირტი და ბევრი ხორცი. ამით ცოტა გული დაუამდათ. მერე მიჰვყავ ხელი პარტიებსა: მივიმხრე ნასლედნიკის ერთგულნი, რომლისა სახელითა და ქებით დავიწყე ხანობა. დურაკი შამხალი და ალისულთანი, რომელნიცა აქაურებთან ჰგზავნიდნენ ფემქაშებს, რიყეზე დარჩნენ. დამრჩა შამილა, რომლის პარტია იყო და არისცა უხილავი და ამით უფრო არის საშიში, რომ სარწმუნოებაც აქვთ ერთი. მართლად პირველს დღეებშივე ვნახე რაც სიფრთხილე მმართვეს მე იმისგან: პირველს

¹ *)წერილი 28 მარტისა.

კვირაშივე გამეცნენ ობოდის სოფლიდამ ცამეტი კომლი კაცი. ამან ძალიან შემაშინა, მაგრამ ძალიანაც გამამხნევა. იმ სოფელს კომლზე თითო ამანათი გამოვართვი. პირველნი იმათნი კაცნი დიდროანის ხუნდებით ჩავყარე ნაობახტში და გამოუცხადე ხალხსა, რომ ამათ სუყველას დავახრჩობ. შეიყარნენ ყადიები, ბეგაულები, მუხლთ-მოდრეკით მთხოვეს პატიება, მეც, რასაკვირველია, მეამა ესე და ამათ პატივისცემით ისინი დავიხსენ სიკვდილისაგან, მაგრამ ერთი თვე შევიწახე ტუსად ხანაში. დავიწყე სოფლებში სიარული და ქადაგება _ ქადაგება ძალიან საქმესა შვრება აქა _ და ახლა, მერწმუნეთ, კნიაზო, ასე რიგად გამიჩარხავს ხალხი, რომ მარტო მე აქაურებით შევებში შამილას"...*)¹

ორბელიანმა შეადგინა ავარიის მილიცია, გაამაგრა უმცუქულა, რომელსაც დაეცნენ შამილის ჯარები, და დამშვიდდა ობოდი. ის ექცეოდა ხერხიანად და სიყვარულით ავარიის ხალხს, თუმცა საჭიროების დროს მკაცრ ქცევასაც არ ერიდებოდა. ის სწერდა თვისს ძმას ზაქარიას ხუნმახილამ:

«მე მხოლოდ ერთი გზა მაქვს ხალხის შეძინებისა _ მოწყალეობა. მას უკან სიმართლე და ამათ ჩვეულებისამებრ ქცევა და სამართალი».

ხალხის გულის მოგებისათვის პოეტი არაფერს ზოგავდა. იმავე წერილში იგი სწერდა ზაქარიას:

«...ღმერთს გეფიცები, რომ სწორედ გამატყავს; თითო ჩემი გასვლა სოფელში თხუთმეტი მანათი მიჯდება. მამაძალღმა შაგირდებმა გამაკოტრეს: მომართმევენ შესხმას და მე კი უნდა ფულები მივსცე, რომ უფრო ხალისით ისწავლონ ყურანის წაკითხვა. არა, მე რა ჰიძამი ვარ? _ ხვალა სტუმრობა მაქვს. მთლად ავარიის ბეგაულები და პირველი კაცები დამიპატიჟნია. ამათი შექცევა გაძლომა არის და სპირტის სმა, სხვა არაფერი. შენი ნუქერი ამათში სწორედ ანგლის ჯენლტმენია ზდილობითა».

პოეტს კარგად ახსოვდა რუსთველის მცნება: «უხვი ახსნილსა დააბამს»... და არ ერიდებოდა ხარჯსა, ოღონდ კი მხარეში მშვიდობიანობა დაეცვა.

პოეტური ბუნება და ქართული გულის სიკეთე, მაინც, ვერ სჩაგვრიდენ იმაში ქვეყნის მმართველისთვის საჭირო მტკიცე და ულმობელს ხასიათსა. ურჩთა და ორგულთა იგი სჯიდა სასტიკად, სამაგალითოდ. პირადს მის უკმაყოფილებას დამნაშავეთადმი ადიდებდა ისტორიული წარსული ავარიის ხალხისა. ეს ის ავარია არ იყო, რომელმაც მოხუცებული და ძალ-მიხდილი მეფე ერეკლე დაიჯაბნა? ეს ის ხალხი არ იყო, რომელმაც «კილამ დავით სარდალი არ მოკლა კოდაზე?» ლეკებთან ბრძოლის დროს, სხვა-და-სხვა დროს, პოეტი სწერდა სარდლებს: «ესა და ეს სოფელი სულ მოვახნევიანოთ ნიშნად სრულიად აოხრებისა», «ამათი სისხლი დავლიოთო.» და სხ. ერთს წერილში იგი სწერს თავის ძმას ზაქარიას ქუთაისიდან: «რატომ მეც მანდ (ომში) არა ვარ, რომ ერთი მათგანი (ლეკების) სისხლი დავლიო და შეუბრალებლად ვტანჯვიდე ცოცხალთა». ესრეთი განბოროტება მტერთადმი ამ უკანასკნელს შემთხვევაში აიხსნება მით, რომ ამ დროს მისი უმცროსი ძმა ილია ტყვედ ჰყავდა წაყვანილი შამილას.

პოეტს დიდად მიაჩნია თავისი თავი და ხუმრობით მანიფესტსავით იწყებს თვისს წერილებს.

«მე ჰაქიმ-ხან ემირ_ავარ_სხვა რიგად აღარ შემიძლიან წიგნის დაწყობა _ ანუ როგორც სწერია ჩემს ბეჭედზე მუთავა_ქალღუღელია ქინიაზ ხან ორბილიან ემირ ავარ შუბლზე ვაკოცებ ჩემს ღვთის წყალობას ძმას ილიას და ღმერთსა ვსთხოვ პირველად შენს სიცოცხლეს და მერმე ხურჯინებს ოქროებით სავსეს...»

სწერდა იგი ილია ორბელიანს ნამდვილს აღმოსავლეთის კილოზე.

1844-ს 45-ს და 46-ს ორბელიანი იცავდა შამხალის და მეხთულის მიწებს ლეკებისაგან. რასაკვირველია, როცა ჩვენ ვამბობთ: «იცავდა», «ამაგრებდა», «ებრძოდა» იმას კი არ ვამბობთ ამით, რომ პოეტი ან სარდალი ყოფილიყო ჯარებისა, ან ადმინისტრაციულის ღონისძიებით თითონ ყოფილიყოს მოთავე ბრძოლისა. არა. ავარიაში ჯარები იყო, ჯარებს

¹ *)წერილი 14 ივლისს.

თავისი მთავარ-სარდალი ჰყავდა და ორბელიანი ერთი ამ ჯარის მოსამსახურეთაგანი იყო, მაგრამ მისი ჰკუთით, ცოდნით და გამოცდილებით ყველანი სარგებლობდნენ. ის საყვარელი შეიქნა როგორც მთავრობისა, ისე ხალხისა.

იმ დროის დაღესტნის მეისტორიე ოკოლნიჩი სწერს ჩვენს პოეტზე:

„... Аварцы сначала приняли его не совсѣмъ благосклонно, потому что князь былъ грузинъ. Громивъ Грузію въ теченіе нѣсколькихъ вѣковъ(?) и считая его почти въ зависимости отъ себя, аварцамъ казалось унижителнымъ повиноваться грузину; но ласковое обращеніе князя, умѣніе говорить съ народомъ и знаніе туземныхъ обычаевъ, вскорѣ привлекли къ нему всѣхъ. Мы не рѣшаемся высказать здѣсь своихъ мнѣній о привлекательномъ характерѣ, объ утонченномъ образованіи и воинскихъ дарованіяхъ князя Григорія Дмитріевича".*)

«ლეკებმა ჯერ უკმაყოფილოდ მიიღეს, რაკი თავადი ქართველთაგანი იყო. რამდენისამე საუკუნის განმავლობაში (?) რომ ერთ-თავად არბევდნენ საქართველოსა და თითქმის დამოკიდებულადა ჰრაცხდნენ, დამამცირებლად მიაჩნდათ ქართველს დაჰმორჩილებოდნენ; მაგრამ ალერსით მოპყრობამა, ხალხთან ლაპარაკის უნარმა და ადგილობრივ ზნე ჩვეულებათა ცოდნამ თავადს მალე ყველას გული მოუპოვა. არა ვკისრულობთ ჩვენ აქ თავადის გრიგოლ დიმიტრის ძის მიმზიდველ ხასიათისა, მშვენიერ განათლებისა და სამხედრო ნიჭის შესახებ ჩვენი აზრი გამოვსთქვათ».

მისი ბრძოლაში მონაწილეობის ნიმუშად მოვიყვანთ აქ ქუთიშის ომის აღწერას. 1846 წელს 15 ოქტომბერს ქუთიშს დაეცა შამინი თავის ურიცხვი ჯარებითა. ამ ადგილის გასამაგრებლად ჩვენის მხრით იყო ექვსი ბატალიონი 8 ზარბაზნით, 2 დივიზიონის დრაგუნით და მილიცია 500 კაცით. გრ. ორბელიანი აუწერს ამ ომს თვისს ძმას ილიას ამ გვარად: 15 ამ თვისას (ოქტომბერს) წავედით ქუთიშისკენ ამ წესით: ცხენოსანი ჯარი, ჩემ ხელ-ქვეით, ვიყავით წინა, კუდაშევი მომდევდა ბატალიონებით და ზაქარია (მისი ძმა) არიერგარდითა. რა მივახლოვდი სოფელსა, მე გავჰყავ კავალერია ორად და შეუტიე ორის გორების ასაღებად, რომელნიცა ჰკამადრობდნენ წინადად სოფელსა. რა ავედი გორაზე, ვნახე რომ საზარელი

კავალერია მტრისა შეგროვდა ერთად და ირევა დაუწყობლად, უწყესობით, მოუშადაბლობით. მაშინვე უკამანდე დრაგუნებს: მარშ! მარშ! შევიჭერით ცხენოსანნი სოფელში, დაფთხა ეს ამოდენი ჯარი მტრისა და დაუწყეთ ხმლით ჩეხა და კეფა. გიჟი ქართველი მაჩაბელი მომდევდა ყოჩაღად თავის ესკადრონით; სახლებიდან ასტეხეს თოფის სროლა ჩვენზედ. მაგრამ ვერც მტერი შედგა, ვერც ჩვენ შეგვაყენეს. ვიწრო ქუჩებში შეიქმნა ხმლის ტრიალი; ერთმა ხანჯალი მომიქნია ბარძაყში, მაგრამ ასეთი გავადე ხმალი გოგრაში, რომ მგონია საიქიოსაც მოაგონდეს, მეორესაც გაუსვი კისერში. ეს დრაგუნები ხომ რა მოგახსენო, საკურველი ვაჟკაცნი ყოფილან აფიცრებიც და სალდათებიც, მეტადრე მაჩაბელი. ამგვარად გავრეკეთ მტერი სოფლიდან, მოგვეშველა პეხოტაცა, ვდიეთ ორიოდ ვერსი ყულიბეგი მთისკენ, საიდანაც ქეზე ჩავიდა გერგებილსა, მაგრამ საშინელმა ნისლმა დაჰფარა გაქცეულნი. ამ დროს ჰაჯიმურად, რომელმანცა ჯერ არ იცოდა შამილის გაქცევა, მოუხდა დიდის კავალერიით არიერგარდსა; აქ დახვდა ზურაბის მეორე შვილი ზაქარია და სულ ბრე ადინა...

1847-ს ორბელიანი დანიშნულ იქმნა აპშერონის პოლკის კამანდირად. როგორც ამ პოლკის მოთავე, პოეტი მონაწილე იყო ვარანცოვისაგან გერგებილის ბაღების აღებისა, წუდახარის დაცვისა, ვარიელის და გამაშის დაპყრობისა... შემდეგ 1848-ს მან თითონ აიღო გერგებილის ბაღები და გერგებილიც. ამ საქნეს ამგვარად აუწერს პოეტი თვისს ძმას ილიას: «მტერი ჩვეულებრივ იდგა ყოისოს გაღმა, მაგრამ ძალიან გაემაგრებინა პოზიცია, ბაღების პირდაპირი მთა, რომელზედაც ედგა ორი ზარბაზანი... 23-ს ივნისს კარგი ომი მოხდა ბაღებში; მეორეს დღეს მე წაველ და თითქმის უომოდ დავიჭირე ბაღები, სადაცა ავაშენეთ სამი რედუტი და მით შევერთდით ევდაკიმოვის პოზიციას. მერე მოვეყვით ბატარეებისა

და ტრანშეების კეთებასა. _ როცა ბრემბატარეა დასდგეს და მისცეს და მისცეს ცეცხლი, კედლები და ბურჯები ინგრეოდა საშინლად და ამავე დროს რვა მორტირით მოდიოდნენ ბომბები და სახლებსა ისროდნენ ცაში. ამ საშინელს ცეცხლსა მტერმა გაუძლო მხოლოდ ერთი დღე და რა ნახეს მათ ციხის კედლები და ბურჯები ასე ადვილად დანგრეულად, ღამე გაიპარნენ. _ სოფელში ვიპოვნეთ ორი ზარბაზანი, არ ვიცით რომლის ხალხისა, ანუ არსენალისა, ერთი მორტირა, ერთი ქალკონეტი, სხვა არაფერი. სოფელი ასე დავანგრეთ, როცა რომ საცა იყო გერგებილი, იქ ახლა დარჩა მხოლოდ სალი კლდე; ბალებიც გავკაფეთ, ნაწილი მათი დარჩა მხოლოდ ყოისუს პირზედ კიკუნოს ხიდისკენ, საიდანაც მტერი ისროდა ზარბაზანსა და თოფსა. _ 15 ამ თვისას დავბრუნდით გერგებილიდამ, როგორც იცი ლეკების ამბავი, ურუს ყაჩტი, გამოგვიდგნენ სიგიჟით, ერთს რედუტში, საცა იყო ჩაფლული წამალი, შეიყარნენ მრავალნი, აქეთ, ხევის პირიდან, посредствомъ гальванизма. იქ ააფეთქეს წამალი, 64-ს კაცი და სამი ბაირალი ასწია ზეცაში და იქიდან ჩამოყარა ხევში; მენ იფიქრე იმათი შიში და განკვირვება! გერგებილის ნაიბი ხუსეინ პირ-და-პირ აფრინდა სამოთხეში, ამიტომ რომ იმისი ნაფლეთები ვედარსად უპოვნიათ...")¹

IX

გერგებილის აღებისთვის გრ. ორბელიანს მოუვიდა გენერალ-მაიორობა. «იარანალიც შევიქენ! მე და გადღევსკი სულ ვაშე პრევოსხოძიწელსტვოს ვეძახით ერთმანეთს და გვაქვს დიდი ყოფა», სწერდა იგი თვისს ძმას ილიას.**)² შემდეგ, როდესაც გენერლობას პირველი ხარისხის სტანისლავა ზედ მოაყოლეს, ის სწერდა იმავე ილიას იმავე კილოზე; «მომივიდა ვარსკვლავი, _ რასაკვირველია შეიტყობდი _ მინდა ერთი ქირმალამის ხალათზედ დავიკერო და კნიაზს მოტემკინსავით დიდ-კაცურად, ნებიერად, გავწვე დივანზედ».^{***)}³

«ზურაბიანი წავიდნენ წინ!» ყაფლანის თქმისა არ იყოს, წინ წავიდნენ ჩინითაც, შეძლებითაც, კეთილკაცობითაც. გრიგოლმა რა კი სიღარიბეს დააღწია თავი, მთელი თვისი ღონისძიება თავის დაცემულის ოჯახის და გვაროვნობის აღდგენას მოახმარა. ვერ წარმოიდგენს, ვერ დაიჯერებს დღევანდელი ქართველი, რომ შეიძლებოდა ასეთი თავ განწირული სიყვარული ძმათა და ნათესავთა, როგორსაც ვხედავთ ჩვენ პოეტის წერილებში და ცხოვრებაში. ჭეშმარიტად ყოველს მოძღვრებაზე უკეთესად, ყოველს ქადაგებაზე უძლიერესად მოქმედებს კაცზე პოეტურის ნიჭით ცხებული სიტყვა ამა წერილებისა მოყვასთა სიყვარულზე. ნათესავთა და თვისთა სიყვარულს ის განავრცობდა შემდეგში მთელი თავად-აზნაურობის, სრულიად საქართველოს სიყვარულადმდე, ყოველს შემთხვევაში ის ეწეოდა თვისთა, თუ შეძლება მიუწვდებოდა და ჰგოდებდა, თუ არ შეეძლო ამ შემწეობის აღმოჩენა. ამ თანაგრძნობის აღმოჩენისთვის იმისთვის არ არსებობდა არც სიმორე, არც გაჭირვება, არც თავისი თავის სიამოვნების მოკლება.

ვიგონებთ ჩვენ აქ ამ მხარეს ორბელიანის ხასიათისას, ამისთვის რომ ამ დროის წერილები პოეტისა სავსეა ოჯახის გარემოების აწერით. პრიკაზის ვალის გადახდა, ზაქარიას შვილის გაზრდა, თავისი ძმის ილიკოს წარმატება, ბიძაშვილების და მოყვარეთა სიკეთე _ აი რა იყო მისი სამუდამო ზრუნვა სამსახურს გარეშე. სხვათა შორის, ის სწერს თვისს ძმას ილიას მამულის გაყოფისა გამო: «მართლად დიდს საქმეს შეასრულებ, თუ ღმერთი შეგეწია და მის მადლით მოვიდნენ ჭკუაზედ ჩვენნი ბიძაშვილებიცა. მომავალს დროს იტყვიან სომხითელები: «ილია რომ მამულებს უყოფდა ყაფლინიანთაო, მე მაშინ უღვაშები არ ამომსვლოდაო»*)⁴

¹ *) წერილი 21 ივლისს 1848.

² **) 3 იანვარს 1849 წ.

³ ***) წერილი 28 ოქტომბერს 1849წ.

⁴ *) 11 აპრილს 1850წ.

გენერალი რომ შეიქნა, ორბელიანს მისცეს ბრიგადის კამანდირობა 21-ს ქვეითა დივიზიის 1-ს ბრიგადისა (29 მარტს 1850 წ.) და იმავე წელში იგი დანიშნეს, უმაღლესის ბრძანებით, ჭარ-ბელაქნის სამხედრო მაზრის და ლეკების სამზღვრის უფროსად (6 დეკემ. 1850). ამ ხანებში მისი ბრძოლის ველზე ყოფნა შეუწყვეტელი იყო. 1844-ის ის თ. არგუთინსკი-დოლოგორუკოვთან აქცევდა ჩოხის სიმაგრეს, 1850-ს აშენებდა ლუჩეკის ციხეს, 1861-ს განაგრძობდა ზაქათალის მაზრის დაცვას.

ჭარ-ბელაქანში ამ დროს მშვიდობიანობა არ იყო. ყაჩაღები აოხრებდნენ იქაურობას და გრიგოლს ბევრი ჯაფა დასჭირდა ამ მშვიდობიანობის აღსადგენად. მიუცილებელმა ადმინისტრაციულმა საჭიროებამ აიძულა პოეტი ეხმარა არა პოეტური ღონისძიება: თავები და ხელები ეჭრევინებინა ყაჩაღებისთვის. «ნელ-ნელად თავებს ვაჭრევინებ და აქამდის გავაბედვინე ხალხსა, რომ თვითვე გამოაშკარავებით მოაქვსთ ჩემთან თავები და ხელები ყაჩაღებისა», სწერდა ილიას. რა ნაირად იცვალნენ დრონი, რა ნაირად გასჭედა კაცის გული და ხასიათი დაუსრულებელმა კავკასიის ბრძოლამ. ეს ის კაცი არ იყო, რომელიც თორმეტ ცამეტ წლის წინათ ნანობდა, რომ სალდათებს როზგი დაჰკრა? *Tempora mutantui!*

ჭარ-ბელაქანი რამდენიც იყო დამშვიდდა, ჩვენმა ჯარმა და «პარტიის კამანდამ», სოფლებისაგან გამოყვანილის ას-ასის კაცებით შეამოკლა რიცხვი ყაჩაღთა, რომელთაც სდევდნენ როგორც ნადირთა. ერთხელ ათას-ხუთასი კაცი შემოარტყეს ჩვენებმა ტესნაგინის ტყეს,საცა ყაჩაღები ეგულეობდათ, და ორი კაცი მოკლეს იქ დამალული. მშვიდობიანობის აღდგენას დიდად შეეწია ქრისტიანობის გავრცელება ინგილოში. როგორც სწერს ორბელიანი ვარანცოვს, 3, აგვისტოს 1851 წ. რიცხვი ახლად მონათლულთა ინგილოთა იყო 1170 სული. ამათ ნათლვიდენ ძალ-დაუტანებლად საკუთარის თხოვნის და სურვილისამებრ.*¹ ჭარ-ბელაქანზე უფრო აწიოკებული ამ დროს სიღნახის მაზრა იყო, საცა ლეკი გადმოდიოდა. თვის მიწერ-მოწერაში ორბელიანი ნაღვლით იხსენიებს კახეთის მდგომარეობას. ლეკებმა, სხვათა შორის, გააოხრეს ამ დროს დავით გარეჯის უდაბნო, რომლის ბერები ზოგი დახოცეს, ზოგი ტყვედ წაიყვანეს.

1852-ს წელს არგუთინსკი-დოლოგორუკოვის ავადმყოფობისა გამო ორბელიანი დანიშნულ-იქმნა, დროებით, კასპიის მხარეთ ჯარების მთავარ-სარდლად და სამოქალაქო ნაწილის გამგედ. ამ ადგილზე იმსახურა იმან რვა თვე, რომლის განმავლობაში ბრძოლა კი არა ყოფილა-რა შამილთან, მაგრამ შინაურის საქმეების დაწყობას დიდი შრომა დასჭირდა. ორბელიანმა ნამდვილი დრაკონების კანონი დასდო აბრეკების წინააღმდეგ, რომელნიც ამ დროს ხშირნი შეიქმნენ. უნდა დაეციათ სახლ-კარი აბრეკებისა და მათი ყოფა-ცხოვრება საზოგადოების სასარგებლოდ დარჩენილიყო, უნდა ამ გვარი სასჯელი მიეყენებიათ იმათთვისაც, ვინც იმათ შემწეობას აღმოუჩენდა ან დამალავდა. გუბდენის სოფლის მოსახლეობისთვის, რომელთაც ცარცვა-მტაცებლობა გამართეს ამ დროს, ორბელიანი სწერდა ვარანცოვს:

„Если жители Губдена не образумятся, то позвольте, Ваша свѣтлость, наказать ихъ такъ, чтобъ дѣти не могли тамъ отыскать жилища своихъ отцовъ“.

«თუ რომ გუბდენის მცხოვრებნი გონს არ მოვლენ, ნება მიბოძეთ, თქვენო უგანათლებულებავ, ისე დავსაჯო, რომ შვილებმა მამების ნასახლარს ველარ მიაგნონ».

ასეთი იყო აზრი პოეტისა. ჩვენს მტერს, დაუძინებელს მტერს სარწმუნოებისას, მტრულად უნდა მოვქცეოდით. სხვა გზა არა იყო რა ომის გათავებისა.

როდესაც არგუთინსკი-დოლოგორუკოვი დაბრუნდა შურას, ორბელიანი ისევ ზაქათალას წავიდა ჭარ-ბელაქნის მმართველად. იქ მივიდა იმ მხარის სანახავად თვით ვარანცოვის სახლობით. «მთავარ-მართველს მოველი კნეინითურთ, _ სწერდა ის ილიას, _ და გადამდის ხვითქი მეტის ფაცი-ფუცობით. რა ვქნა, მე მაგათი ჩვეულება და ჟინები არ ვიცი; შუშხუნების პლანებში ვიყავ, გამკეთებელი ვერსად ვიშოვე. ამ წყეულს ზაქათალშიაცა არა არის რა სრულებით იმისთანა ნუგბარი კნეინის მისართმევად და თუ

¹ *) 2 ივნ. 1851 წ.

მირჩევ, ორიოდ ყაჩაღის თავებს მოვაჭრევიანებ და მივართმევ. ახრში, მე რომ ვხედავ ისევ შენმა ფილიმონმა უნდა კაცად გამომიყვანოს და დიდესვე დილით ადრიან დიდი მასლაათი მქონდა, და თუ დაიჯერება ამის სიტყვები, თითქმის შინა კაცი კნიაზ ვარანცოვისა ესა ყოფილა, «Помилюйте какъ мнѣ не знать». სულ ამას მეუბნება და მეც გაოცებით ყურს ვუგდებ. ახლა ამან იცოდეს და ამისმა სულმა თუ სული აქვს – თუ მე პირშავად გამომიყვანა მთავარ-მართველთან»¹).

მეორე წერილში იგი სწერდა: «ჩემო ძმაო ილიკო! ღვთის შეწევნითა, კარგად, ჩინებულად, დიდკაცურად დავატარე მთავარ-მართველი კნენითურთ ელისუმდის და იქიდან მუღანლომდის. ყველგან დიდს მადლობას მიბრძანებდა და მართლად ყველა რიგზე იყო: ხალხი, ჯარი, სახლები მომართულ-მოკაზმულ-გაბრწყინვებულნი და ამასთანა თვით მთავარ-მართველიცა იყო დიდად მხიარულად; წამალსაც აღარა სვამდა, მადაც გაეხსნა და იყო მხიარულს გუნებაზედ; ზაკუსკები, სადილები ოჯახურად გაჭიმულები: ცივად მფრინველნი, კავკასიიდან ყინული, ტყივად ნადირნი, ზღვივად თევზნი, მოდიოდნენ და მოდიოდნენ, სუფი და სჩი ევროპიისა, მწვადი ქართული, ფლავი ირანისა, ცივად ბატკანი ავარიისა, ნარინჯ ვათერინჯ და სხვანი და სხვანი.»

1854 წელს რუსეთისა და ოსმალის შორის ომი ასტყდა და ამ გარემოებამ შამილი უფრო გააძლიერა. კავკასიის ჯარს დაღესტანს გარდა სხვაგანაც გაუჩნდა საქმე. შამილმა ისარგებლა ამ შემთხვევით და ომი ჯერ კიდევ არ იყო გამოცხადებული, რომ 15 ათასის კაცით მოაწვა ჭარ-ბელაქანს. ორბელიანი სამნახევრის ბატალიონით დაუხვდა შამილს ზაქათალის ვიწროებში და ეჩხუბა. ის სწერს ვარანცოვს:

„Я долженъ былъ дать тамъ битву, не взирая ни на изрытую мѣстность, ни на число непріятели, чтобъ во первыхъ остановить порывъ горцевъ въ наступленіи ихъ, а болѣе для того, чтобы ободрить упавшій духъ жителей и разсѣять ихъ первоначальный страхъ, внушенный появленіемъ Шамиля съ огромнымъ скопищемъ, покрывшимъ собою горы Гонзогоръ и Динди. Эти причины заставили меня взять 3½ баталіона и броситься на встрѣчу непріятели, спустившемуся въ закатальское ущелье. Живо закипѣлъ бой сильный, жаркій! и Боже мой! съ какимъ во одушевленіемъ, съ какою самоувѣренностью дрались наши солдаты!...“

«იძულებული ვიყავ შევბრძოლებოდი. ყურადღება არ მივაქციევი არც ხევ ხუვიანს ადგილ-მდებარეობასა და არც მტრის რაოდენობას, რომ ჯერ ერთი, შემეყენებინა მთიელთა მოტევა და მეორე, უფრო-კი მეტად, გამემხნევებინა შეშინებული მცხოვრებნი და გამეფანტა ის თავდაპირველი შიში, რომელიც გონზოგორისა და დინდის მთებში მოდებულ შამილის ურიცხვ მხედრობის გამოჩენამ იქონია. ამ მიზეზებმა მაიძულა წამეყვანა 3½ ბატალიონი და ზაქათალის ხეობაში ჩამოსულს მტერს წინ შევეგებოდი. გახურდა უცბად ბრძოლა მწვავე, ბრძოლა ფიცხელი! ღმერთო ჩემო! როგორ დაიმედებულნი და მხნედ იბრძოდნენ ჩვენი ჯარის-კაცები!...“

ჩვენმა ჯარმა მთებიდან კი ვერ დასძრა შამილი, მაგრამ ზაქათალის ვიწროებში კი უკანვე აქცია. ორბელიანმა ბელაქნიდან დაიბარა ერთი ბატალიონი ჯარიც და 7 სექტემბერს ჭარიდან განსდევნა ლეკები, დაიხსნა ახალი მესელდიგერის ციხე, რომლის გარნიზონი ოთხი დღე უწყლოდ იყო, და გააქცია შამილი ჯურმუტში.

ამას შემდეგ ჭარ-ბელაქანი ხელ-ახლა დამშვიდდა და ომის საჭიროებათა გამო ორბელიანს ჯარებიც გამოაცალეს ხელიდან. მთაშიც დათოვა და შეუკრა ლეკებს გზა. გრიგოლის ყურადღება ბრძოლის ველზე იყო მიქცეული, საცა მისი ძმა ილია «ატრიადის ნაჩაღნიკად» იყო დანიშნული. ის სწუხდა, რომ ჩვენ მაშინ ცოტა ჯარი გყავდა. «სულყველანი იძახით ოტრიადი, ოტრიადი! მაგრამ სადა გყავთ ჯარები, თქვე კუტრებო! ღმერთმან მოგიმართოს ხელი და ასახელოს ხმალი მყვირალა ზურაბისა!» – სწერდა ის ომში

¹ *) 15 აპრილს 1853 წელს.

წამავალს ილიას. პოეტს მტრის ძლევის იმედი ჰქონდა და ხუმრობით სწერდა თვისს ძმას «ტრაბიზონტზედ მინდა გავცვალო ზაქათალაო».

1853 წლის დამლევს გრიგოლ ხელ-ახლა გაგზავნეს შურაში არგუთინსკი-დოლგორუკოვის ადგილზე, ჯერ დროებით, თანამდებობის აღმასრულებლად (12 იანვ. 1854 წ.) და შემდეგ თანამდებობაზედაც (4 აპრ. 1855). ზაქათალის მოშორება დიდად სწყენოდა პოეტს. «გამოვეთხოვე ზაქათალას და სწორედ გითხრა ძალიან შევწუხდი, – სწერდა ის. – შევეჩვიე ადგილს, ხალხსა, შევიტყე იქაურობის ავიცა, კარგიცა; ვიცოდი რა დროს რა წამალი უნდოდა, ხალხიც მომენდო, შემეჩვია და ახლა უნდა კიდევ სხვა უღელი ახალი დავიდვა კისერზედა და ამისთანა სიმორე მაწუხებს ძალიან; აქ კი ზაქათალაში ჩემი თავი შინ მეგონა. ამის გარდა ესოდენმა აყრა- დაყრამ გამიწყვიტა ილაჯი, გროში არ შემრჩა. მე ხომ ვერ ვეტყვი ფული მომეცით და!**)»¹

დალესტანი ძალიან საშიშ მდგომარეობაში იყო ამ დროს. რაკი ოსმალოსა და რუსეთს შორის ომი გაიმართა და მაჰმადიანთ ქვეყანაში გაიშალა მაჰმადის მწვანე ბაირალი, შამილმა ხმა დაჰყარა, ხონთქარმა მთელი კავკასია მიწყალობაო თბილის-ერევნით და დაიწყო დიდი მზადება. მისი ხელის-კაცები ყოველგან ქადაგებდნენ შამილის ძლიერებასა და რუსების სისუსტეს. ორბელიანს კარგად ესმოდა ამ ხმების სიბრძნეც და სიცრუეც: ის ნათლად ხედავდა შამილის ძლიერებას და თავის სისუსტეს და ითხოვდა მარცხენა ფლანგის კომანდირის თავადის ბარიათინსკისაგან გამოეგზავნათ იმისთვის კიდევ ოთხი ბატალიონი. იმას უნდოდა ცალკე ატრიადად დაეყენებინა კაზიკუმინის ადგილებში. თუ ამას არ იზამდნენ, შამილი შევიდოდა ყაითალში და ტაბასარანში და იქიდან მუსრს აადენდა აყუმას, დერბენდის მაზრას, კიურინის სახანოს, ყუბას, ახტას და ყაზიყუმუხს. მაგრამ ჯარების სიმცირის გამო ორბელიანს არა თუ არ გამოეგზავნეს ოთხი ბატალიონი, პირიქით, იმას მოსთხოვეს გაეგზავნა აზიის ბრძოლის ველზე თვისი ოთხი ბატალიონი. თუ ამისთვის საჭირო იქნებოდა, იმას ნება დართეს დაეტოვებინა რამდენიმე ციხე და გარნიზონებით 4 ბატალიონი ჯარი შეეკრიბა. ორბელიანმა ამაზე ნამდვილი კასსანდრის ყვირილი გააბა. ის ევედრებოდა ბარიათინსკის, ნუ ღუპვენ მხარეს, ნუ კარგვენ ორმოცდა ათის წლის შრომას და ხარჯს. ლეკები რომ დაინახავდნენ მიტოვებულ რუსის ციხეებს, რას არ იტყოდნენ ჩვენს სისუსტეზე, ვინ მათგანი არ სტაცებდა ხელს ხმალსა, ვინ არ დაედევნებოდა გარნიზონს, ვინ არ შეუერთდებოდა შამილს, რომ დაეჭირათ შურა, პეტროვსკი, დერბენდი, ყუბა და შემდეგ თვით თბილისი. მერე სპარსეთი? განა სპარსეთი არ მოინდომებდა დაებრუნებინა უკანვე წართმეული პროვინციები? ვინ მოსთვლიდა ყველა უბედურებას, რომელიც მოჰყვებოდა ჩვენი ჯარის შემცირებას დალესტანში. თავის წერილს ბარიათინსკისაგან ორბელიანი ათავებდა ასრე: „Князь! Спасите обширный этот край и честь, и славу нашего оружія заступничествомъ Вашимъ; голосъ вашъ слыщнѣе у высочайшаго престола! или убейте меня прежде, чѣмъ я увижу потерю славы нашихъ вайскъ и торжество непріятеля.“²) ეს თხოვნა უმეტესის გულ-მოდგინებით განუმეორა სარდალმა ბარიათინსკის, როდესაც ამ უკანასკნელმა გამოეგზავნა დალესტანის გაუქმების პროექტი. მთავრობას მაშინ განზრახვა ჰქონდა სულ მთლად ხელი აეღო დალესტანისთვის, თუ სპარსეთიც გამოესარჩლებოდა ოსმალოს. ერთი დივიზიით მეტი იქნებოდა თუ ნაკლე, ორბელიანის აზრით, რუსეთის არმიის საქმეს არავითარი ცვლილება არ მიეცემოდა და კავკასიაში მშვიდობა კი იქნებოდა დაცული. „Спокойствіе всего Закавказья зависитъ отъ Дагестана, – სწერდა ის ბარიათინსკის, – какъ было всегда. Не будите же дракона, еще не вполнѣ сознавшаго свои силы.“³) კავკასიის ილბალზე, დალესტანის დაცლა არ მოხდა და პოეტს აღუსრულდა თავისი სურვილი.

¹ **) წერილი 22 ნოემბ. 1853 წ.

² **) 24 მარტის წიგნი 1854 წ.

³ **) 27 აპრილის 1854 წ.

1854-ს ორბელიანს ომი არ ჰქონია ლეკებთან. აქა-იქ მხოლოდ იმის ჯარს მოუხდა კინკლაობა ზოგიერთა აულებში და მთებში, როგორც, მაგალითად, დიუზ-ტაუს, ბურთუნაის, თურჩიდა-ლა ბულელს. სხვათა შორის, მან დააქცია და ააოხრა ყაითაღელი სოფელი ურკრახი, რომელშიაც შეეფარა თავი ყველა ავაზაკებს და შარიატის მქადაგებლებს, საიდანაც ვრცელდებოდა დაღესტანში არეულობა და მთავრობის წინააღმდეგობა.

X

პოეტ-სარდალს, როგორც მამულის მოყვარეს და ნათესავების თაყვანის-მცემელს, ამ დროს ორი გარემოება აწუხებდა: ერთი – ვარანცოვის წასვლა კავკასიიდან და მეორე – შამილისაგან ტყვედ წაყვანა დავით ჭავჭავაძის სახლეულობისა, რომელშიაც ერია მისი ძმისწული გიორგი, თავის დედით – ბარბარეთი.

ვარანცოვი მაშინ დროებით იყო წასული კავკასიიდან, თუმცა ყველამ კი იცოდა, რომ ის არ დაბრუნდებოდა ჩვენს ქვეყანაში. ორბელიანმა წასვლის წინად ვერ ნახა მთავარმართებელი, რადგანაც დაღესტანში იყო, და გამოთხოვების წერილზე, სხვათა შორის, ეს პასუხი მისცა ვარანცოვს:

„Съ отъѣздомъ вашей свѣтлости Грузія одѣлась покровомъ печали, наносимой скорбною мыслію, что, быть можетъ, ваша свѣтлость не пожелаете возвратиться сюда. Въ теченіи десятилѣтняго блистательнаго правленія вашего народъ привыкъ видѣть васъ своимъ ѣблагодотворнымъ геніемъ и въ мирѣ и въ войнѣ. Онъ по слову вашему возсталъ, преобразился нравственно и быстрыми шагами пошелъ по пути процвѣтанія въ умственномъ и матеріальномъ отношеніяхъ, постигнувъ жизнь облагороженную, изящную. Пусть даже замолкнетъ исторія; не замолчитъ народъ, который всегда съ благословеніемъ произнесетъ ваше имя, и молитвы котораго послѣдуютъ всюду за вами.“

„თქვენის უგანათლებულებლობის საქართველოდან წაბრძანებამ ქვეყანა მწუხარებით მოიცვა; ნაღვლობენ, ვაი-თუ, თქვენო უგანათლებულებლობავ, უკან დაბრუნება აღარ ისურვოთ. ათი წლის განმავლობაში თქვენ მიერ ბრწყინვალედ ქვეყნის მართვა-გამგეობამ მიაჩვია ხალხი მშვიდობიანობისა თუ ომიანობის დროს თავისს კეთილმომქმედ გენიად ჰყოლოდით დასახული. სიტყვისამებრ თქვენისა აღსდგა იგი, ზნეობრივად განახლდა და გონებრივად თუ ნივთიერად აჰყვავების გზაზე სწრაფის ნაბიჯით იწყო სვლა. პატიოსანსა და კეთილზნეობრივს, ტკბილს ცხოვრებას მოეწია. დეე, სდუმდეს ისტორია, ხალხი აროდეს არ გაჩუმდება და მუდამ კურთხევით მოიგონებს თქვენსა სახელსა, თან გაგყვებათ მისივე ლოცვა».

შემდეგ, როდესაც გამოცხადდა, რომ ვარანცოვმა სამუდამოდ დასტოვა კავკასია, გრიგოლი სწერდა იმას:

„Участь Грузіи рѣшена: ваша свѣтлость не возвращаетесь въ страну всегда васъ благословляющую, которая такъ пышно разцвѣла и начала жить жизнью человѣческою только въ блистательное отечески попечительное ваше правленіе! Не возвращаетесь, когда въ эти смутныя, опасныя времена геній вашъ, ваше великое имя, были бы путеводителями къ побѣдамъ и лучшимъ ручательствомъ за прочное спокойствіе Грузіи, вокругъ которой уже два года раздаются грома кровопролитной войны, отъ успѣха которой зависитъ жить или не жить Грузіи! Проидутъ годы, многіе въ очередь займутъ ваше мѣсто, но васъ не замѣнятъ! И долго, долго глазъ нашъ не привыкнетъ къ новымъ хозяевамъ Тифлиса*)¹

«გადასწყდა ბედი საქართველოსი: აღარ უბრუნდებით, თქვენო უგანათლებულებლობავ ქვეყანას, რომელიც მუდამ ჟამს კურთხევით გიგონებსთ და რომელიც მხოლოდ თქვენის

¹ *) 26 ნოემბ 1854 წ.

მამობრივის, მზრუნველობით აღსავსე ბრწყინვალე მართვა-გამგეობის დროს ეღირსა აჰყვავებასა და ადამიანურს ცხოვრებას! აღარ უბრუნდებით ამ არეულობისა და შიშინანობის დროს, როდესაც თქვენი გენია, თქვენი დიდებული სახელი გამარჯვებათა მომასწავებელი და საუკეთესო თავდები იქმნებოდა, რომ მტკიცე მყუდროება საქართველოსი, რომლის გარშემოც აგერ ორი წელიწადია სისხლის მღვრელ ომიანობის ჭახა-ჭუხი და გრგვინვა მოისმის, არ შეირყეოდა და რომლის ყოფნა-არ-ყოფნაც მთლად ამ ომის შედეგზეა დამყარებული! განვლიან მრავალნი წელნი, რიგ-რიგით დაიჭერენ აქ თქვენს ადგილს, მაგრამ თქვენს მაგივრობას-კი მაინც ვერავინ გაგვიწევს! და დიდ-ხანს, დიდ-ხანს ვეღარ მიეჩვევა ჩვენი თვალი ტფილისის ახალს მმართველებსა".

ყოველ კაცს არ შეუძლია ასე რიგად დაფასება თანამედროვე კაცისა. საზოგადოდ კაცი იგივე ხელის მოსამსახურეა, რომლისთვისაც, ანდაზისა არ იყოს, დიდი კაცი არ დიდკაცობს. მხოლოდ დროსა აქვს ზეგარდმო მინიჭებული მაღლი თანამედროვე კაცის მცირე ნაკლულევანებას დავიწყების სუდარი გადააფაროს და ღირსება უფრო ნათლად და თვალსაჩინოდ გახადოს, დიდს ღირსებას დიდი სახელი მისცეს. დროებამ მალე გაამართლა ორბელიანის მაღალი ჰაზრი ვარანცოვზე. ცამეტი წლის შემდეგ მაღლიერმა კავკასიამ ძეგლი აღუმართა იმას და დღეს იმისი სახელი ნამდვილი ისტორიული სახელი არის, რომლის შუქი მთელს XIX საუკუნეს ანათებს. ძველი ეკკლესიების და ციხეების ნანგრევებს თამარ მეფის სახელს მიუწერს ხალხი, თუნდ ეს ციხე-ეკკლესიები მეფე ერეკლესგან იყოს გაშენებული; XIX საუკუნის სიკეთეს – ვარანცოვს, თუნდაც ეს სიკეთე ერმოლოვის წყალობა იყოს, ან როზენისა. ამიტომაცაა 1867 წელს, როდესაც ძეგლი აღუმართეს ვარანცოვს, სთქვა ორბელიანმა: «არის კიდევ სხვა ძეგლი ვარანცოვისა... ეს ძეგლი დიდი ხანია, რაც აღმართულია ჩვენს გულში».

ჭავჭავაძის სახლობის ტყვეობის ამბავი ვინ არ იცის? ლეკები ჩამოვიდნენ მთიდან, გააპეს ალაზანი, მიუხდნენ წინანდალს, დასწვეს და დასდაგეს ალექსანდრე ჭავჭავაძის სახლი და ტყვედ წაასხეს მისი შვილის დავითის სახლობა: ცოლი – ბატონიშვილი ანა – ექვსის შვილითა; ცოლის და – ბატონიშვილი ბარბარე – რძალი პოეტისა, თავის შვილით გიორგით, ფრანცუზის ქალი დრანსე და მოახლენი. ლეკებმა კარგად იცოდნენ დატყვევებულთა ვინაობა და ესენი პირდაპირ შამილს მიჰგვარეს დარგოში. შამილმაც დიდი მატერიალური სარგებლობა გამოხადა ამ ტყვეობას.

ორბელიანმა – ამ ჟამად კასპიის ახლო ადგილთა ჯარების გამგემ და სარდალმა – მიწერ-მოწერა გამართა შამილთან დატყვევებულებზე. ეს იყო მისი მოვალეობა როგორც სამსახურის კაცისა, ისე ნათესავისა. ეს ტყვეობა იმას სიცოცხლეს უმწარებდა. ჯერ ერთი, რომ ჭავჭავაძის ოჯახი პირველი ოჯახი იყო კახეთისა და მეორე: თითონ პოეტს ბევრი ბედნიერი წამები გაეტარებინა ამ ოჯახში სიყმაწვილის დროს. მაგრამ ყველაფერზე უფრო სწავდა იმას თავის რძლისა და ძმისწულის ბოროტი ხვედრი. ვის არ სწერდა, რას არ სწერდა თავის უბედურებაზე ორბელიანი? რა ღონის-ძიებას არ ხმარობდა, რომ როგორმე შეემსუბუქნა ტანჯვა დატყვევებულთა. ამ დროის წერილები, მიწერილი განსვენებულ დიმიტრი ჯორჯაძესთან, სავსეა ხვეწნითა და ვედრებით დატყვევებულებზე. ის სწერდა ამ უკანასკნელს გაეგზავნა დატყვევებულთათვის: თბილი ბატინკები, კალოშები, გრძელ-ყელიანი წინდები, ფლანელი, პერანგები და კაბები, თბილი წამოსასხმელი, ჩაი, შაქარი, ერთი სიტყვით სულ ყველაფერი «სასარგებლო და არა საკოხტაო». ერთს წიგნში, რომელშიაც ჩამოთვლილია, რაც უნდა გაეგზავნოს დატყვევებულებს, პოეტი, ბოლოს, ხელის-მოწერის შემდეგ, აწერს პოსტ-სკრიპტუმად: «თეთრი სუხარიც იამებათ ჩაიზე კარგია». «მეტად შეწუხებული ვარ, – სწერდა იგი ჯორჯაძეს, – და ეს უფრო მტანჯავს, რომ ჩემი მწუხარება უნდა შეძლებისამებრ დავმალო და არ უჩვენო არცა ჯარს და მეტადრე არცა აქაურთა მცხოვრებთა, რომელნიცა შემომცქერიან და უნდა შემატყონ – იქნება თავიანთ სასიხარულოდაც – მწუხარება რაიმე, მაგრამ არ გავახარებ არა ვისა! ხომ არ მოგსვლია

ამბავი ჩვენის ტყვეებისა? ან რა ისმის მანდა იმათი?»)¹ მეორე წერილში მისი სასოწარკვეთილება უფრო აშკარა არის: «თუ შეგეტყოს რამე ამა უბედურთათვის შემატყობინე, ნურას დამიმალავ; თუ გინდა იყვნენ დახოცილნი ნუ დამიმალავ: მე დიდი ხანია განმზადებული ვარ ყოვლისა უსაზარელის შემთხვევისათვის. აღსრულდეს ნება ღვთისა». **)²

„Откровенно скажу вамъ, – სწერდა პოეტი ამავე საგანზე ფლიგელ-ადიუტანტს ბარონ ნიკოლაის, – что сколько я не стараюсь превозмочь скорбь мою, но малодушіе овладѣвает мною. Мнѣ казалось до сихъ поръ, что никакое несчастіе не поколеблетъ твердости моего духа; но этотъ ударъ, нанесенный мнѣ прямо въ душу свыше моихъ силъ, испытаніе слишкомъ тяжкое! Не постигаю какъ эти несчастныя слабыя женщины, слабыя дѣти могутъ еще существовать до сихъ поръ? Вижу, Господь Богъ еще не совѣмъ лишилъ меня своей милости ***).³

«გამოგიტყდებით», – სწერდა პოეტი ამავე საგანზე ფლიგელ-ადიუტანტს ბარონ ნიკოლაის, – რომ სულმოკლეობამ შემიპყრა, თუმცა დიდადა ვცდილობ ვძლიო როგორმე ეს ჩემი მწუხარება. მეგონა აქამდისინ, რომ სიმტკიცეს ჩემის სულისას ვერავითარი უბედურება ვერ შეარყევდა; მაგრამ ამ ჟამად პირდაპირ სულს დაესვა ლახვარი, არ შემიძლიან ავიტანო, განსაცდელი ეგე მძიმეა მეტად! ვერ გამიგია, ეს უბედური სუსტი დედაკაცები და ბავშვები როგორ-ღა არიან აქნობამდის ცოცხლები? ვხედავ, უფალს ღმერთს ჯერ კიდევ მთლად არ გამოუწირია ჩემთვის თავისი მოწყალება».

ამგვარსავე სულის კვეთებით სავსე წიგნებს სწერდა ორბელიანი ვარანცოვს, შჩერბინინს, ბარიათინსკის და თვით შამილსაც. შამილმა პასუხად შემოუთვალა: პირველად სალამი; მერე «თქვენი წერილი მომივიდაო, რაც მასში ეწერა, ყველა ვსცანიო»; მასუკან: «ღვთისაგან გამოგზავნილი ვარო და მისი ყოველი ბრძანება უნდა აღვასრულოვო, თქვენც თქვენის ხელმწიფის ბრძანებისა ხართ აღმასრულებელიო. ინშაჰალლა, რაც შემიძლიან კარგად შევინახავ ტყვეებსაო და პატივსაც ვაძლევო. ამათ გამოხსნისათვის მოსალაპარაკებლად კაცს გამოგზავნი თქვენთან, როცა ანუ შურაში მოხვალთ და ანუ ხასავიურთაშიო». ამის პასუხად ორბელიანმა შემდეგი წიგნი მისწერა შამილს.

Главѣ Мусульманскихъ Богомольцевъ Иمامу Шамилю.

30 авг. 1854. лагерь на высотахъ Гамаши.

Господь Богъ да воздасть вамъ по дѣламъ и помышленіямъ вашимъ! Мы всѣ въ рукахъ у Бога и ничто не совершается безъ воли Его, и Потому человекъ истинно-поклонящійся Богу, не гордится въ счастіи, не унываетъ когда желтое лице несчастія настигнетъ его на пути скоропреходящей жизни. Въ этомъ обманчивомъ мірѣ все проходитъ, все умираетъ, остаются только дѣла добрыя, съ которыми угодишь Божій долженъ наконецъ предстать предъ судомъ Всемогущаго. И горе тому, кто все это зналъ, но не исполнилъ заповѣдей Божіихъ! Слава же безсмертія тому, кто твердо и неуклонно шелъ по пути спасенія.

Теперь обращаюсь къ вамъ, глава мусульманскихъ Богомольцевъ! Еще прежде братъ мой Илья находился у васъ въ плѣну – онъ только не давно умеръ – а жена его съ маленькимъ сыномъ и племянницею, также попались къ вамъ же въ плѣнъ вмѣстѣ съ родственницею моею Анною съ дѣтьми и прислугами. Здѣсь ясно видно, что наказаніе это послано отъ Бога и я безъ ропота покоряюсь Его святой волѣ... Но вы, по благородству вашихъ чувствъ и сердца, оказываете ѣплѣннымъ моимъ родственницамъ въ дни скорби и печали

¹ *) წერილი 30 ივლ. 1854.

² **) წერილი 1 აგვისტ. 1854.

³ ***) წერილი 10 აგვ. 1854.

человѣколюбивое вниманіе и Богъ наградить васъ за это. Повѣрьте, и я не затерянный въ мірѣ человѣкъ! Какъ знать, быть можетъ будетъ случай, когда и я могу быть полезнымъ, если не лично вамъ, то вашимъ сыновьямъ; а вы хорошо знаете, что благодарность, какъ и мщеніе долго живутъ на свѣтѣ!

Письмо ваше я получилъ съ удовольствіемъ вчера. И прежде, и теперь я прошу все объ одномъ: объ освобожденіи плѣнныхъ моихъ родственницъ съ дѣтьми и прислугами. Не торгуйтесь со мною: это не прилично ни мнѣ, ни вамъ; мы оба не купцы! Повѣрьте, я не измѣню своему слову и дамъ за ихъ выкупъ все что я въ состояніи. Но если вы думаете, что наше правительство приметъ на себя ихъ выкупъ, повѣрте, это будетъ ошибка съ вашей стороны, и этимъ только замедлится ихъ освобожденіе; а слабыя женщины и дѣти не вынесутъ долгое время суровость вашего климата, перемрутъ и тѣмъ только мнѣ одному причините зло безъ великой пользы для васъ.

Если, не зная меня, можетъ быть, вы не совѣмъ, довѣритесь моимъ словамъ, и потому не согласитесь отпустить моихъ родственницъ безъ торговъ и переговоровъ, то по-крайней мѣрѣ пришлите всѣхъ маленькихъ дѣтей и беременныхъ женщинъ и мою племянницу, которыя очень больны и оставьте у себя залогомъ жену моего брата Варвару и сестру Анну до окончанія переговоровъ. Хотя мы и враги, но вы, по внушенію благороднаго вашего сердца и великодушію, должны выполнить по крайнѣй мѣрѣ эту послѣднюю мою просьбу.

Князь Давидъ Чавчавадзе, мужъ Анны, пріѣхалъ въ Хасав-юрти. Это мѣсто очень близкое къ вамъ, самое лучшее для скорѣйшаго окончанія этого дѣла и потому прошу васъ приказать вашему довѣренному лицу прибыть туда къ нему и окончить это дѣло такъ, какъ я васъ прошу; повѣрьте, вы не останетесь въ потерѣ. Я самъ не замедлю явиться туда; но во всякомъ случаѣ Давидъ ли, или я, все равно, потому что онъ мой племянникъ.

Еще прошу васъ дозволить моему мальчику Захаркѣ прибыть въ Дарго и находиться для услуженія при моихъ родственницахъ.

Въ книгѣ сказано: только добрыми, Богоугодными дѣлами открываются человѣку двери спасенія; остальное все прахъ и суета!

«ღვთის მლოცველ მუსლიმთა უფროსს იმამს შამილას.

30 აგვ. 1854 წ. გამაშის მწვერვალთა ბანაკი.

უფალმა ღმერთმა მოგიწყოსთ საქმეთა და განზრახვათაებრ თქვენთა! ჩვენ ყველანი ღვთის ხელთა ვართ და გერეშე ნებისა მისისა არარა ხდების. ამიტომაც ჭეშმარიტად თაყვანისმცემელი ღვთისა არ ამყობს ბედნიერებითა თვისითა და არა ჰკარგავს სასოებასა, როდესაც მსწრაფლ წარმავალ ცხოვრების გზაზედ უბედურება რამ შეემთხვევა. ამ ცრუ ქვეყანაში ყოველივე წარმავალი, მომაკვდავია, რჩებიან მხოლოდ კეთილნი საქმენი, რომლებითაც მმოსავი ღვთისა უნდა წარუდგეს და ბოლოს ყოვლად შემძლებელის სამართალსა. და ვაი იმას, ვინც ყოველივე ესე უწყოდა და მცნებანი ღვთისა არ შეასრულა! ხოლო დიდება უკვდავობისა მას, ვინც მტკიცედ და შეურყევლად ადგა ხსნის გზასა.

მოგმართავთ ახლა თქვენ, ღვთის მლოცველ მუსლიმანთა უფროსო? ჯერ ისევ წინათ ჩემი ძმა ილია გყავდათ ტყვედ, – რომელიც დიდი ხანი არ არის გარდაიცვალა; – ახლა-კი ტყვედ ჩავივარდნენ მეუღლე მისი პატარა ვაჟითა და ძმისწულით ნინოთურთ, მათთან ერთად ჩემი ნათესავი ქალი ანნაც თავისის ბავშვებითა და მსახურებით. ნათლადა სჩანს აქედგან, რომ სასჯელი ესე ღვთისაგან მომერგო, და მეც არა ვდრტვინავ, მისს წმიდა ნებას ვემორჩილები, მაგრამ თქვენ, თქვენის გულისა და გრძნობათა კეთილშობილობით, ჩემს ტყვე ნათესავ-ქალებს ასეთის მწუხარებისა და ურვის დროს კაცთმოყვარებრივს ყურადღებას არ აკლებთ, რისათვისაც ღმერთი მოგაგებთ ჯილდოსა. მერწმუნეთ, მეც დაკარგული არა ვარ ამ ქვეყნად! ვინ იცის, იქნება შემთხვევა მომეცეს და მეც გამოგადგეთ,

თუ პირად თქვენ არა, თქვენს შვილებს მაინც; თქვენ-კი კარგად უწყით უთუოდ, რომ მადლობისა და შურისძიების გრძნობა დიდხანს სცოცხლობენ ამ ქვეყნად!

თქვენგან მიღებულმა წერილმა გუშინ მასიამოვნა. უწინაცა და ახლაც ერთსა გთხოვთ მხოლოდ: ტყვედ მყოფი ნათესავი ქალები, მათი შვილები და მსახურნი განგვითავისუფლოთ. ნუ მევაჭრებით, რადგან არც მე და არც თქვენ ეს არ შეგვფერის. ვაჭრები ხომ არა ვართ! მერწმუნეთ, რომ ჩემს სიტყვას არ ვუღალატებ და გავიღებ მათდა გამოსახსნელად ყოველისფერს, რასაც-კი შევიძლებ. მაგრამ თუ გგონიათ, რომ მათს გამოსყიდვას მთავრობა იკისრებს, მერწმუნეთ, თქვენის მხრივ ეს დიდი შეცდომა იქნება და ამით მხოლოდ დააგვიანებთ მათს განთავისუფლებასა; საბრალო ქალები და ბავშვები-კი დიდხანს ვერ აიტანენ თქვენის ჰავის სიმკაცრესა, დაიხოცებიან და ამითი მხოლოდ მე მომაცენებთ ბოროტსა და თქვენც ვერას ისარგებლებთ.

მაგრამ შეიძლება, ჩემს სიტყვას, როგორც უცნობისას, არ ენდოთ და უვაჭრობოდ, მოულაპარაკებლივ არ გაანთავისუფლოთ ჩემი ნათესავი ქალები; გთხოვთ მაშინ პატარა ბავშვები და ორსულად მყოფი ქალები და ჩემი ძმისწული მაინც გამოგზავნოთ, რომლებიც ძალიან თურმე არიან ავად და მოლაპარაკების გათავებამდე მზეველათა გყვანდეთ ჩემი რძალი ბარბარე და მისი და ანნა. მართალია, მტრები ვართ, მაგრამ თქვენის კეთილშობილ გულისა და სულგრძელობის შთაგონებით ეს უკანასკნელი თხოვნა მაინც არის უნდა უთუოდ ამისრულოთ.

ანნას ქმარი თავადი დავით ჭავჭავაძე ხასავ-ურთშია. თქვენზე ეს ძან ახლოა, გთხოვთ ამისათვის საქმის ჩქარა გასათავებლად უბრძანოთ თქვენს რწმუნებულსა, რომ მივიდეს იქა და საქმე ისე გაათავონ, როგორცა გთხოვთ; მერწმუნეთ, ამითი თქვენ არას დაჰკარგავთ. მეც საჩქაროდ მოვალ იქა, მაგრამ ყოველს შემთხვევაში, დავითი იქმნება თუ მე, ორივე ერთია, რადგან ჩემი დისწულია იგი.

გთხოვთ ამასთანავე ნება დაჰრთოთ ჩემს ბიჭს ზაქარას, რომ დარგოში მოვიდეს და ჩემს ნათესავს ქალებს ემსახუროს.

ნათქვამია წიგნში: მხოლოდ კეთილის და ღვთივ-სათნო საქმეებით მოიპოვებს ადამიანი ცხოვნებასა; დანარჩენი ყოველივე მტვერი და ამაოებააო!»

ამ გვარს წიგნში არ იცი კაცმა, რას უფრო დაუკვირდე: სიტყვის ძლიერებას, კაცის გულის ცოდნას, მთიელთან ხერხიანად ლაპარაკს, თუ პოეტურის ნიჭს, რომელიც მწუხარებას უფრო მალა აუწევია? შამილმა ამ წერილის პასუხად მოითხოვა: 1) მისი შვილის დაბრუნება (ეს შვილი რუსის სამსახურში იყო აფიცრად), 2) დაბრუნება მისი ძმისწულისა და ორის ავარიელებისა, რომელნიც დიდის-ხნიდან რუსეთში იყვნენ გაგზავნილნი და 3) ერთი მილიონი ფული. პირველს ორს პირობაზე ორბელიანმა შეუთვალა შამილას შუამდგომლობა წინაშე ხელმწიფისა. უკანასკნელს პირობაზე კი სრული უარი, რადგანაც ეს ფული დატყვევებულთა ნათესავებს არ ჰქონდა. ეხლა უნდა ნახოთ, რა ხერხიანადაა სწერს შამილას პოეტი ამ ფულის სიდიდეს.

„Вы требуете миллионъ денегъ, – სწერდა ის შამილს 14 სექდ. 1854 წ. – Это такая огромная сумма, что ежели бы человекъ сталъ считать словами одинъ, два, три и пр. то пройдетъ болѣе мѣсяца пока сочтеть эту сумму. Гдѣ-же намъ взять такую громаду денегъ, которыя если насыпать вмѣстѣ, составили бы большую гору серебра?»

«თქვენ ითხოვთ მილიონს, – სწერდა ის შამილას 14 სექდ. 1854. – ეს ისე დიდი თანხაა რომ, კაცმა სიტყვითა თვალო: ერთი, ორი, სამი და სხ., თვეზე მეტი გავა, ვიდრო დასთვლიდეს. საიდგან უნდა ვიშოვოთ ეს ამოდენა ფული, როდესაც ერთს ადგილას დაგროვებული უშველებელს დიდს ვერცხლის მთას ეგვანებოდა?»

მიწერ-მოწერა და მოლაპარაკება ტყვეების გამოხსნაზე ერთობ დიდი-ხანი გასტანეს. ბოლოს 1855 წლის დამდეგზე პოეტ-სარდალი სწერს გენერალს ალექსანდრე საგინოვს:

«...ჩვენის ქალების საქმე ღვთის მოწყალებით იმედია, რომ მალე დაბოლოვდეს კეთილად. თქვენი ხელზე მკოცნი ისაია (გრამოვი) გავგზავნე დარღოს შამილასთან და ახლა დაბრუნდა და მომიტანა ქალების ამბავი და წერილებიცა; სულ ყველანი მშვიდობით არიან. დავითის შვილსა და პატარას გიორგის ფეხი აუდგამთ და დაცუნცულებენ; დავითის ქალებიც ასე შეეჩვივნენ შამილასა, რომ სულ წვერს უგლეჯენ. _ შამილასა ძალიან კარგად და პატივით მიეღო ისაია და ახლა ამის ტრაზახობისაგან აღარა ვართ: ჰაი მე ასე უთხარ, ჰაი იმან ეს მითხრა და სხვანი ამგვარნი». აპრილის თვეში მოლაპარაკებაც გათავდა. შამილა დასჯერდა შვილის დაბრუნებას და 40 ათას მანეთს, რომელიც ხელმწიფე იმპერატორმა უწყალობა დავით ჭავჭავაძეს სახლობის გამოსახსნელად. ორბელიანს აუსრულდა გულის წადილი: უნაკლოდ დაუბრუნდა ძვირფასი ნათესავები. ტყვეები მოვიდნენ თემირ-ხან-შურას, საცა დაჰყვეს პოეტთან ორი კვირა. თვის სიხარულს ის აუწერდა თავად ვარანცოვს ამ სიტყვებით:

„...Въ продолженіи двухъ недѣльнаго пребыванія ихъ здѣсь, домъ мой преобразился въ рай для меня. Съ ранняго утра дѣти князя Чавчавадзе и мой племянникъ Георгій, прекрасные, какъ купидончики, приходили ко мнѣ; ихъ радостные крики, бѣготня, рассказы доставляли мнѣ истинно душевное наслажденіе! Какой прекрасный мальчикъ мой племянникъ! Здоровый, толстый и порядочный забіака... "*"»¹

„მათის ორის კვირით აქ ყოფნის დროს ჩემი სახლი სამოთხეს დაეგვანა. დილა ადრიანვე მოირბენდნენ კუპიდონებივით მშვენიერი ბავშვები თავ. ჭავჭავაძისა და ჩემი ძმისწული გიორგი; მათი მხიარული ყვირილი, სირბილი და ლაპარაკი ჭემმარიტად მატკობდნენ სულიერად! რა მშვენიერი ბიჭია ჩემი ძმისწული! ჯანმრთელი, სხვილი, ზორბა მოჩხუბარი"...

პოეტის მიცვალების შემდეგ ერთხელ განსვენებულმა დავით ჭავჭავაძემ გვიამბო იმისი იმ დროინდელ მწუხარების ნიმუშებად: _ ამ მოგონებით ჩვენ ვათავებთ მისი ნათესავების ტყვეობაზე ლაპარაკს. _ ერთხელ, როდესაც შამილისგან გამოგზავნილი კაცი ტყვეების დახსნის პირობაზე ელაპარაკებოდა იმას ჭავჭავაძის იქ ყოფნაში, გამოგზავნილმა დიდ-გულობა დაიწყო და იმის ლაპარაკს ყურიც არ ათხოვა. ამასთან ლეკი წამოწვა დივანზე, ფეხები მაღლა აიშვირა და თავის ქექა დაიწყო. ამის დამნახავმა ბრაზ-მორეულმა გრიგოლმა უთხრა ჭავჭავაძეს:

_ დავითთ! ერთი დავკრა ამ ურჯულოსა!... მაგრამ ვაი რომ ამით სულ წავახდენთ საქმეს... ეჰ, წავიდეთ ერთი ბოლთა ვკრათ, ეგებ როგორმე გულის ჯავრი სიარულით ამოვიყაროთ.

საღამოს პირი თურმე იყო და ცხარედ მობაასეთ ვერც კი შენიშნეს შტაბთან დაახლოვება.

_ кто идетъ? დაიძახა ყარაულმა.

_ солдатъ, ხმა-ჰყო ორბელიანმა.

მობაასეთ განაგრძეს ლაპარაკი: სად უნდა ეშოვნათ იმათ შამილის მისაცემი ფული, ვისთვის უნდა მიემართნათ, სად რა დაეგირავებინათ. ამ მუსაიფში და მოედანის გარშემო სიარულში ხელ-ახლად ყარაულის ხმა:

_ кто идетъ.

_ солдатъ.

ვინ იცის რა გაჭირვებაში იყვნენ ტყვეები. სიცივე, სიმშობილი, ცუდი სადგომი, ცუდი სამსახური როგორ უნდა გაეძლოთ სუსტ ქალებს, ორსულ დედაკაცებს, უსუსურ ბავშვებს განცხრომით ცხოვრებაში ნამყოფთ. სად იყო სამართალი, კაცობრიული გრძნობა, რომელიც...

¹ *) წერილი 7 მაისს 1855.

_ КТО ИДЕТЬ.

_ ახა, ღმერთო ჩემო, რას გადამეკიდნენ: солдаты, იყო ხმა ორბელიანისა, რომელმაც ეხლა კი სიცილი ვერ შეიკავა.

XI

შამილმა შვილი დაიბრუნა და ორმოცი ათასი მანეთი მიიღო, მაგრამ ომი კი არ შესწყვიტა. მთელი 1855 და 1856 წელი ორბელიანმა დაუცხრომელ ბრძოლაში გაატარა ლეკებთან. იბრძოდნენ: ქუთისის მაღლობებში, წუდახარში, გერგებულთან, სალათავის მთა-გრეხილზე, გამაშის მაღლობებში, ზანაგს, დალიშის ვიწროებში, დემლაგართან, ხუდუმ-ბაშთან, ხოჯალ მახინის ციხესთან, ჩირ-იურთას, ყაზიყუმუხის სამთავროში, გიმრში, ყარანაევის დაშვებაზე. იმასთან ტაბასარანში შარიატის მქადაგებელთა მოახდინეს არეულობა და ორბელიანმა გენერალი მინკვიცის შემწეობით დაამშვიდა იქაურობა. «ჩემო საყვარელო დიმიტრი, ანუ ჩემო ბურიენო, _ სწერდა ის დიმიტრი ჯორჯაძეს _ (ბურიენი ნაპოლეონ პირველის სეკრეტარს ერქვა)... ტაბასარანელები სრულებით არ მოელოდნენ იმას, რომ მე გავბედავდი აქ მოსვლას: ნადირ-შაჰიმ ყალუხის მთიდან ვერ გაბედა ამ ხეობაში შემოსვლა; მადათოვმაც რუსის ჯარი ვერ მოაწია აქამდის; არღუთინსკიმაც სხვა გზაზედ აიარა; წლეულს მინკვიცი ორიოდ დღე იდგა ყალუხზედ და დაბრუნდა იქიდან. ამა მიზეზთა გამო ახლაც იმასვე იძახდნენ: «ბევრჯელ მოსულან და დაბრუნებულან» და სრულიად გულმოსვენებით ელოდნენ, რომ მეცა შორიდან დაუწყებ ლაპარაკსა, ვიდგები ერთი-ორი დღე და წავალ იქა, საიდანაც მოველ. მაგრამ ძალიან შესცდნენ და ახლა თავ-პირში იცემენ, ჰხედვენ რა თუ როგორ ინგრევ-იქცევა-იწვის მართლად მშვენიერად აშენებულნი თლილის ქვით ჩუქურთმიანნი სახლები. ამ ორს სოფელში (ხანაკში და რულუჯში) უშვებ მხოლოდ ერთს მეჩითსა და დანარჩენსა კი ვსთხრი ძირიანად. _ ამა ორი სოფლის გაოხრებამ შეადრწუნა ტაბახარანი და ყაითალი და ახლა მოდიან დებუტატები ერთგულებისა და მორჩილებისა განცხადებისათვის».¹) ტაბახარანის ეკსპედიციით მთელი ყაითალი დამშვიდდა და თვით შილაღიცა. შარიატის მქადაგებელთაც შეუმოკლდათ დღე და ჟამი. ზოგი გაიქცნენ, ზოგნი დაიჭირეს. «გუმინ ერთი შიხ-მაჰმადის თანაშემწე მომგვარა ჯამბეგის შვილმა, _ სწერდა პოეტი დ. ჯორჯაძეს. _ დიდი თურმე მწიგნობარი, სახელად აბდულ-ყადიბ ყადი. ჯერ შარიათისთვის ვებაასე; აუხსენ რაი არს სწორე შარიათი და მერე გავმათრახე, ასე რომ ჩემს შარიათსა არ დაივიწყებს თუ ცოცხალია დარჩა».

ორბელიანის განკარგულებაში ამ დროს თორმეტი ბატალიონი ჯარი იყო. შამილმა ამის გამო ვერ გაბედა იმაზე მისვლა და პოეტ-სარდალმა მთელი თვისი ღონის-ძიება მოახმარა დაღესტნის გაშენებას. შტაბ-კვარტირები დაფუძნდნენ და სალდათებს მიეცათ მკვიდრი სადგური, შურა გამშვენიერდა შადრევანებით, შენობებით, ციხე-ბურჯებით, ეკლესიით, რომელიც შენდებოდა გაგარინის პლანით. დიშლაგარში გაშენდა ეგრეთივე მშვენიერი ეკლესია. შურასა და დერბენდს შორის გაიმართა სამი მშვენიერი სტანციები. ვაჭრობამაც ამოჰყო თავი. ერთ წელს მარტო გაიტანეს რუსეთში 153 ათასი მანეთის ენდრო. ცოტ-ცოტად შრომის-მოყვარეობაც დაიბადა ომიანობის ჭექა-ქუხილის ხმაურობის ქვეშ.

აუწერს რა ჰაჯიმურადის გზის გაკეთებას, ორბელიანი სწერს დიმიტრი ჯორჯაძეს: «იქამდის მივიყვანე საქმე, რომ ტაბასარანელები გამოვიყვანე 500 კაცამდის ცულებითა და ვაკაფინე იმათივე ტყე. მაგრამ სასაცილო ეს იყო, რომ თითონვე ამბობენ: «ჩვენ უზდელები ვართ თავისუფალნი, მუშაობა ჩვენი საქმე არ არის; ეს მამა-პაპას არ უქნია.» ამას ამბობენ და ჰკაფვენ კი ტყესა! მეტადრე საღამ-საღამოს რომ დავახვედრებდი ცხვრებსა სამწვადედ და

¹ *)წერილი 31 ოქტ 1855 წ.

ამასთანა კარგს შესხმასაც ვეტყოდი ამათის ერთგულებისათვის, ყოველივე ავიწყდებოდათ და იძახოდნენ: კნიაზ სალოდსუნ!»¹

18 მარტს 1856-ს პარიჟის ტრაქტატმა ბოლო მოუღო აღმოსავლეთის ბრძოლას. შამილას ცოტ-ცოტად იმედი ეკარგებოდა. მალე მოვიდა კავკასიაში ახალი მთავარ-მართველიც, რომელსაც ბოლო უნდა მოეღო მისი ძლიერებისათვის. ეს იყო თ. ალექსანდრე ივანეს ძე ბარიათინსკი, პოეტის დიდი მეგობარი.

ჯერ ვარანცოვი არ წასულიყო კავკასიიდან, რომ ორბელიანი სწერდა ბარიათინსკის:

„Я не умру, пока не увижу вась проконсуломь Кавказа.“²

ამ წინასწარ-თქმამ ხუთი წელიწადი მარტო უცადა თვისს განხორციელებას. ვარანცოვის შემდეგ, ომის საჭიროებათა გამო, ნიკოლოზ პავლეს ძემ გამოგზავნა კავკასიაში გენერალი მურავიევი და ომი რომ გათავდა, ახალმა ხელმწიფემ, ალექსანდრე II-მ, კავკასიის მთავარ-მართველად დანიშნა თ. ბარიათინსკი.

ახალი მთავარ-მართველი მოვიდა კავკასიაში დაღესტნით. ორბელიანი მიეგება იმას პეტროვსკში როგორც ის სწერდა დიმიტრი ჯორჯაძეს «ვენზილებითა, ტრიუმფალნის ვარატებითა, შჩიტებითა და ქლაგებითა». პოეტი ყოველ ამ გვარი დღეობის და ნადიმ-ზეიმისა დიდი მოყვარე იყო. დიდად მოსწონდა იმას მართლა დიდ-კაცური ხასიათი და ქცევა ბარიათინსკისა. ის იყო მისთვის: უხვი, მდაბალი, მაღალი. პირველს სადილზე მისი სადღეგრძელო რომ დალია, შემდეგის სიტყვებით მიუსალამა იმას თვისი გრძნობა:

„Ваше сіятельство! Вы вступили уже въ границы того обширнаго края, который Высочайше ввѣренъ просвѣщенно – попечительному управленію Вашему. Да благословитъ же Богъ и начало вашего вступленія въ этотъ край и дальнѣйшее служеніе Ваше Великому престолу для благоденствія столькихъ тысячъ народовъ и войскъ съ восторженностью Васъ ожидающихъ. И всегда славными, всегда доблестными подвигами да радуете сердце Царя!“

«თქვენო ბრწყინვალეზავ! უკვე დაადგით ფეხი საზღვარს იმ ვრცელის ქვეყნისას, რომელიც თქვენს განათლებულს ზრუნვასა და გამგეობას მიენდო უმაღლესად. დეე, აკურთხოს ღმერთმან თქვენი ამ ქვეყნად მობრძანებაცა და დიდებულ ტახტის წინაშე შემდგომი სამსახურიც იმ მრავალ ათასოვან ერისა და მხედრობის სადღეგრძელოდ, რომელიც ასე აღტაცებით მოგელისთ. ახარეთ მუდამ გული მეფისა მარადის სახელოვანისა და ქველის ღვაწლითა!»

პოეტ-სარდალმა უჩვენა მთავარ-მართველს ხალხი, ჯარი, ადგილები... მერე გამოაცილა ბაქომდის და გამოისტუმრა ქალაქისკენ. ამავე დღეს აფრინა ქალაქისკენვე წერილი. «ჩემო საყვარელო ძმავო ყაფლან! მოდის თქვენკენ მთავარმართველი კნიაზი ბარიათინსკი, კაცი ღვთისაგან დალოცვილი, სრული ყოვლის ფრით: გულით, გონებით, კეთილ განმზრახველობით. – მოდის დიდის სიყვარულით, დიდის სურვილით საქართველოს გაბედნიერებისათვის. ღმერთმან მისცეს შემწეობა თვისი და სიცოცხლე აღსრულებისათვის ყოვლისა მის, რაიცა მიაშბო თავის პლანებიდამ. ხელმწიფესა და თვით ღმერთსა ჰყვარებია საქართველო, რომ ეს კაცი გამოგზავნეს აქა მთავარ-მართველად. აბა რაც შეგეძლოსთ, მხიარულებით მოეგებენით: ზურნით, ნაღარით, ცხენის ჭენებით, ყიჟინით, ყვირილით, ვინც როგორ იცოდეთ ისე მოეგებენით, სულ ბაირაღებით!.. გეთაყვანე, ჩემო ყაფლან, შენებურად წინ მოეგებე ცხენით ბარამჯიბილსავით. ბიძია ალექსანდრეს შეეხვეწე ჩემ მაგიერ, რომ წამოვიდეს მოსაგებებლად ლაზათიანის დასტითა. აბა ძმებო, ვინძლო გამახაროთ თქვენის კარგად გამოჩენითა. მე იმიტომ გწერთ, რომ ვიცი

¹ *წერილი 17 ნოემბ 1855.

² *წერილი 3ივნ. 1852.

რაც ამბავია. _ გიჟი ნიკო თუ მანდ იყოს, მაშინვე გააგდე კახეთში, რომ მთლად ყმაწვილ-კაცობა მოჰგლიჯოს კახეთისა და მიეგებოს მთავარმართებელსა ყანწებითა, ქვევრების ახდითა, მარნებითა. თუ ასე არ გიქნიათ, იცოდეთ ჩემი მტერი იქნებით და თქვენის თავისაცა.»*)¹

თბილისში თ. ბარიათინსკის თან მოჰყვა განცხრომა, ლხინი, დღესასწაულები, ბალები, ტანცაობა, ნადირობა, წვეულება... ქალაქისთვის ნამდვილი მეორე იმპერიის ბრწყინვალე დღეები დაადგა. ორბელიანი დაბარებულ იქნა საქმის გამო თბილისში და როდესაც დაბრუნდა შურას, დიდის აღტაცებით აუწერდა ქალაქის ყოფას ბარონ ნიკოლაის (ლეონტის): თავის დღეში ქალაქი ასე მხიარული და ხმიანი არა ყოფილა. ამ განცხრომასთან ახალი მთავარ-მართებელი დიდი საქმის კაციც იყო, დიდი პლანების მექონი. თუ ყველა იმისი ჰაზრი ასრულდებოდა ჩვენი ქვეყანა ძლიერ წინ წავიდოდა! წიგნის ბოლოს ის სწერდა საიდუმლოდ ბარიათინსკის განზრახვას: დაეყენებინა 80 ბატალიონი სპარსეთის სამზღვარზე და დახმარებოდა შაჰს, თუ ინგლისი არ დაანებებდა თავს სპარსეთთან ბრძოლას. ვინ იცის მაშინ როგორ დატრიალდებოდა საქმე. ვინ იცის რით გათავდებოდა ინდოეთის მხვედრი!

Баронъ, тогда прочь вьючные сундуки, дагестанскія скалы, чеченскіе лѣса! Войдемъ сражаться на слонахъ, подобно героямъ баснословной поэмы „Караманіани"! სწერდა ის ამავე წერილში.**)²

1857 წელს ორბელიანმა „კახეთის სისხლი აიღო"! იმან რამდენჯერმე დაამარცხა სალათავიაში შამილის ჯარი, «თიბათვეში ამოველ ჯარითა სალათავიაში, – სწერდა პოეტი ყაფლან ორბელიანს, – სადაცა ვაშენებ ციხესა. შამილიც იყო აქ დიდის ჯარითა, ქურდსავით ტყეში იდგა და რამდენჯერაც გამოვიდა ტყიდან, იმდენჯერ დამარცხებული ცხვირ-პირ-ჩამტვრეული მირბოდა. 24 ივნისს ვეება ხევი ავავეს იმათის დახოცილებითა; ორნი ნაიბნი და მრავალნი მწიგნობარნი ყადიები სულ შტიკებზე ავაგებინე. იმ დღეს ოთხასზე მეტი დაიხოცა იმათი. 27 მკათათვესა კიდევ დამარცხდა, მრავალი დახოცეს, 44 ტყვე და ერთი ბაირალი წავართვით; ამის გარდა 29 მკათათვესა კიდევ დამარცხდა, 250 მოუკლეს, 70 დავიჭირეთ და კიდევ ამის გარდა 1 აგვისტოს დავამარცხეთ და 12 დავიჭირეთ და ბევრი დახოცეს. დღეგრძელობა შენ გქონდეს, რომ მე ისინი დათვსავით ვაღრიალე და კახეთის სისხლი ავიღე!» 5 ოკტომბერს ორბელიანმა აიღო უკანასკნელი ძალა შამილისა სალათავიაში, ბურთუნაი. ამ სოფლის გასამაგრებლად შამილმა მოიხმარა მთელი თვისი ვეება ჯარი და მართლა დიდადაც გაამაგრა ციხე: სამ საყენზე მეტი თხრილი ჰქონდა შემოვლებული გარშემო სოფელსა და მასზედ დაწყობილი იყო გოდორყუები მიწითა და ქვებით ავსილი, მაგრამ ორბელიანმა ისეთი დრო უპოვა მტერსა და მარჯვედ მიიტანა იერიში, რომ ციხის აღებას 14 დაჭრილი სალდათით მორჩა. ერთი დღე რომ დაეგვიანა, ციხის აღება შეუძლებელი იყო, რადგანაც მეორე დღეს შვიდის ნაიბის ჯარები უნდა მოსულიყო ადგილის გარნიზონად. გამარჯვების შემდეგ პოეტი სწერდა დიმიტრი ჯორჯაძეს: «მზე ამოვიდა ბრწყინვალედ; მე მეჩითის ბანზედ ვსვამდი ჩაისა; ბარაბანსჩიკები უკრავდნენ ახალს აღებულს ციხეში ფარსა, როდესაც გამოჩნდნენ მურუდის ჯარები გუმბეთის გზაზედ და შენ იფიქრე იმათი პირდალებით გაოცება, რო სრულებით მოულოდნელად ნახეს რუსის ჯარი ბურთუნაიში... შამილსაგან აშენებულს ციხეში მყუდროდ და მოსვენებით ჰსდგას ჩვენი სამი ბატალიონი ოთხის ზარბაზნით.»*)³

1 *) წერილი 22 ოქტ. 1856 წ.

2 **) 13 მარტი 1857 წ.

3 *) წერილი 6 ოქტ. 1857 წ.

ბურთუნაის და გარშემო ადგილების აღებისათვის ორბელიანს მიეცა გენერალ-ადიუტანტობა (10 ნოემბ. 1857). ბარიათინსკიმ მიულოცა იმას ხელმწიფის წყალობა და თავისი ექსელბანტები გაუგზავნა. ის სწერდა პოეტს ერთს შემდეგს წერილში:

„Вы не даёте мнѣ рѣшительно опомниться, почтеннѣйшій князь Григорій Дмитриевичъ, и оглушаете насъ, почти всякій день громомъ блистательныхъ и рѣшительныхъ побѣдъ Вашихъ... Завтра съ фельдъшеремъ отправляю Ваше донесеніе къ Государю Императору, который безсомнѣнно обрадованъ будетъ успѣхомъ новаго своего генерала-адъютанта!).“

«აღარ მაცდით თითქმის გონს მოვიდე, უპატივცემულესო თავადო გრიგოლ დიმიტრის ძე, ისე თავსბრუს მხვევთ თითქმის ყოველდღე თქვენის ბრწყინვალე და ჩინებულ გამარჯვებათა გრგვინვა-ქუხილით... ხვალ ვატან თქვენს მოხსენებას ფელდსგერემს ხელმწიფე იმპერატორისათვის წარსადგენად, რომელიც, ეჭვი არ არის, მოხარული იქმნება თავისს ახალ გენერალ-ადიუტანტის წარმატებისა.»

სალათავიას აღება მით უფრო სასიამოვნო იყო მთავარმართებლისთვის, რომ ეს შეადგენდა მის პლანს. დალესტნის ომი ერთობ დიდხანს გაგრძელდა, ერთობ ძვირად უღირდა რუსეთს, რომ ეხლა, როდესაც აღმოსავლეთის ომი გათავდა, არ ეხმარა იმას სრული თვისი ღონე და მეცადინეობა – ბოლო მოელო შამილის ძლიერებისთვის. ამ განზრახვით დანიშნეს თუ არა თ. ბარიათინსკი მთავარ-მართებლად, იმან შეადგინა ახალი პლანი აღმოსავლეთის კავკასიის დაპყრობისა. ამ პლანით შამილის დამორჩილებას სამ გვარის საშუალებით უნდა შესდგომოდა რუსეთის ჯარი: უნდა უფრო მჭიდროდ გარშემორტყმოდა იგი იმ საზოგადოებათ, რომელნიც შამილის მომხრენი იყვნენ; უნდა აეღო სალათავია და აუხი, როგორც საიმედო ბაზისი მტრებთან ბრძოლისათვის, და დასასრულ უნდა დასცემოდა შამილს ერთსა და იმავე დროს სამის მხრით. ამ პლანის ასრულებაში მოყვანამ მართლა დასცა შამილი. 25 აგვისტოს 1859 წ. დალესტნის გმირი თითონ გამოცხადდა ბარიათინსკის ბანაკში და დანებდა ხელმწიფე იმპერატორის სულ-გრძელობას მთელის თვისის ერთგულის მიურიდენითა და ამალით.

ბურთუნაის აღების შემდეგ ორბელიანს დიდი ხანი არ დასცლია დალესტანში. 1858 წლის დამდეგს თ. ბარიათინსკიმ გადმოიყვანა იგი ქალაქს და დანიშნა კავკასიის მთავარ მართებლის რჩევის თავმჯდომარედ. ამასთან, როცა მთავარმართებელი არ იქნებოდა ქალაქს, იმას უნდა აესრულებინა თვით ხელმწიფის-ნაცვლის თანამდებობაც. ორი წლის შემდეგ სულ ყველა ამ თანამდებობასთან ორბელიანი დანიშნეს თბილისის გენერალ-გუბერნატორად. ცოტ-ცოტად მოთმინებამ, შრომამ, ერთგულმა და პატიოსანმა სამსახურმა გრ. ორბელიანი მიიყვანეს სასამსახურო იერარხიის უმაღლეს ხარისხამდე. ეხლა კი მართლა შეეძლო ეთქვა ყაფლანს: ზურაბიანნი წავიდნენ წინაო!

პოეტის დალესტანიდამ გადმოყვანის მიზეზად შემდეგს შემთხვევას ასახელებენ. ახლად დაწესებულ ქუთაისის საგენერალ-გუბერნატორში ბარიათინსკის უნდოდა დაენიშნა გენერალ-ადიუტანტი ბარონი ვრანგელი, რომელიც პეტერბურგში იყო იმ ჟამად. ეს ბარიათინსკის სურვილი ხელმწიფე იმპერატორმაც იცოდა. ვრანგელმა, ბევრის ფიქრის შემდეგ, უარი შემოუთვალა მთავარ-მართებელს ამ ადგილზე. ამის ბარათი მოუვიდა თ. ბარიათინსკის სწორედ მაშინ, როდესაც ის ემზადებოდა თეატრში წასასვლელად. თეატრში, პირველის აქტის შემდეგ, როდესაც მთავარ-მართებლის ლოჟში შეკრბა ჩაიზე ქალაქის მაღალი საზოგადოება, დიდი ბატონი მთავარ-მართებელი მიუბრუნდა იქ მყოფს გიორგი რომანოვის ძეს ერისთავს და უთხრა: „კნიაზო გიორგი, მე თქვენ გნიშნავთ ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორად. იმედი მაქვს, გაამართლებთ ჩემს თქვენდამი ნდობას“. დანიშვნას მილოცვა მოჰყვა, მილოცვას ქუთაისში წასვლა და თანამდებობაში შესვლა... ამ დღის შემდეგ კარგი ხანი რომ გავიდა, ერთხელ ხელმწიფე-იმპერატორს, როცა ის დასეირნობდა ნევის პირად, შემოეყარა ბარონი ვრანგელი.

_ როგორ! ბარონ, თქვენ კიდევ აქა ხართ! რა კარგს იზამდით, რომ ჩქარა წახვიდოდეთ კავკასიაში და უშველიდეთ თ. ბარიათინსკისა.

ხელმწიფის სურვილი ქვეშევრდომთათვის ბრძანება არის. ბარონმა მაშინვე შეიკრა ბარგი და წამოვიდა კავკასიაში, რადგანაც პეტერბურგში არ იცოდნენ ერისთავის დანიშვნა. რა უნდა ექნა ბარიათინსკის? ერთის მხრით მისი დიდკაცური სიტყვა და დანიშვნა იყო, რომელსაც ის ვერ უმტყუნებდა, მეორეს მხრით ხელმწიფის ბრძანება. მაშინ ვრანგელისთვის შესაფერი ადგილი რომ მიეცა, ბარიათინსკიმ დაღესტნიდამ გადმოიყვანა თბილისს გრ. ორბელიანი და ვრანგელი დანიშნა კასპიის ზღვის ახლო ადგილებზე მყოფის ჯარების სარდლად.

ასე ამ გვარად გათავდა გრ. ორბელიანის დაღესტანში მსახურება და მისი სამხედრო კარიერა. დაწვლილებით აღწერა მისის ხანგრძლივის სამხედრო სამსახურისა ჩვენ არც გვქონია აქ სახეში და არც შეგვეძლო იმ მცირე მასალების საშვალეებით, რომელიც ჩვენს ხელთ იყო. ჩვენ მხოლოდ ჩამოვთვალეთ პოეტის სხვა და სხვა თანამდებობა, აღვნიშნეთ ადგილები, საცა უომნია იმას, ვუჩვენეთ რა ქვეყნებში და რა ხალხებში ყოფილა იგი თვისის ორმოცის წლის თითქმის ლაგერად ცხოვრების განმავლობაში და თითო ორ-ორი სიტყვა ვთქვით ყველა ამ ადგილებზე და თანამდებობაზე. ჩვენ შეგვეძლო მოგვეყვანა აქ არა ერთი განკარგულება და დარიგება ორბელიანისა, როგორც სარდლისა, რომელიც დაგვანახებდა მის გონიერებას, მაგრამ მოვერიდეთ დეტალების მოყვანას, რომ ტყულა-უბრალოდ არ დაგვემძიმებინა საზოგადო ცხოვრების აღწერა პოეტისა.

ვათავებთ რა ამ სამხედრო სამსახურზე ლაპარაკს, არ შეგვიძლია არ შევჩერდეთ ერთს გარემოებაზე. პოეტის მიწერ-მოწერიდამ სჩანს, რომ ორბელიანი დაღესტანში მსახურების დროს დიდი გულ-ფიცხი კაცი ყოფილა, რომელსაც არად მიაჩნდა კაცის-კვლა, სოფლის აკლება, ხალხის გადასახლება. რამდენად ამართლებდა ამ გვარს მისს საქციელს გარემოება და რამდენად მართალია თითონ სიმკაცრე, რომელზედაც ამბობს პოეტი? თუ გახსოვთ, ერთ დროს ის სწერდა თვის ძმას ზაქარიას ავარიიდან: «მე მხოლოდ ერთი გზა მაქვს ხალხის შეძინებისა _ მოწყალება, მას უკან სიმართლე და ამათ ჩვეულებისამებრ ქცევა და სამართალი». იმ კაცს, რომელსაც ესეთი დევიზი დაუდევს თავის თავისთვის, შეიძლება, ბევრი რამ შეემთხვეს ცხოვრებაში, მეტადრე ომის დროს, მაგრამ იმას მის დღეში არ დაეძახება უგულო, უღმერთო, უმოწყალო. პირიქით, როცა ის დანიშნეს შურაში ნაცვლად არგუთინსკისა, რომელიც დიდად ფიცხელი კაცი თურმე იყო, პოეტს უსაყვედურეს მისი გულ-ჩვილობა, ხასიათის სისუსტე და გააგონეს, რომ ლეკების მორჯულება ამ გვარის კაცთმოყვარეობით შეუძლებელი იყო. პოეტმა მაშინ პასუხად ეს უთხრა: «ორ გვარად შეიძლება ველური ცხენის დაურვება: მათრახ-დეზითა და მოფერებით. ღმერთმა იცის რომელი საშუალება უკეთესია!» ან რათ იქნებოდა უწყალო ჯერ ქართველი და მერე პოეტი! მხოლოდ ომის მოთხოვნილებისთვის ამასაც პასუხი უნდა გაეცა და საცა საჭირო იყო, მათრახიც ეხმარა და თავებიც ეჭრევინებინა. მაშ რა უნდა ექნა? ხომ ის სარდალი იყო, ხომ იმის გარშემო მტერი იდგა და მტრის ტყვიას გაჰქონდა მის ბანაკში კაცის სიცოცხლე? ერთმა დიდად განათლებულმა და ენა-მახვილმა გუმანისტმა, ჩემმა მეგობარმა, რუსული გაზეთის ნარედაქტორალმა, მითხრა ერთ დღეს თბილისში: «ხომ ხედავ ამ მშვენიერს ქალაქის სახლის შენობას? როცა ქალაქის თავად ამომირჩევენ, მაშინვე ძირს დავემ ამ მავრიტანულ გუმბათს. ისტორია მაშ რათა გვაქვს თუ მტრებს მოყვრად გავიხდით და ქრისტიანენი მაჰმადიანებს დავესესხებით თუნდ ჩუქურთმასა, თუნდ სახლს?» ეს უბრალო მოსაზრება არ უნდა დაივიწყონ იმ პირთ, რომელნიც განიკითხავენ ორბელიანს.

ორბელიანის დაღესტანში ყოფნის აღწერის დასასრულს მოვიგონოთ ისიც, თუ რა გვარად ექცეოდა პოეტი მის ხელქვეით მყოფ ქართველ აფიცრებს.

ერთხელ, ახალ-ჩამოდამებულზე პოეტ-სარდალმა მოულოდნელად ყაზარმები გასჩხრიკა. ქართული მილიციის სადგურში მთავარ-სარდალმა ნახა, რომ ჩვენი აფიცრები მოსხდომოდნენ სტოლს და ასონანს თამაშობდნენ.

– შვილებო, რატომ არაფერს აკეთებთ? ან იკითხეთ რამე, ან სწერეთ, ან პოდრიადი აიღეთ და მოიგეთ რამე. როგორ არა გრცხვენიათ სულ ქალაღლი, ქალაღლი!

– რა ვქნათ, თქვენი ჭირიღე, ჩვენ პოდრიადს ვინ გვადირსებს, თორღმ გაქვთ სიცოცხლე ჩვენ მუშაობა არ დავიზაროთ.

– რატომ არ მოგცემთ, შვილო, ოღონდ კი იმუშავეთ! მომიცია: შენთვის აგურის მოტანა, შენთვის – ქვიშა, შენთვის კირი. აზა ვნახოთ როგორ გაამართლებთ თქვენს სიტყვას და მეც არ შემარცხვენთ.

თქმა იყო და ბრძანების გაცემა.

ამას შემდეგ გავიდა ერთი თვე და გრიგოღმა ხელ-ახლა გასჩხრიკა ყაზარმები. ჩვენი ნაცნობი აფიცრები ისევ იმ სტოღს გარშემო უსხდნენ და ქალაღდს თამაშობდნენ. გრიგოღის ოთახში შესვლა ვერავინ შენიშნა.

– ჩამოვდივარ ერთ ურღმ ქვიშას, დაიძახა ერთმა.

– აჰა, ეს ერთი ურღმი კირიც, დაუმატა მეორღმ.

– აი, ეს ურღმი აგურიც, ხმა ჰყო მესამღმ.

პოეტმა რა გაიგონა, სიციღი მოერია და გაჯავრებული დაბრუნდა თავის სადგომში.

«არა გვაქვს პოდრიადობის და ვაჭრობის ლაზათი, ჩვენი საქმე არ არისო», – იტყოდა ამ შემთხვევის მომგონე განსვენებული პოეტი.

XII

«თანამდებობა ჩემი არის მშვიდობიანი, უმფოთვეღი, უზრუნვეღი, სავსე ამაოების ცხოვრებითა, რომელსაცა ვერ შევჩვეულვარ აქამომღის და იქნება ვერცა სიკვდიღამღის შევეჩვიო», – სწერდა პოეტი, ქალაქში გადმოყვანის შემდეგ, თვის ძვეღ მეგობარს და სეკრეტარს დიმიტრი ჯორჯაძეს*).¹ ძნელიც იყო, მართლა, ამ ახალი ამაოებით სავსე ცხოვრების შეჩვევა. განა თუ საქმე არ ჰქონდა მთავარ-მართებელის რჩევის თავ-მჯდომარეს, გარნა ეს ისეთი საქმე იყო, რომელიც თითონ ქალაქში კეთდებოდა, რომელსაც არც ექსპედიცია უნდოდა, არც მთა-ტყე სირბიღი, არც თოფ-იარაღი, არც სისხლის ღვრა. წმიდად, ლამაზად ჩაცმა, გაღაქუღის წაღებით და ფაეტონით «სოვეტში» მისვლა, მშვენივრად მორთულ სასახლეში წითელ მაუღს გარშემო განცხრომით სხდომა და მოხელეებთან ბაასი, ქალაღღების წერა და ხელის მოწერა, მერე მოთხოვნიღების მიღება, ვიზიტი, თეატრი, ბაღი – აი როგორი ცხოვრება მოჰყვა იმ შიშით და გაჭირვებით სავსე ცხოვრებას, რომელსაც თვისი სპეციფიური გემო და სიამოვნება ჰქონდა, რომელიც თითონ პოეტმან ასეთის ხეღოვნებით ასწერა ერთს თვისს, ზემოთ-მოყვანიღს დღიურში.

პირველსავე ხანებში ორბელიანს შეხვდა დიდ მთავრებთან მოგზაურობა თბიღისიღდან ბაქომღის. ვის არ გაუგონია რა დიდებით მიიღო ამ წელს თ. ბარიათინსკიმ დიდნი თავადნი: ნიკოლოოზ და მიხაიღ ნიკოლოოზის-ძენი? სხვას რომ თავი დავანებოთ, იმან რომ ნადირობა გაუმართა ყარაიასში დიდ სტუმრებს, ნამდვიღ საარაკო იყო. ამ დღისთვის თბიღისში არ დარჩენიღა არც ცხენი, არც ფაეტონი. მთელი ქალაქი იქ იყო. დიდი მთავრები რომ მიუახლოვდენ ყარაიასს, შვიდ ვერსზე მოეგება იმათ მამუკა ორბელიანი, ამ დღეების გამგე, მთელის ქართლ-კახეთის თავად-აზნაურობით, თათრებით, ქურთებით, თუშებით, ხევსურებით. ყარაიასში მთელი ქალაქი გაშენდა კარვებისა, მშვენივრის ხაღიჩებითა და მუთაქებით მორთული, არაფერი არ აკღდა ამ საარაკოდ მიწიღამ ამოსულ ქალაქს: არც ქუჩები, ფარნებით განათებული, არც საღონები, არც ზაღები, საცა მეფის წულმა ბარბარემ და პოეტის რძაღმა წარუღღინეს დიდ-მთავრებს ზოგიერთა თბიღისის მანდიღოსნები, არც უცხო ქვეყნების წარმომადგენენი, არც ტანცაობა, არც სიმღერა, არც თეატრი, საოცარი მეღოღია ვერღის შესსანიშნავი ოპერისა

¹ *) წერიღი 13 აპრ. 1853 .

«რიგოლეტო» ხელად აშენებულს თეატრში დიდ ხეებ-ქვეშ, საგანგებოდ მოსულის მორთულ-მოკაზმულ პუბლიკის დასწრებით... ამის მსგავსი წარმოდგენა, მგონი, არასოდეს ეხილოს ამ უკვდავ ოპერას... თითონ ბარიათინსკი ავადმყოფობის გამო ვერ წავიდა ყარაიას და მის მაგიერად დიდ-მთავრებს ახლდა გრიგოლ ორბელიანი. ნადირობის შემდეგ ეს უკანასკნელ სწერდა მთავარ-მართველს:

„Могу успокоить Ваше Сіательство, что все было въ превосходномъ видѣ: даже самыя темныя рѣчи старика – Эристова, котораго не могли удержатъ никакія просьбы мои отъ страсти къ рѣчамъ, много веселили великихъ князей!“¹

„შემიძლიან დაგამშვიდოთ, თქვენო ბრწყინვალეზავ, რომ ყველაფერმა ჩინებულად ჩაიარა; თვით მოხუცებულ-ერისთავის ყოვლად გაუგებარმა სიტყვებმაც-კი, _ რომელმაც არ შეისმინა არავითარი ჩემი თხოვნა და არ დასთმო თვისი სიტყვები, _ ბევრი ამხიარულეს დიდი მთავრები.“

ყარაითდამ მუხროვანით, თელავით, ზაქათალით და შემახიით გრ. ორბელიანმა მოაცილა დიდი მთავრები ბაქოს და აქედამ დერბენდით, შურით, ბურთუნაით და ჩირ-იურთით გაისტუმრა რუსეთს. მალე წავიდა რუსეთს თვით თ. ბარიათინსკიც და იმის თანამდებობის აღმასრულებლად დარჩა კავკასიაში გრიგოლ დიმიტრიჩი.

შამილი მიწურულზე იყო და ბარიათინსკი ორ-სამ კვირაზე მეტს არ დარჩენილა პეტერბურგს. გამოსვლის წინად ის სწერდა ორბელიანს სატახტო ქალაქიდან:

„Государь Императоръ былъ весьма милостивъ и внимателенъ ко всѣмъ моимъ представленіямъ и съ особеннымъ удовольствіемъ говорилъ о Васѣ. Его Величество приказалъ мнѣ передать вамъ свое желаніе видѣть васъ въ Петербургѣ ко дню совершеннолѣтія наслѣдника Цесаревича.“^{*}

«დიდის მოწყალებითა და ყურადღებით მოეპყრა ხელმწიფე იმპერატორი ყველა ჩემს წარდგენილებასა და განსაკუთრებულის სიამოვნებით საუბრობდა თქვენ შესახებ. მიბრძანა მისმა უდიდებულესობამ გადმოგცეთ, რომ ჰსურს მემკვიდრე ცესარევიჩის სრულ წლოვანობის დღეს პეტერბურგში გიხილოსთ.»

მალე ბარიათინსკიც დაბრუნდა. «ჩემი ნამესტნიკობაც დასრულდა! ეჰ, ორი დღე ხომ ვიყავ, ესეც კმარა თავ-მოწონებისათვის», სწერდა ის თავის დიმიტრის.

ბარიათინსკი პირ-და-პირ დაღესტანში მივიდა და ორბელიანიც აიყარა პეტერბურგს წასასვლელად. შორი გზა სიარული და სამასი თუმანი ვალი, რომელიც იმან აიღო სამგზავროდ, არაფრად მოსწონდა იმას, მაგრამ ხელმწიფის სურვილს გარეშე მისი ფიქრი და ჰაზრი არ არსებობდა. აგვისტოს დამდეგს 1859-ს ის წავიდა რუსეთს პირ-და-პირ ატრიადიდამ, ახალის ამბებითა ხელმწიფის მოსახსენებლად. აგვისტოს დამლევს შამილიც დაეცა და შესანიშნავი პატიმარი გაამგზავრეს პეტერბურგს. «იმპერატორმა, იმპერატრიცამ, ველიკი კნიაზეზმა და მათმა ცოლებმა მიმიღეს დიდის მოწყალებით, დიდის ალერსით, ასე რომ თითქოს მე ვიყავ ვიღაც მათი შინაურთავანი. ველიკი კნიაზეზი ხშირად წამიყვანდნენ სადილად ისე სერთუკით; მათი ცოლები მიჩვენებდნენ პატარას თავიანთ შვილებს საალერსოდ და როგორც ნათესავნი ისე გამომესალმნენ*»,² _ სწერდა ის დიმიტრი ჯორჯაძეს. შამილის შეპყრობამ დიდი სიხარული გამოიწვია პეტერბურგში. ნევის პროსპექტის მაღაზიები გაივსო თურმე ბარიათინსკის და შამილის პორტრეტებით. ბევრს უხაროდა პირველის ძლევით შემოსვა. «შამილი გავიცან პეტერბურგში, _ სწერდა ორბელიანი იმავე წერილში, _ კარგი დარბაისელი კაცი ყოფილა, მაგრამ ძალიან

¹ *) წერილი 14 სექტ. 1858.

² *) წერილი 31 ოქტ.

გაოცებული იყო ყოვლითა მით, რასაც ჰხედავდა. მითხრა: კნიაზო, დიდად ვსწუხავარ, რომ ვერ ვნახე თქვენი ნათესავნი ქალები, რომ ბოდში მომეთხოვაო; ახლა ვხედავ რასაც ნაკლულევანებაშიაც იყვნენ ისინი, მაგრამ როგორ მოვიფიქრებდი, რომ კაცები ასე განცხრომით სცხოვრობდნენ, როგორც აქაო. დიდის სიმწარით მიაშობო, რომ მილალატეს ყოველთა მათ, ვინც იყვნენ დაახლოვებულნი ჩემთან და ვინც ჩემს მფარველობას ქვეშე და ჩემის მოწყალებით სცხოვრობდნენო. იმათვე ამიკლეს სრულებით; ასე რომ ეს თეთრი ჩოხა ბარიათინსკიმ მიწყალობაო.»

ოქტომბრის დამლევს ორბელიანი დაბრუნდა კავკასიაში მლეთის დაშვებაზე. ჩვენ, შეძლებისაებრ, არა ეპიზოდს, არა მოგონებას, რაც უნდა უმნიშვნელო იყოს ის, არ ვტოვებთ პოეტის შესახებ. იმას შემოეყარა გზაზე რამდენიმე ჩვენებური ყმაწვილი კაცი, რუსეთში გამგზავრებულნი და, სხვათა შორის, მყოფადი ავტორი «კაცია-ადამიანისა» და «განდეგილისა». გრიგოლი ფეხით მოდიოდა, _ გვიამბო ამან, _ ჩვეულებრივად ზურგს უკან ხელებ შემოწყობილი, პირ მღიმარე, დაფიქრებული; დაშორებით მოსდევდა იმას ნელის ნაბიჯით ეკიპაჟი. ჩვენ რომ დავინახეთ პოეტი თვისის ელემენტით, კავკასიის მთებით და ღრუბლით გარშემოხლულვილი, აღტაცებული ვთქვით ერთმანეთში: სწორედ ეხლა, ამ დამშვიდებულ გულზე, ლექსს რასმე უწერს ამ მშვენიერს ბუნებასო! დასწერა მაშინ რამე ლექსი თუ არა, არ ვიცი, მაგრამ ის კი ვიცი, რომ როდესაც დუშეთს პლატონ იოსელიანს გამოუყარა და ეს არ დაუხვდა შინ, კარებზე დაუწერა ქართველთა რიტორს:

«გირაკუნე და არ გამილე კარია,
«მწყუროდა და არ მასვი ჩაია».

იოსელიანმა, როგორც ამბობენ, შემდეგში ამ წარწერას რამკა გაუკეთა.

1859-ს, შამილის რუსეთში გაგზავნის შემდეგ, თავ. ბარიათინსკიც წავიდა პეტერბურგს და ორბელიანი ხელ-ახლა დარჩა კავკასიაში მთავარ-მართველის მოვალეობის აღმასრულებლად. ბარიათინსკის ამ დროს მისცეს ფელდ-მარშლობა და მილოცვის წიგნზე გრიგოლ ორბელიანს მოსწერა, სხვათა შორის, ხელმწიფის ბრძანება, რომ 25 აგვისტო იდღესასწაულებოდეს ყოველ-წლივ აღმოსავლეთის კავკასიის დამორჩილების სახსოვრად და ისეც, რომ კავკასიის კომიტეტის თავმჯდომარეს წარედგინა მასთან მოხსენება ტრიუფალურის ბჭეების აღმართვაზე ქ. თბილისში.

ამ მოგზაურობიდან მთავარ-მართველი დაბრუნდა კავკასიას ცოტას ხნით, სანამ ავადმყოფობა არ აიძულებდა იმას ხელ-ახლა და დიდის ხნით დაეტოვებინა ჩვენი მხარე. იმაზე ადრე წავიდა კავკასიიდან შტაბის უფროსი მილიუტინი, რომელიც სამხედრო მინისტრის ამხანაგად დაინიშნა რუსეთში. «მთავარ-მართველი მობრძანდა ვლადიკავკაზიდან, _ სწერდა ამ შემთხვევაში ორბელიანი თ. ლევან მელიქოვს _ და ჩვეულებრივ გაიმართა პრიომები და თეატრები და მეცა რაც კი შემიძლიან ვეხახუნები აქ-იქ. _ მილიუტინი გავაცილეთ დიდის ყოფით. _ აბა რეჩები იყო, რომ აქ ითქვა! არამც თუ აქა დუშეთშიაც წამოიძახა პლატონმა:

„Жители Душета, столь знаменательного в исторической жизни Кавказа...”

კიდევ:

„Въ судьбѣ Кавказа, въ дѣлахъ кавказской Иліады читается судьба Душета.”

«ერთი მიბრძანეთ, ეს ჩვენს წიტიანს დუშეთზე ამბობს თუ სხვა დუშეთიც არის სადმე? მაგრამ მაინც კი მოსაწონებელი რეჩი იყო».

ბარიათინსკის წასვლის შემდეგ ორბელიანი მთელი ორი წელიწადი დარჩა კავკასიის მთავარ-მართველად. ამ ხანებში ცოტ-ცოტად ლაგდებოდა და მშვიდდებოდა დაღესტნის საქმეები, რიგდებოდა ყუბანის ყაზახების არეულ-დარეულობა, რომელიც ევდოკიმოვის წყალობით კინალამ სისხლის ღვრით არ გათავდა, გენერალი მირსკი ბოლოს უღებდა ჩაჩნების მოთავე კაცების ათაბაის და უმას ძლიერებას, უბიხები სცდილობდნენ ჩვენ მართველობასთან¹ შერიგებას, წესდებოდა უეზდის კომიტეტები და იყრებოდა გუბერნიის კრება თავად აზნაურთა გლეხ-კაცობის განთავისუფლებისათვის, დაიწყო საქართველოში გასინჯვა მამულებისა, გაჩნდა საერო სტრაჟა, გაკეთდა კავკასის გზა ქვიშეთიდან კობამდის, ტელეგრაფი მოვიდა სტავროპოლს, უსლარმა შეადგინა ჩაჩნების ანა ბანა და სხ. და სხ.

ამას გარდა ორბელიანის მთავარ-მართველობის დასაწყისშივე, სექტემბრის თვეს, (1861) კავკასიაში მობრძანდა ხელმწიფე-იმპერატორი. ის მოვიდა ყუბანით, ნოვოროსისკით, სუხუმით და ფოთით. ფოთიდან მობრძანდა ქუთაისს, საცა გაატარა ერთი დღე და აქედამ ისევ ფოთით წაბრძანდა ყირიმს. ორბელიანი, როგორც მმართველი კავკასიისა, დაუხვდა იმას ყუბანში და სანამ სანამესტნიკოს საზღვარი არ დააგდო მისმა უდიდებულესობამ, არ მოშორებია იმას. ვრცელს ორ-თაბახიანს წერილში იმან აუწერა ბარიათინსკის კვალ-და კვალ ხელმწიფის მოგზაურობა. ეს წერილი სავსეა თავიდან ბოლომდის მშვენიერებით. სიდიდის გამო ჩვენ ის ვერ მოგვყავს აქ და იძულებული ვართ სხვა, უფრო მოკლე წიგნიდან ამოვიღოთ საყურადღებო ეპიზოდები ხელმწიფის მოგზაურობიდან. აუწერს რა მოგზაურობას ნოვოროსისკიდან, საცა პოეტი პირველად ჩაჯდა პარახოდში («ვეფხი»), ქუთაისამდე, ორბელიანი სწერს გენერალ-ადიუტანტს თ. ლევან მელიქოვს: «ზღვა შავი, შეუპოვარი, ცათამდის ზვირთების მსროლელი, დამშვიდდა, დაწყნარდა თავმოდრეკით, სახე გაკრიალებით, შედგა რა მის ქედზედ შვიდის იყლიმის მპყრობელი და ასე ქევ-ქევით მოვვლეთ სუხუმი და მოვედით ფოთსა. აქ დახვდნენ დიდის მშვენიერებით გურიის თავად-აზნაურობა და ხალხი; აქვე წარსდგა დიდ-კაცურად ხელმწიფესთან დესპინა*) თავად-აზნაურის ქალებითა, რომელთა შორის იყვნენ რაოდენიმე მართლად მშვენიერნი. აქედამ პარახოდით ხელმწიფე მობრძანდა ჭალადიდან, სადაცა ჭილაევისაგან იყო მომზადებული ნადირობა. ჭილაევის სიტყვით იქ უნდა მოერეკათ დიდროვანი ნახირები სხვა და სხვა ნადირებისა: ირმების ჯოგები, შვლები, დათვები, ტახები და თითქმის სპილო-ლომებიცა. რასაკვირველია, მეც, გამხიარებული ჰაზრითა, რომ ხელმწიფეს ხელმწიფურად ვანადირებთ, მოვითხოვე ჩემი დიდი თოფი და ამოუჯექ დიდ ხესა. ველი და ველი ირემსა, ან ვეფხვსა, მაგრამ წივილ-კივილის მეტი არა ისმოდა რა. ბოლოს ამით დაბოლოვდა ჩვენი დიდნი იმედები, რომ ერთი პატარა ირემი შინ გაზდილი წამოვიდა, წამოვიდა და სწორედ ხელმწიფესთან კი მივიდა და დაუწყო ყურება. ახლა თქვენ წარმოიდგინეთ ჩემი შეწუხება, ჩემი გამწარება!... გაბრაზებული, დაღონებული მოველ და რაღას ვეტყვოდი; ვლანძღე ჭილაევი, მაგრამ რა გამოვიდა? მახლას! მოვედით ორპირს. გზაზედ: სადილი, ხალხი, სიმღერა... თამაშობა მათი ვნახე რა, ცოტა დამიმშვიდდა გული და მეტადრე მაშინ, როდესაც კარის კაცები და თვით იმპერატორიც გამხიარულდნენ. საღამოზე ბინდისას მობრძანდა ქუთაისს, სადაცა იყვნენ შეკრებილნი სხვა-და-სხვა მხრიდან დეპუტატები, თავად-აზნაურობა, სამღვდელთა არქიერებით სხვა და სხვა სარწმუნოებისა, სხვა და სხვა ენისა და სჯულისა და ამათ ყველაზე თავს სტარიკა ერისთავი, რომელიცა მიიღო დიდის პატივით. ამასთან ერთად გაჩირადებული ქალაქი და ქუჩები, შედუღებული ხალხითა!... მეორეს დღეს იყო დიდი приемъ. გამობრძანდა ხელმწიფე ბრწყინვალეს სახითა და მოწყალეს გულით და მართლად დაატყვევა ყოველნივე იქ მყოფნი შეხედულობით, მისალმებით, თავმდაბლობით და მეტადრე რეჩით, რომელიცა უბრძანა ჩვენს დვორიანსტვოსა, რეჩი მადლობისა, ერთგულებისა და თავგანწირულებისათვის. იქვე მთლად დვორიანსკის პაჩოტნის

¹ *) ქაიხოსრო გურიელის ქალი, ფრელიანა.

ყარაულსა, ვინც-კი იყვნენ, მიულოცა აფიცრობა და გასცა სხვათაცა მრავალთა უხვი წყალობა: ჯვრები, ჩინები, ლენტები, ფულები... რაღა გავაგრძელო, ხელმწიფე წაბრძანდა დიდად მადლობელი ყოვლისა მისთვის რაიცა იხილა თავის მოგზაურობაში ტამანიდამ ქუთაისამდე. ლივადიიდანაც მოვიდა ადრელბერლის წერილი, რომელშიაც იყო გამოთქმული დიდი კიდევ მადლობა და самое приятнѣйшее воспоминаніе. ამ სიტყვებმა უფრო დამაჯერეს, მაგრამ როცა მომაგონდება ის წყეულის ჭილაევის ნადირობა, ეხლაც ამეშლება ზაფრა¹). _ პოეტის აჩრდილის დასამშვიდებლად ჩვენ შეგვიძლიან მოვიგონოთ, რომ ამგვარი სასაცილო შემთხვევა პირველი არ იყო სპორტის ისტორიაში. ათას რვაასის წლის წინათ, როდესაც რომის ტრიუმვირატი ანტონი მოვიდა მშვენიერს კლეოპატრასთან ეგვიპტეში, ამ დედოფალმა თევზის საჭერად მიიწვია სტუმარი და თვისის ჩვეულებრივის ცბიერებობით საქმე იმ გვარად მოაწყო, რომ წინ-და-წინ წყალში ჩაგზავნილი მცურავები მარილიან თევზს უგებდენ ანკესზე სიყვარულის მახეში გაბმულს რომაელს.

სხვა წერილებიდან ვიტყობთ, რომ ქუთაისს, თავად-აზნაურობისადმი მიმართულ სიტყვაში მისი უდიდებულესობა ელაპარაკა იმათ გლეხ-კაცების განთავისუფლების საჭიროებაზე; რომ მან ნახა გზა-გზა სირიაჩქონის ეკკლესია და დიდად გაკვირვებული იყო, რომ ამის სიმშვენიერე ბუნების საშვალ ასეთი ღარიბი ეკკლესია მოიპოვება; რომ ქუთაისში სტარიკა ერისთავმა დალია ხელმწიფის სადღეგრძელო და ამის პასუხად ხელმწიფემ მიირთვა: «За здравіе моего вѣрнаго грузинскаго дворянства». – «Въ эту минуту я былъ выше человѣческаго счастья!» სწერს პოეტი თ. ბარიათინსკის ამ ტოსტის შესახებ; რომ წასვლის წინათ ხელმწიფემ უბრძანა ორბელიანს გამოუგზავნოს ზოგიერთა იმასგან ნახულის ქალების პორტრეტი და სხ. და სხ.

მას შემდეგ ერთი წელიც გავიდა, მაგრამ ბარიათინსკის მორჩენას არ ეშველა რა. იმას დღითი-დღე აკლდებოდა სიმრთელეც და ღონეც. ამის გამო ოქტომბრის თვეში 1862 წ. ის იძულებული შეიქნა სამსახურიდან დათხოვნის ქაღალდი მიერთმია ხელმწიფისთვის და მისმა დიდებულებამ დანიშნა კავკასიის მთავარ-მართველად მისი იმპერატორებით უმაღლესობა დიდი მთავარი მიხაილ ნიკოლოზის ძე. 17 ოქტომბერს გამოვიდა უმაღლესი რესკრიპტიც გრიგოლ ორბელიანის სახელზე, რომელშიაც ხელმწიფე იმპერატორი მადლობას უძღვნიდა პოეტს ჩინებული სამსახურისათვის.

„Князь Григорій Дмитръевичъ! Съ возвращеніемъ нынѣ генераль-фельдмаршала кн. Барятинскаго къ своему посту, сложивъ съ васъ исполняемыя вами въ его отсутствіе обязанности Намѣстника и Главноначальствующаго Кавказскою арміею, Я считаю справедливымъ долгомъ выразить вамъ при этомъ мою искреннюю признательность за полезныя ваши труды и успѣшныя распоряженія, коими вы оправдали вполне мое къ вамъ довѣріе.

Александръ."

Царское село.
17 Октября 1862

«თავადო გრიგოლ დიმიტრის ძეგ! უბრუნდება-რა გენერალ-ფელდმარშალი თავ. ბარიათინსკი თავისს ადგილსა და განთავისუფლებთ-რა კავკასიის ნამესტნიკისა და მხედრობის მთავარ სარდლის თანამდებობისაგან, რომელსაც მის არ ყოფნის დროს ასრულებდით თქვენ, ჩემდა სამართლიან მოვალეობადა ვცნობ განგიცხადოთ გულითადი მადლობა იმ სასარგებლო მოღვაწეობისა და წარმატებულ განკარგულებათათვის, რომლითაც ჩემი ნდობა გაამართლეთ სრულიად.»

¹ *) წერილი.

ცარსკოე სელო.

17 ოქტომბერი 1862 წ.

ამ რესკრიპტის შემდეგ ორბელიანი კიდევ ოთხი თვე განაგებდა კავკასიას, სანამ ჩვენს ქვეყანაში არ მობრძანდა ახალი მთავარ-მართველი. რამდენადაც იმას უხაროდა ხელმწიფის ძმის დანიშვნა კავკასიის მმართველად, იმდენათვე სწყენოდა იმას თ. ბარიათინსკისაგან უდროოდ და მოულოდნელად დატოვება ჩვენის ქვეყნისა. ჯერ რესკრიპტი არ იყო გამოსული, რომ ბარიათინსკის სწერდა პოეტი:

«Не могу выразить Вашем Сіятельству того грустнаго тяжелаго впечатлѣнія, какое произвело на меня послѣднее телеграфическое извѣстіе, окончивающееся словами, что прїѣздъ вашъ на Кавказъ **весьма сомнителенъ**. Не хочу придавать этимъ словамъ безусловнаго зловѣщаго ихъ значенія; это было-бы слишкомъ тяжело для члѣлаго края, было-бы насмѣшкою судьбы надъ всѣми расчѣтами человѣческими, надъ всѣми надеждами на будущее.»¹

«არ ძალ-მიძს განვუცხადო თქვენს განათლებას ის მძიმე და მწუხარე შტაბეჭდილება, რომელიც უკანასკნელმა ტელეგრაფის მიერ მოტანილმა ამბავმა იქონია, ვითომ თქვენი კავკასიაში დაბრუნება დიდად საეჭვო-და იყოს. არ მსურს ამ სიტყვებს მათი უცილობელო ბედითი მნიშვნელობა მივაწერო; ეს იქმნებოდა მთელის ქვეყნისათვის მძიმე და აუტანელი, – იქმნებოდა დაცინვა ბედისა ადამიანის ყველა ანგარიშებსა და მომავალის იმედებზედ.»

ამ გვარადვე სწერდა პოეტი სამხედრო მინისტრს, მილიუტინს.

Мы такъ давно привыкли считать его своимъ, онъ такъ вѣрно понималъ нужды и интересы многообразнаго Кавказа, и такъ недавно еще видѣли его военные подвиги и заботы о гражданскомъ развитіи края, что безъ глубокой душевной грусти не можемъ свыкнуться съ мыслію о разлукѣ съ нимъ. А сколько погибло съ нимъ истинно великихъ предположеній, которые со временемъ могли-бы и осуществиться ко благу этой части имперіи!²

„ისე დიდი ხანია მივეჩვიეთ და გვეგულებოდა ჩვენად; ისე კარგად ესმოდა მრავალფეროვან კავკასიის ყველა გაჭირვება და ინტერესები, ისე დიდი ხანი არაა გვინახავს მისი სამხედრო გამარჯვებანი და ქვეყნის მოქალაქობრივად განვითარების ზრუნვა, რომ არ შეგვიძლიან ღრმად არა ვსწუხდეთ და მისს განშორებას შევურიგდეთ, მერე მასთან ერთად რამდენი ჭეშმარიტად დიდი განზრახვა იქმნა დამარხული, რომლებიც შეიძლება თავისს დროზედ ჩვენის ქვეყნის სასიკეთოდ განხორციელებულიყვნენ!“

მაგრამ le roi est mort, vive le roi!

„Государь, какъ великій сердцевѣдецъ, проникъ задушевную мысль здѣшняго народа, назначивъ Великаго князя Намѣстникомъ Кавказскимъ! Назначеніе это выражаетъ новую особенную милость Государя къ здѣшнему краю...“³

«ვითარცა უდიდესი გულთამხილავი, მიუხვდა ხელმწიფე აქაურ ერის გულის წადილსა და კავკასიას ნამესტნიკად დიდი მთავარი დაუნიშნა! დანიშნულება ესე ჩვენის ქვეყნისადმი ხელმწიფის ახალსა და განსაკუთრებულს მოწყალებას მოასწავებს...»

მერე რა კარგი და საიმედო ხმები მოდიოდა პეტერბურგიდან ახალს მთავარ-მართველზე! ჯერ ერთი, რომ ახალი ნამესტნიკი მარტოდ-მარტო მოდიოდა კავკასიაში.

¹ *) 862წ რიცხვი არ უწერია.

² **) 23 დეკ. 1861.

³ *) i b.

«მე დარწმუნებული ვარ, რომ კავკასიაშიც კარგად დამხვდება ისეთი კაცები, რომელთა შემწეობით მე შევძლებ ამ ქვეყნის მართვას», უთქვამს იმას, როგორც ჩამოიტანა ამბავი ტ. მირსკიმ. მერე თითონ მთავარ-მართველს სწერდა ორბელიანს:

«Вполнѣ постигаю предстоящія мнѣ разнообразныя занятія и знаю, какъ много я долженъ трудиться, чтобы оправдать ожиданія Нашего Всемилостивѣйшаго Государя и удовлетворить надеждамъ края и Россіи; но надѣюсь на Бога и укрѣпляюсь мыслью, что честное исполненіе каждымъ изъ кавказскихъ дѣятелей своихъ обязанностей составитъ весьма важное дополненіе къ Моему, самому чистосердечному обѣту посвятить всѣ способности, всѣ силы Мои на пользу края и благоденствія вѣрнннхъ мнѣ народовъ"!**)»¹.

«შეგნებული მაქვს სრულიად, რა ზომად დიდი და მრავალფერია ჩემი მომავალი შრომა, რომ ჩვენის ყოვლადმოწყალე ხელმწიფის მოლოდინი და ქვეყნისა და რუსეთის იმედი გავამართლო; მაგრამ იმედი მაქვს ღვთისა და ვნუგეშობ იმ მტკიცე აზრით, რომ ყველა კავკასიელი მოღვაწე უთუოდ პატიოსნად შეასრულებს თავისს მოვალეობასა და მით ჩემს გულწრფელს აღთქმას, ქვეყნის სასარგებლოდ და ჩემდამი რწმუნებულ ხალხთა სადღეგრძელოდ მთლად ჩემის ნიჭიერებისა და ძალის შელევსას შესაბამად შეავსებს.»

ეს ამ გვარი ხმები იყო და სიტყვები, რომელთა გამო ორბელიანი იმ თავითვე შეიქნა თავყანის მცემელი მთავარ-მმართველისა. პირადად შეყრამ უფრო დაიმორჩილა პოეტის გული. ის დაუხვდა დიდს მთავარს სტავროპოლში და რამდენიმე დღის შემდეგ სწერდა ვლადიკავკაზიდად თ. ლევან მელიქოვს.

«ღმერთმა ნუ მოაკლოს მფარველობა ამ ჩვენს ახალს ბატონს ნამესტნიკს! სახე მშვენიერი, გული სავსე სიკეთითა, გონება განათლებული, ხასიათი დამშვიდებული, აუჩქარებელი და ამისთანა განმზადებული გასაბედნიერებლად ამა მხარისა! მოვიდა სტავროპოლს მარტო სამის ადიუტანტითა, არა როგორც დიდის ხელმწიფის შვილი, დიდის ხელმწიფის ძმა ზვაობით, არა რის ვითა და არცა ძაგებით, როგორც მურავიევი, არამედ თავ-მდაბლობით, სიწყნარით, მოწყალებით! ღმერთმა აკურთხოს! მახლას, აშიკი შევიქენ იმისი!"*)»²

ბოლოს, მარტის თვეში, 1863-ს, თბილისში მოზრძანდა მთავარ-მართველი. დიდმა მთავარმა დიდის გულს-მოდგინებით მიჰყო ხელი კავკასიის მართვას: მოხდა რამდენიმე ადმინისტრაციული ცვლილება, გაჩნდნენ ახალნი პირნიც, კრუზენშტერნის მაგიერ ნამესტნიკის მთავარ სამმართველოს უფროსობა მიიღო ბარონ ნიკოლაიმ, მირსკი დაინიშნა ქუთაისის გენერალ-გუბერნატორად, ლორის მელიქოვი _ თერგის მიდამო ადგილების უფროსად. ყველგან სხვა წეს-წყობა დადგა მხარეში. ორბელიანი ამ დროს განზე იყო მიმდგარი, მოსვენებული და ასრულებდა მხოლოდ დიდის მთავრის მინდობილებას. 1863-ს ის იყო, სხვათა შორის, გაგზავნილი ზაქათალის მაზრაში ლეკებისგან მოხდენილის ამბოხების დასამშვიდებლად. ამავე წელში მიიღო იმან ფოტოს რუსეთის ტახტის მემკვიდრე, რომელიც დიდის მთავრის შვილის მოსანათლად მოდიოდა აღბულაღს. შემდეგ 1864 წელში ის იღებდა დიდს მონაწილეობას ცენტრალურს კომიტეტში, რომელი არჩევდა გლეხების განთავისუფლების საქმეს. ორბელიანი ხელ-ახლა ასრულებდა მთავარ-მართველის მოვალეობას 20 აპრილიდან 21 სექტემბრამდე. ამ დროს თბილისში მოხდა ერთი სამწუხარო შემთხვევა, რომლის გამო ჩვენ ვრცლად უნდა გამოველაპარაკოთ აქ მკითხველს. ჩვენ ვამბობთ ამ დროს თბილისში მომხდარს არეულობაზე, რომლის გამო ორბელიანს, საქმის უცოდინარობის გამო, ბევრნი თვით მეგობარნი და თავყანისმცემელნი, სდებენ დიდს ბრალსა და ემდურვიან.

¹ **) 5 იანვ. 1863.

² *) 23 თებერ. 1863 წ.

XIII

მთავრობისგან დანიშნულმა კამისიამ, რომელშიაც მონაწილეობას იღებდა თბილისის ქალაქის თავი და ქალაქის დეპუტატები, გადასწყვიტა და მთავარ სამმართველომ დაამტკიცა, რომ 1865 წლიდან დაწესებულიყო თბილისში ახალი გადასახადი ქალაქის სასარგებლოდ. გადასახადი უნდა დასდებოდა: 1, ცხენებს, 2, საშენი მასალების დაწყოების უფლებას ქუჩებზე და 3, გაჯის ამოღებას ქალაქის მიწებიდან. ამას გარდა 25% გადასახადი უნდა მომატებოდა სირაჯებს და სხვა სასმელების მოვაჭრეთ. 28 მაისს, 1865წ. ქალაქის მართველობამ ქალაქის პოლიციის და კამისრების საშვალეებით გამოუცხადა თბილისის მოსახლეთა ეს ახალი გადაწყვეტილება. ქალაქში დარიგდა დაბეჭდილი განცხადებანი რუსულს, სომხურს და ქართულს ენაზე. გაზეთმა «კავკაზმა» დაბეჭდა განკარგულება თვის ოფიციალურს განყოფილებაში.

2 ივნისს თითო ორ-ორა პირთა შემოიტანეს კიდევ გადასახადი, გარნა ორ-ორა მერცხალმა გაზაფხული ვერ მოიყვანეს. ახალი ხარჯი-საზოგადოთ ყოველთვის სამძიმო, ქალაქის ხალხისთვის ერთობ საგრძნობელი შეიქნა. ერთ დროებით მოემატა ხარჯი ოთხს საგანს და ყველა ეს გადასახადი სრულისთვისის სიმძიმით დააწვა დაბალს, ღარიბს ხალხს, რომელსაც უამისოთაც ეძნელებოდა ამ წელს ჩვეულებრივი გარდასახადის შეტანა ქალაქის კასსაში, რადგანაც კალიამ და სეტყვამ პურ-ღვინო ააოხრეს და სიძვირე ემუქრებოდა ქალაქს. შეიქნა დტრვინვა. დუქნებში დაიწყეს ხმა მაღლა ლაპარაკი მთავრობის უსამართლო საქციელზე. ხარჯ-მომატებული სირაჯები შეიქმნენ უკმაყოფილოთა მოწინავე წყობათ, აგიტატორებათ. «ყოვლად ძლიერმა» ღვინომ ძალი მისცა მათ და ქალაქში ცოტ-ცოტად დაიბადა მთავრობის ურჩობა. ბევრის ლაპარაკის შემდეგ ხალხი მაიდანზე გავიდა. აიღეს, დაიღეს და არჩიეს ეთხოვნათ მთავრობისთვის ახალი გარდასახადი ეცლიათ დრომდე და თუ არ აპატივებდნენ-გამბედავნი ამასაც ამბობდნენ-გამოეცხადებინათ მთავრობისთვის თავიანთი non possumus და კარგა ლაზათიანად მიემსხვრ-მიემტვრიათ ამ ახალი გარდასახადის შემოღების მიზეზნი პირნი. «ივნისს ქალაქის სახლის მაიდანზე-რევოლიუციები ყოველთვის ქალაქის სახლთან იწყება-შეკრბა მთელი თბილისის შავი ხალხი... შავ-ღრუბელსავით გაპენტილი ჭექითა და ქუხილით. პოლიციის უფროსს როსრავლევს უნდოდა გაეფანტა ხალხი, მაგრამ ვერ შეიძლო. ვერა გააწყო-რა ვერც სამოქალაქო გუბერნატორის თანამდებობის აღმასრულებელმა თ. ნიკო ჭავჭავაძემ, რომელიც მოიჭრა მაიდანზე ხალხის შესაგონებლად (გუბერნატორი ორლოვსკი რუსეთში იყო წასული). ათი ათასზე მეტი კაცი ირეოდა მაიდანზე მუქარითა და ყვირილით. ბოროტ-განზრახველთა ენამ მოჰფანტა ხალხში ხმა, ვითომ მთავრობას უნდოდეს ხარჯის დადება ქათამზე, ვერცხლის ქამრებზე, კვერცხებზე, ჩოხებზე და ამ ხმამ სულ გადარია ხალხი. ამას ისიც დაუმატეს, რომ იმ დღის შემდეგ მოქალაქეებს ქალამნის მაგიერ რუსული საპოდები ეტარებინათ, რომ თითო სტუმარზე მასპინძელს ათი შაური ეზლო ხაზინისთვის, რომ «გალავას» ხელი მოეწეროს სალდათები გამოეყვანათ ხალხიდან და სხვა ამგვარი ჭორები. რომ ვერას გზით ვერ მორთეს ხალხის შეგონება, გრ. ორბელიანი თითონ მობრძანდა მაიდანზე. პოეტს ეგონა, რომ მისი დამსახურება, გვაროვნობა მაღალი თანამდებობა, საზოგადო პატივის-ცემა ტკბილის ენით მართალი სიტყვის თქმა სკმაო იქნებოდა ამბოხების დასაწყნარებლად. მაგრამ... დიდად შესცდა! ხალხის არეულობა სიტყვით არასოდეს არ დამშვიდებულა, შეცდომა შეიქნა იმის მხრით ისიც, რომ მაიდანზე მოვიდა და ხალხს დაენახა. მთავარ-მმართველი კავკასიისა, სამასი ათასი ჯარის სარდალი, რომელსაც საკმაო იყო ერთი სიტყვა ებრძანა, რომ ეს ხალხი გამქრალიყო დედა-მიწიდან, უფრო მზიმედ უნდა მოქცეულიყო, რომ ხალხს შიში ჰქონოდა. რომ დაინახა ხალხმა მთავარ-მმართველი მქადაგებელი და მთხოვნელი მშვიდობიანობისა, ის უფრო თავს გავიდა. არავითარმა რჩევამ არ იმოქმედა იმაზე.

– შვილებო, გონს მოდით, დამშვიდდით, კანონი ყველასთვის ერთია. კაცი მთავარ-მართებული ვარ და ცხენის ხარჯს მეც ვიხდი, ხომ ხედავთ უთხრა ხალხს პოეტმა.

– ეჰ! დალოცვილო-უპასუხა პოეტს ერთმა კინტომ – თქვენი საქმე სულ სხვა არის. თქვენ ცხენს ინახავთ, ჩვენ ცხენი გვინახავს – აი რა განსხვავება არის ჩვენს შორის. საიდან მივცეთ მომეტებული ხარჯი, თუ არა გვაქვს.

მომეტებული ლაპარაკი საჭირო არ იყო. ორბელიანი დაბრუნდა შინ და სანამ ენერგიულ ზომას მიიღებდა, ხალხი შესცვივდა ქალაქის თავის სახლში და სულ ერთიანად მიახსვრია, რაც რომ ნახა შიგ. მერე შესცვივდა ბოქაულის ბაშბეუქოვის სახლში, ის სახლიც აიკლო და ბაშბეუქოვიც მოჰკლა. არეულობა დაიწყო. ამ დროს მოვიდა დაიარაღებული ჯარი და თოფის სროლით გაჰფანტა ხალხი. ორბელიანმა მაშინვე დაიბარა კოჯრიდამ შტაბის უფროსი კარცოვი და ჟანდარმებისა – მიმკვიცი, რომელთაც დიდი შემწეობა აღმოუჩინეს იმას. კარცოვმა განკრგულება მოახდინა ყარაბულადიდამ მოსულიყვენ ქალაქს რამდენიმე ბატალიონები, ხრამიდამ – ყაზახები და მუხრავანიდამ მოეტანათ ზარბაზნები. ემინოდათ სოფლები არ გამოსარჩლებოდენ ქალაქელებს და დიდი უწყსობა არ მომხდარიყო თბილისში. იმ ღამეს, ორბელიანის ბრძანებით, ორსავე ავლაბრის ხიდებზე, თათრის მაიდანზედ, პოლიციასთან, კუკიის ხიდთან და კუკიის საყდრის სიახლოვეს ჯარები დააყენეს. ღამემ მშვიდობიანად განვლო. მეორე დღეს მთელი ქალაქის დუქნები დაიკეტა, მედროშკეებმა დაუტევეს ბირჯა, მეპოვოსკეები დაიმაღლენ, თულუხჩებმა შესწყვიტეს წყლის ზიდვა. მთელი ქალაქი გალაგდა ხოჯივანქში, ბებუთაანთ სასაფლაოზე. შუადღისას არეულებთა ბანაკიდან მოუგზავნეს ორბელიანს დებუტაცია, რომელიც ითხოვდა ეპატივებინათ ახალი მომეტებული ხარჯი, ან დაეცალათ გადახდევინება დიდი მთავრის მოსვლამდე. ამაზე ორბელიანმა პასუხად მისცა, რომ ის მთავარ-მმართველის ბრძანებას ვერც შესცვლის და ვერც შეაყენებს. მაშინ დებუტაცია მოითხოვა მიეღო ორბელიანს თხოვნა დიდის მთავრის სახელზე. ამაზე კი დათანხმდა პოეტი. მაგრამ იმ პირობით, რომ ჯერ ხალხი დამშვიდებულიყო, წასულიყო თავიანთ სახლებში, ქალაქში ჩამოვარდნილიყო შჯულიერი წესი, დუქნები გაეღოთ, დამნაშავეები დაეჭირათ... დებუტაციამ ეს პასუხი წაიღო ხოჯივანგს, მაგრამ პასუხმა ვერ დააკმაყოფილა არეულთა გუნდი. მალე მთა დაიძრა და მოაწვა ავლაბრის ხიდს. აქ დუხვდა იმას ჯარი, რომელმაც ქალაქის გზა შეუკრა. არეულებთა დაუშინეს ჯარს ქვები, ჯარმა თოფი ესროლა, რომლისაგან ორი კაცი მოკვდა და შვიდი დაიჭრა და თოფის ხმით ზარ-დაცემული ხალხი უკუ-იქცა. ეს რომ მოხსენდა ორბელიანს, იმან მაშინვე აფრინა ხოჯივანგს მინკვიცი და მისგან ახლად დანიშნულ ქალაქის თავი აბესალომოვი, რომელთაც დაამშვიდეს ხალხი. მეორე დღეს თბილისის ქუჩებზე ჩვეულებრივი მშვიდობიანობა ჩამოვარდა: დუქნებიც გაიღო, ფაეტონებიც გამოჩნდნენ, თულუხჩებიც მოვიდნენ. ყოველ-დღიური ცხოვრება თბილისისა წავიდა თავის წესზე.

ორბელიანის გულ-კეთილობა და ქალაქის ხალხის სიყვარული არეულობის დამშვიდების შემდეგ უფრო გამოჩნდა. თბილისის ბუნტი, ხარჯის მომატებისაგან მომხდარი, სულ სხვა გვარად განმარტეს რუსეთში როგორც გაზეთებმა,¹) ისე მმართველობის წრეებში. ბუნტს მიუწერეს პოლიტიკური ორგულობა მიზეზად. ორბელიანმა ამ ცილის წამების აცილებას ბევრი მამაცობა მოახმარა.. მაგრამ დააფასა კი ყველამ ღირსეულად პოეტის ამ საქმეში მონაწილეობა? არა.

არა თუ პოეტის მტერთა, არამედ პოეტის მეგობართაც გაკიცხეს იგი ამ საქმის გამო. ერთმა ჩემმა მეგობარმა, პოეტის დიდმა თაყვანის-მცემელმა, სწორედ იმან ,რომელმაც, როგორც ზემოდ მოვიხსენეთ, თბილისის ქალაქის სახლის გუმბათი უნდა ჩამოაქციოს, მითხრა ერთხელ პეტერბურგიდამ ახალ ჩამოსვლაზე; «ეჰ თბილისში მოსვლას ხალისი დაეკარგა მას აქედ, რაც ორბელიანი მოკვდაო,» და რამდენიმე საქები სიტყვის შემდეგ დაუმატა: „Впрочемъ за нимъ есть политическіе счѣты!“ ეს «სჩოტები» იყო ქალაქის ბუნტის

¹ *) ნახეთ განზე ამ გნზე წიგნის ოღო წერილი ალექსანდრე ორბელიანისადმი.

დამშვიდება. ამ მეგობარს და სხვა მტრებს ვერ მოუწელებიათ და ვერ შეუძლიათ ორბელიანისათვის ის გარემოება, რომ ორბელიანის ბრძანებით თბილისის ხალხს თოფი ესროლეს. რომ არ იცოდნენ ამ მტერ-მოყვარეთ ბუნტის ამბავი, იმათი უმართებულო ჰაზრი ორბელიანზე იმდენად არ იქნებოდა საწყენი, მაგრამ იმათ კარგად იციან, რომ ორბელიანმა ყოველი ღონის-ძიება იხმარა ხალხის შეგონებისა, რომ თითონ თოფის სროლის ბრძანებაც მაშინ გასცა იმან, როდესაც ხალხმა ქალაქის თავის სახლი აიკლო და ბაშბეუქოვის სისხლი დაღვარა, რომ მეორე დღესაც ჯარმა თოფი მხოლოდ მაშინ ესროლა, როდესაც ხალხი ქვის სროლით მოუხდა იმას და უნდოდა ძალით შემოსულიყო ქალაქში. იციან და მადლობის მაგიერ ემდურვიან გულ-კეთილს კაცსა, რომელსაც მამასავით უყვარდა ქალაქის ხალხი. ემდურვიან ვინ? ვიღაც დაუპატიჟებელი ქალაქის პატრონი, ვიღაც სახელის შეძენის მოქმენე ლიბერალი, ვიღაც ჟურნალისტები, ვიღაც ჟინანისტები, რომელთათვის არც ძველი სამსახური არის, არც ძველი სახელი, არც ძველი გვაროვნობა, რომელნიც არც ქალაქის შვილი არიან, – რადგანაც მოშორებიან ამ ქალაქის ტრადიციებს ვითომ განათლებითა – არც რამე სამოქალაქო წყობის წარმომადგენელი, რომელთაც გულით და სულით კი არ უნდათ ქალაქისა და ერის მსახურება, მართო ენის ტრიალით, თავის გამოჩენით, საკუთარი საქმეების კეთებით. ემდურვიან ვის? ისეთს კაცს, რომელიც ჯვარს ეცმოდა ქალაქის ხალხისთვის, რომელსაც მართლა ცოცხლად უყვარდა ეს ხალხი, რომელიც იყო ხორცი ხორცთა მისთაგანი და ძვალი ძვალთა მისთაგანი. თუ რამ საყვედური ეთქმის ამ გვარ კაცს, ეს ის, რომ თითონ მივიდა ამბოხებულ ხალხთან და ამით ცოტა არ იყოს დააქვევითა მთავრობის ძლიერება. ამ გვარსავე შემთხვევაში, როდესაც პეტერბურგში არეულობა იყო, ნიკოლოზ ხელმწიფე თითონ კი არ წაბრძანდა აჯანყებულთა შესაგონებლად, პეტერბურგის მიტროპოლიტი და მილორადოვიჩი გაგზავნა და როდესაც ინსურგენტები არ დამორჩილდნენ, იმათ ახალს უწესობას კი არ უყურა, კარტეჩი დააჭრევინა და წამსვე გაჰფანტა მისი ტახტზე ასვლის მოწინააღმდეგენი.

მაგრამ თავი ვანებოთ ამ ამბოხების მოთხრობას და განვაგრძოთ ჩვენი ცხოვრების აღწერა. ორბელიანის დროებით მთავარ-მმართველობაში კავკასიაში დაიწყეს რკინის გზის გაყვანა ფოთიდან თბილისს. ავჭალას, ახალ-ქალაქს, ორპირსა და ფოთს შიგნით ჯარები დააყენეს. რკინის გზის ლიანდაგის გასაყვანად დაიწყეს ყარაიას არხის გაყვანა; გაიგზავნა სოფელ-სოფელ ჩინოვნიკები, რომ გამართონ სასოფლო სასამართლოები; მიჰყვეს ხელი შოსსეს გაკეთებას დილიჯანსიდან ჯულქამდის, საცა სპარსეთსაც უნდა გაეყვანა გზა და ამ გვარად ტრანზიტის გზა გახსნილიყო; დაიწყო ჩაჩნების გადასახლება; თბილისის მაზრაში, ყაზახ-ბორჩალოში, სიღნახში, ბაქოს გუბერნიაში გაჩნდა კალია; გაჩნდა ხოლერა; გაჩნდა «მოსკოვის უწყების» სტატეები, რომელშიაც ორგულად იყვნენ გამოსახულნი სომხები, ქართველები, თათრები.

ოკდომბრის გასულს მთავარ-მმართველი დაბრუნდა და ორბელიანი ისევ განსვენებას მიეცა. თბილისის გენერალ გუბერნატორობა და მთავარ-სამმართველოს რჩევის თავმჯდომარის მოვალეობა მშვიდობიანი მოვალეობა იყო, რომელიც არ თხოულობდა მისგან დიდს შრომას.

შემდეგს 1866-ს წელში, აპრილს, ორბელიანი, ხელმწიფე იმპერატორის ბრძანებით, გაემგზავრა ქერახაბათს, კასპიის ზღვაზე, სპარსეთის შაჰის შესაყრელად.

„Я выѣзжаю къ сторонѣ Астараббада, – სწერდა ის, ხუმრობის კილოზე, თავის რძალს ბარბარე ორბელიანისას, — Чтобы представиться Его Величеству Шаху персидскому, который изъявилъ желаніе видѣть нашу Каспійскую флотилію и вмѣстѣ съ тѣмъ испытать себя можетъ ли онъ выдержать морское плаваніе, такъ какъ онъ имѣетъ непремѣнное намѣреніе посѣтить Европу. Полагаю, что эта поѣздка продлится около мѣсяца и я предстану предъ лучезарное лице Средоточія Вселенной. Такое счастье рѣдко достается смертному. Мою свиту составляютъ бакинскій губернаторъ Колюбякинъ, Принцъ, Князя Датико и Ванო

Орбеліани, Графъ, баронъ Брюгенъ, Лорисъ-Меликовъ и флигель-адъютантъ Шлиттеръ. Видишь какіе пышные титулы украшаютъ мое посольство"*)¹.

«მივალ ასტარაბზადისაკენ, რომ მის უდიდებულესობას სპარსეთის შაჰს წარვუდგე, რომელსაც ჰსურს ჩვენი კასპიის ზღვის ფლოტილია ჰნახოს, და სცადოს ამასთან შესძლებს თუ არა ზღვით მოგზაურობასა, რადგან განზრახვა აქვს ევროპა ინახულოს. ჩემის ფიქრით, მოგზაურობა ესე ერთ თვემდე გასტანს და წარვუდგები შარავანდედით მოცულს სახეს მსოფლიოს გულისას. მომაკვდავისათვის ასეთი ბედნიერება იშვიათია. ჩემს ამაღას შეადგენენ: ბაქოს გუბერნატორი კოლუბიაკინი, პრინცი, თავადნი დათიკო და ვანო ორბელიანნი, გრაფი, ბარონი ბრიუგენი, ლორის-მელიქოვი და ფლიგელ-ადიუტანტი შლიტტერი. ჰხედავ, რა ბრწყინვალე ტიტულები ამშვენებენ ჩემს საელჩოსა.»

ამ წელს ორბელიანი დანიშნულ-იქნა სახელმწიფო რჩევის წევრად (26 ოკტ.). მთავარ-სამმართველოს რჩევაში რეფორმა უნდა მომხდარიყო მომავალს წელს, გენერალ-გუბერნატორობა სულ უნდა გაუქმებულიყო და პოეტს სამსახურიდამ გასვლას და კერძო კაცის ცხოვრებას უმზადებდენ უმაღლესს ადმინისტრატიულ წრეებში. დრო მოვიდა და ეს სამსახური დაუტევა ორბელიანმა. დატეგების დღეს ის სწერდა ხუმრობით თბილისის კამენდანტს აპაჩინინს:

„Прошу васъ, уважаемый Алексіѣ Петровичъ, принять отъ меня въ подарокъ двѣ будки и одного часового, которые стоятъ у моего дома, какъ воспоминаніе моего прежняго величія, и если возможно, только ночные пусть продаждаютъ охранять мою жизнь!“

«გთხოვთ, პატივცემულო ალექსეი პეტროვიჩ, მიიღოთ ჩემგან საჩუქრად ორი ბუდე (ხულა) და ერთი მოდარაჯე, რომლებიც, ნიშნად წარსულის დიდებისა, ჩემ სახლთანა სდგანან და, თუ შეიძლება, მხოლოდ ღამ ღამობით-ღა უდარაჯონ ხოლმე და დაიცვან ჩემი სიცოცხლე.»*)²

ამგვარის ხანგრძლივის და ნაყოფიერის სამსახურის შემდეგ პოეტს შეეძლო გადაევიდა თვალი წარსულის თვისის კარიერისათვის და გულ-დამშვიდებით ეთქვა თავის თავზე: «გზა ცხოვრებისა მეც განვვლე და აღვბეჭდეცა ნავალი!»

XIV

ამას შემდეგ სიკვდილის დღემდის ორბელიანი კერძო კაცად სცხოვრობს თბილისში, სამსახურით, ჰასაკით და ნიჭით განსხვავებული, ყოველთაგან თაყვანცემული, ყოველთათვის საყვარელი, ტკბილი, თავაზიანი... მთელ თბილისს დიდ-პატივად მიაჩნია მასთან ხლება, მისი მუდამ მხიარული პირის-სახის დანახვა, მისი ხუმრობით სავსე მუსაიფის გაგონება. კიდევ რამდენიმე წელი და იმას დაერქმევა სახელი კავკასიის ჯარების პატრიარქისა, ის გახდება ცოცხალ ღირს-შესანიშნ საგნად თბილისში, რომლის დანახვას ერთგვარად ეძიებდენ დიდნი და პატარანი, მდიდარნი და ღარიბნი. დრო და ჰასაკი ვერას დააკლებს რა ვერც მისს მეყსიერებას, ვერც მისს გონებას, ვერც მისს ხასიათს, ვერც მის სიმრთელეს. ის მოკვდება, როგორც სცხოვრობდა, მოკვდება ზეზე, სულ მუდამ გონება მღვიძარე, სულ მუდამ გულ-ღია ახალს შთაბეჭდილებისათვის, სულ მუდამ ყურ-მიპყრობილი და გამგები ახლის მოვლენისა და მიმართულებისა. არც მისს, მუდამ ელვარე და ბრწყინვალე, თვალებს დაეტყობა მოხუცებულობა, არც მისს ყურებს, არც მისს დევის მკერდს, ფართედ გადაშლილს! როგორც კლდეს, დრო ვერას დააკლებს, სანამ არ

¹ *) წერილი 5 აპრ. 1866 წ.

² *) წერილი 5 აპრ. 1866 წ.

«შემუსრავს თვით კლდეს», ისე ამ საკვირველ კაცს, როგორც ის თვითონ ამბობს ერთს ლექსში.

ესეთს ხანგრძლივს და მდიდარს ცხოვრებაში პოეტის ცხოვრების მემატთანეს გზის მაჩვენებლად უძღვოდა ეხლამდის პოეტისავე სამსახური. ეხლა კი, რა სამსახურს დაანება თავი და მემატთანეს არიანეს ძაფი გაუწყდა, ამ ცხოვრების აღწერის წლითი-წლადი დაწვლილებაც ძნელი შეიქმნა. საჯაროდ მოქმედი კაცი შინაურ ცხოვრებაში შევიდა, საცა მწერალი ან ვერ შეჰყვება, ან თუ შეჰყვება და ვერ ილაპარაკებს პირ-ახსნით სულ ყველაფერზე, რის დანახვა და გაგონებაც შეეძლება იმას. რომ მემატთანემ სანათური შეიტანოს ამ შინაურს ქვეყანაში, საჭიროა... ბევრი რამ საჭიროა და სხვათა შორის ის, რომ წაიკითხოს პოეტის მეგობართადმი მიწერილი წიგნები, თუ სხვა მცირე შენიშვნები, თუ წიგნის კოპიონი, რომელნიც პოეტის ქალაქებში მოიპოვებია, საჭიროა მოისმინოს ამ პოეტის ახლო მეგობართაგან, ან ნათესავთა და მოსამსახურეთა იმათი ხსოვნისაგან შენახული საინტერესო ამბები და ამ გვარად გაეცნოს კერძო კაცს შინ, ღილ-გახსნილად კაბინებში მჯდომარეს, თუ ნაცნობ ნათესავებში მომხიარულეს, თუ საზოგადოებაში მყოფს. ამასობაში ხან და ხან თითონ პოეტიც გამოყოფს თავს კერძო ცხოვრების დავიწყებიდამ და დაგვენახება ან საჯაროდ მოლაპარაკედ, ან საზოგადო საქმის მოღვაწედ და მაშინ გაზეთებზე გვეტყვის იმაზე თითო ორ-ორა სიტყვას!..

ორბელიანმა დაანება თავი სამსახურს მაშინ, როდესაც აღვიდა იგი ადმინისტრაციული იერარხიის უმაღლეს ხარისხამდე. მას შემდეგ იმან თოთხმეტი წელი იცოცხლა და თოთხმეტი წელი სწერა... იმ სიმაღლიდან, სადაც მთელს საქართველოში ის იდგა მარტოდ მარტო, საიდანაც ის სჯიდა en maître თანამედროვის ცხოვრების მოქმედთა პირთა და გარემოებათა. სამსახურიდამ გამოსვლამ მას მისცა მოცალეობა, გამოცდილებამ – ცოდნა, ბუნებამ – ნიჭი და ორბელიანი, კაცებისა და გარემოების მოსამართლე, თავის მსჯელობით აღიწია ამ ნაწერებში იმ მაღალ სტერამდის, საცა აქვს ადგილი მხოლოდ სახელმწიფო კაცებსა და ფილოსოფოსებს. სამწუხაროა მხოლოდ ერთი, რომ პოეტმა მემუარები არა სწერა, ბეჭდვისთვის გამზადებული, არამედ კერძო პირთადმი მიწერილ წიგნებში, რომელსაც ხშირად ლიტერატურული შემუშავება აკლდა, გაჰფანტა თვისი ჰაზრები და ბრძნული დაკვირვება. ბევრი დაკარგულია ამ ნაწერებიდამ და ბევრს დაბეჭდვა არ შეხვდება სხვათა და სხვათა მიზეზთა გამო.

მაგრამ ჯერ მაინც განვაგრძობთ ხრონოლოგიურ მოთხრობას პოეტის ცხოვრებისას.

7 ივლისს 1871-ს თბილისში იდღესასწაულეს პოეტის აფიცრად მსახურებისა ორმოცდამეათე წელი. რაც, ქალაქში გენერლობა იყო თუ დიდ-კაცობა, მოვიდნენ ამ დღეს პოეტთან იუბილეს მისალოცავად. საღამოს საზაფხულო თეატრის ბაღში გამართული იყო დიდი სადილი იუბილიარის საპატიოდ. სადილის წინ მოულოდნელად მობრძანდა ქალაქს ბორჯომიდან მისი უმაღლესობა დიდი მთავარი მიხეილ ნიკოლოზის ძე. სადილზე დამსახურებულს პოეტს მრავალი სიტყვა უთხრეს: ბარონ ნიკოლაიმ, გუბერნიის მარშალმა გენერალმა ანდრონიკოვმა, ქალაქის თავმა იაზონ თუმანოვმა და სხვათა. სხვაზე უკეთესი სიტყვა იყო თვით მთავარ-მართველისა, რომელმაც ასე გაათავა თავისი სიტყვა:

„Со дня вступленія моего въ управление Края, Я вполне оцѣнилъ всю пользу, вами приносимую и ту опытность, которую вы приобрѣли, а душевныя качества ваши внушили мнѣ искреннюю сердечную любовь и глубокое уваженіе. Вы это знаете, князь, и въ этомъ не сомневайтесь, но лично приѣхавъ сюда, Я хотѣлъ публично выразить вамъ, какъ глубоко я васъ люблю, почитаю и уважаю.“

«დავაფასევი სავსებით სარგებლობა თქვენი და თქვენ მიერ შეძენილი გამოცდილება იმ დღიდგანვე, რაც ქვეყნის მართვა-გამგეობას შევუდექი, ხოლო სულიერმა თქვენმა თვისებებმა შთამინერგეს წრფელი და გულითადი სიყვარული და ღრმა პატივისცემა. თქვენ ეს იცით, თავადო, და ეჭვიც არა გაქვთ, მაგრამ მოვედი ამ ჟამად იმისათვის, რომ

მსურდა გამომეცხადებინა საჯაროდ, თუ რა ღრმად მიყვარხართ, გაფასებთ და პატივსა გცემთ».

და დიდმა მთავარმა დალია მისი სადღეგრძელო. პასუხად იუბილიარმა სთქვა:

Ваше Высочество, Милостивые Государи!

Съ глубокимъ чувствомъ повергаю предъ Вашимъ Высочествомъ мою благодарность за честь, которою благоугодно было Вамъ въ этотъ день почтить меня и за то милостивое сочувствіе, съ которымъ отнеслись Вы къ моей прошедшей службѣ. Слова Ваши запали глубоко въ мою душу и не скрою, онѣ слишкомъ радостны моему самолюбію. Господа, ваше дружественное вниманіе слишкомъ дорого моему сердцу и подобное чувство не изглаживается временемъ.

Но, господа, не 50 летъ составляютъ жизнь человѣка, а его дѣла. Эта мысль, признаюсь, всегда смущала меня, преслѣдуя тайно тревожнымъ вопросомъ о томъ, принесло ли мое служеніе пользу? Не знаю. Знаю только, что я служилъ Великому Престолу добросовѣстно. Еще болѣе знаю то, что милость Великодушнаго Монарха всегда была превыше моихъ заслугъ. А теперь не ожиданное присутствіе Вашего Высочества среди насъ составляетъ вѣнецъ моей службы, гордость моей жизни.

Кто-то изъ зловѣщихъ людей сказалъ, что въ этомъ мірѣ для человѣка нѣтъ радости полной. И дѣйствительно, даже въ эту торжественную для меня минуту невольно надвигается на мое сердце тѣнь грусти съ роковымъ напоминаемъ о томъ, что лучшая часть моей жизни уже не существуетъ, что пора свести счѣты съ жизнью, и что даже этотъ юбилей есть только намѣкъ на то, что приближается начало другой жизни. Что дѣлать? Установленный Свыше порядокъ ни для кого не измѣняется и я жду безъ страха; но всё же мнѣ хотѣлось бы прожить еще съ вами, радоваться вашему счастью и на поприщѣ служебной вашей дѣятельности и у семейнаго очага, а уже потомъ... и уйдти... но уйдти раньше васъ, прежде васъ... туда... а пока будьте счастливы и примите еще разъ отъ души мою благодарность.

Ваше Высочество, живите долго, долго на славу Россіи, на счастье этого обширнаго края, вѣхреннаго просвѣщенному вашему правленію. Господа, за здоровье обожаемаго нашего Главнокомандующаго Кавказскою арміею Великаго Князя Михаила Николаевича. Ура!!!

თქვენო უმაღლესობავ, მოწყალეო ხელმწიფევ!

უღრმესის გრძნობით მოვახსენებ მაღლობას თქვენს უმაღლესობას იმ პატივისათვის, რომლის ღირსიც კეთილ-ინებეთ და გამხადეთ დღეს, აგრეთვე იმ მოწყალე თანაგრძნობისათვის, რომელიც ჩემის წარსულ სამსახურისა გამო აღმომიჩინეთ. თქვენი სიტყვები ღრმად ჩასწვდა ჩემს სულს და არ დავფარავ, ახარებენ ჩემს თავმოყვარეობასა. ბატონებო, ძვირფასია მეტად ჩემის გულისათვის თქვენი მეგობრული ყურადღება და გრძნობას ამ გვარს დრო ვეღარ წაჰშლის.

მაგრამ, ბატონებო, ადამიანის სიცოცხლეს შეადგენენ საქმენი მისნი და არა 50 წელიწადი. და გამოგიტყდებით, ეს აზრი მუდამ მაკრთობდა, მაშფოთებდა, საიდუმლოებრივი რამ კითხვა მუდამ მსდევნიდა, – გამოილო რამ სარგებლობა ჩემმა სამსახურმა-მეთქი თუ არა? არ ვიცი. ვიცი მხოლოდ ის, რომ დიდებულს ტახტს კეთილ სინიდასიერად ვემსახურებოდი. უფრო მეტად-კი ვიცი ის, რომ დიდსულვანის მონარქის მოწყალეობა ჩემს სამსახურს ბევრად აღემატებოდა მუდამ. ახლა კი თქვენის უმაღლესობის მოულოდნელი ჩვენ შორის ყოფნა მთლად ჩემის სამსახურის გვირგვინსა და ჩემის სიცოცხლის სიხარულს შეადგენს.

ვიღაცა ბოროტს უთქვამს, ამ ქვეყნად კაცისათვის სრული სიხარული არ არსებობსო. და მართლაც, აგერ, ჩემთვის ესოდენ სასიხარულო წამს უნებურად გულს რაღაც ნაღველი გადაჰკვრია და მაგონებს ბედიოდა, რომ საუკეთესო ნაწილი სიცოცხლისა უკვე გავლილი მაქვს, აღარ არსებობს; რომ დროა სიცოცხლეს ანგარიში გავუწიო; თვით ეს იუბილევ კი ნიშანია მხოლოდ იმისი, რომ სულ სხვა ცხოვრების დასაწყისი მიახლოვდება. რა ვჰქმნა? ზე დადგენილი წესი არავისთვის არ შეიცვლება და მეც უშიშრად ველი; მინდოდა მაინც კიდევ მეცხოვრა თქვენთან, მემხიარულნა თქვენის ბედნიერებით, როგორც თქვენის სამსახურის ასპარეზზე, ისე ოჯახში, შემდეგ-კი... წავსულიყავი კიდევ... მაგრამ წავსულიყავი თქვენზედ ადრე, თქვენზე უწინ... იქით... მინამდის-კი იყავნთ ბედნიერ და მიიღეთ ერთხელ კიდევ სულის სიღრმიდგან ჩემგან მოძღვნილი მადლიერება.

თქვენო უმაღლესობავ, იცოცხლეთ დიდ-ხანს რუსეთის სადიდებლად და საბედნიეროდ ამ ვრცელის ქვეყნისა, რომელიც თქვენს განათლებულს მმართველ-გამგეობასა აქვს მონდობილი. ბატონებო, ვადღეგრძელოთ ჩვენ მიერ გაღმერთებული მთავარმართებელი კავკასიის მხედრობისა, დიდი მთავარი მიხეილ ნიკოლოზის ძე. ურა!!!

იუბილეის ხვედრი ჯილდო _ ანდრია პირველ-წოდებულის ორდენი _ ორბელიანმა პირადად ხელმწიფისაგან მიიღო. ამ წელს, სექტემბერში, ქალაქს უნდა მოზრძანებულიყო ხელმწიფე იმპერატორი, რომელსაც ენება პირადად გადაცემა ჯილდოსი. რადგანაც ხელმწიფის მოსვლა საქართველოში და ორბელიანისაგან მისი ნახვა თავისთავად საინტერესოა, რადგანაც ის წამები, რომელიც პოეტმა გაატარა ხელმწიფესთან, შეადგენს სასიხარულო წამებს პოეტის ცხოვრებაში, ჩვენ არ შეგვიძლია არ მოვიყვანოთ აქ in extenso ერთი მისი წერილი, რომელშიაც იგი აუწერს თავის ძალუას სოფიოს ამ სასიხარულო ამბავს. ეს წერილი ბიოგრაფიის მიუცილებელი ნაწილია, ცხოვრების აღწერის ერთი ნაბიჯით წინ წამწევი. მისი არ დაბეჭდვა შეუძლებელია. სიდიდეს შინაარსის სიმდიდრე გამოისყიდის.

ჩემო საყვარელო ძალუავ სოფიო! ხელმწიფე იმპერატორი გაზრძანდა 25 სექტ. ბორჯომისაკენ, სადაც დაიღამებს და იქიდან ქუთაისზე ყირიმისაკენ, დიდად გახარებული ყოვლითა მით, რაიცა იხილა პეტროვსკიდან თბილისამდე, მეტადრე დაღესტანი, რომლისა კეთილად მოვლა, მშვიდობიანობა და გზები უხაროდა დიდად. მიზრძანა: «ვის ეგონა ათის წლის წინა, რომ მე მოვვლიდი დაღესტანში იმ ალაგებსა, სადაცა იყო დაუცხრომელი ბრძოლა და ჩემ მცველად გზაზე იქნებოდნენ ისევ ის ხალხი და ნაიბები, რომელნიცა მაშინ იყვნენ დაუძინებელნი მტერნი ჩვენნი? მე მოვახსენე, მიზეზი ესრეთის დამშვიდებისა არის მხოლოდ მოვლა ერისა კეთილ-გონიერებით, სიმართლით და სიყვარულით.» მაგრამ სჯობს დავიწყო თავიდან.

20 სექტ. იმპერატორი ნასლედნიკით და ვლადიმირით მოზრძანდა პირდაპირ ლაგირში, საბურთალოზე, სადაც დახვდა ველიკაია კნეინა უფროსის შვილითა. ხელმწიფე გადაეხვია, ჩაჰკოცნა და შემდეგ ჩამოუარა პაჩოტნის ყარაულსა და მთლად იქ შეკრებილთა ღენერალთ-აფიცრობათა. მე დიდის მოწყალებით მომიკითხა, მიბოძა ხელი და მეცა ვაკოცე. მერე შეზრძანდა კარავში და მცირეს ხანს უკან გამოზრძანდა მუნდირით და გაემართა ცხენით ჯარებისაკენ, რომელნიცა იყვნენ მშვენივრად მომზადებულნი. ჯარების უკან მთლად გორები იყვნენ ხალხით ასხმულნი. მხიარულად მოწყალეს თვალით ხელმწიფემ ჩაუჭენა ცხენი ჯარსა, ჯარმა შესძახა მოუწყვეტელი ურა, ხალხმა მოსცა ბანი, და ასეთი ხრიალი შეიქნა, რომ მართლად ყარამანიანობა მომაგონდა. ჰაერი იყო წმინდა, მშვენიერი; ლაჟვარდოვანის ცივად დაჰნათოდა ბრწყინვალე მზე და ყაზიბეგიც თავ აწეული დასცქეროდა შორიდან ამა დიდებულსა სახილველსა! გათავდა ცერემონიალნი მარში; ხელმწიფემ უწყალობა ღენერალ-ადიუტანტობა კნ. თარხანოვსა და წამოზრძანდა ცხენით ქალაქისაკენ, წინ მოუძღოდნენ თავად-აზნაურნი, მაინც კიდევ კარგნი სანახავნი,

მათ შორის იყვნენ მოხუცი ყაფლან და ჩემი გიორგიცა ქართულად მოკაზმული საცვეთ-წაღებით; ვეება მინდორი შევიწროვდა ზღვად გადაქცეულისა ხალხისაგან; ვერის ჯვართან შედგა ხელმწიფე, პირს ჯვარი დაიწერა და მიიღო შესხმა და პურ-მარილი გალავასაგან; ქუჩებში ძლივს ირყეოდა ხალხი; ბანები, ფანჯრები, მოაჯირები მოჭედილნი იყვნენ მორთულის ქალებითა და ყოვლის მხრიდამ მოისმოდა ხმა-ქუხილი სიხარულისა და მოდიოდა წვიმა ყვავილებისა. აღწერა ესრეთის სანახავისა შეუძლებელია: იმ ჟამსა კაცის თვალებიცა, გონებაცა გამოშტერებულია და ახსოვს მხოლოდ ერთი რაღაცა გამოუთქმელი საკვირველება. მე, მირსკი და მრავალნი სხვანი დავრჩით სიონს გარეთ, ასე ვიყავით შეიწროებულნი, სიონიდან იმავე ყოფით ხელმწიფე მობრძანდა სასახლეში, ჩვენ გამოვეთხოვენით და ამით დაბოლოვდა ეს დღე. იმ ღამეს იყო ჩირაღდანი, რომლისა მსგავსი აქ ჯერ არ ყოფილა. დაღალული, დაქანცული მოველ შინ, მაგრამ ჯერაც ვერ მიმხვდარ-ვარ რად ვიყავ ისე ღონე მიღებული? მგონია ამ საკვირველმა სანახავმა მეტის-მეტ დიდებულებით ჩვენ დაგვამცირა, ვერ მივწვდით მის სიმაღლეს და ამ შინაგანს ბრძოლაში წაგვერთო გონებაცა და ღონეცა. ღამე შემიპყრო რაღაცა მოუსვენებლობამ, ძილიც გამიკრთო და ვიყავ ისე გათენებამდის ოცნებაში ტყუილად თვალე დახუჭული.

21-ს წავრსდევ მე ნასლედნიკთან და ვლადიმირთან. ეს კი დამავიწყდა, რომ გუშინ გზაზედვე ხელმწიფემ გამაცნო ორნივე თავისი შვილები, ორნივე ლომების მსგავსნი, მაგრამ მე ნასლედნიკი დიდად მომეწონა სახით მოყვანილობით, გონებით, დარბაისლობით. ნასლედნიკიდან შევედით მთლად ამაღა ხელმწიფისა სასახლის ეკლესიაში. იქ ვიდრე დაიწყობოდა წირვა, ჩვენმა ველიკი კნიაზმა მითხრა ხელმწიფე გიბრძანებსო. შეველ კაბინეტში, ხელმწიფე ბრძანდებოდა მარტო, მოახლოვდა და მიბრძანა: მე აქამდის არ მოგილოცე შენი იუბილეი, რადგანაც მსურდა მე თვით პირის-პირ მომელოცნა და გამომეცხადა ჩემი მადლობა შენის თავდადებით ერთგულს სამსახურისათვის და ნიშნად ჩემის მადლობისა მიწყალობებია ესე. აიღო წითელი ფუტლიარი და მიბოძა; მეც ჩამოვართვი გულზე კოცნითა და მოვახსენე: «ღრმად ვგრძნობ, რომ ჩემი ნამსახურობა არ არის ღირსი ესრეთის მოწყალებისა, მაგრამ ვინც როგორც გინდა გემსახურნეთ, მაინც წყალობა თქვენი მარადის უმაღლესია და ვართ თქვენ წინაშე ყოველთვის ვალგადუხდელნი». კიდევ გულზე ვაკოცე და გამოველ ეკლესიაში; შემომეხვია მთლად ამაღა, ჯერ მეც არ ვიცოდი რა წყალობა იყო. გავხსენით ფუტლიარი და დავინახეთ ანდრია პერვოზვანისა ლენტი და ჯაჭვი და მათზე რესკრიპტი. შეიქმნა ღაღადება მოლოცვისა. ტალიზინმა იქვე გამიკეთა და ჩამომკიდა ლენტი და თავ-მაღლა-აწეულად მოვისმინე წირვა.

წირვის შემდეგ იყო დიდი პრიომი. ერთს ზალაში იყვნენ სამხედრონი, მეორეში სამოქალაქონი და მესამეში ჩვენი დვორიანსტვო. გამობრძანდა მხიარული სახით ხელმწიფე ჯერ სამხედროებთან გვიბრძანა საზოგადოდ მადლობა და თვითეულსაცა მოაგონა რაცა კი სამსახურში ექმნა გამოსაჩენი. სხვათა შორის ბრძანა, რომ ამ მინუტში მივიღე წიგნი კნ. ბარიათინსკისაგან. მერე გაბრძანდა სამოქალაქო ჩინოვნიკებთან. იქ უბრძანა: არა მქონდა დრო გამესინჯა დაწვრილებით, თუ როგორ დაგიწესებიათ და დაგიმკვიდრებიათ ახალი სამსჯავრო, მაგრამ იმედი მაქვს, რომ ეგე სამოქალაქო ნაწილიცა მიახწევს ბრწყინვალეს ხარისხამდის, როგორც ვიხილე სამხედრო ნაწილი. გაბრძანდა ჩვენს დვორიანსტვოსთან; დიდის გულითადის მოწყალებით მიიღო და გამოუცხადა თვისი მადლობა თავდადებით ერთგულობისათვის ამ სიტყვებით: «მამანი თქვენნი და თვით თქვენცა ყოველს ბრძოლაში სისხლის დანთხევითა ერთგულებასა უჩვენებდით ჩემს მამასა და თვით მეცა და შემდეგ, როცა მოვითხოვე დვორიანსტვოდან ყმების განთავისუფლება, მე თქვენზე სრულებით ვიყავი დარწმუნებული და ესრეთი ჩემი სურვილი დაუბრკოლებრივ აღასრულეთ თქვენ და მე ესე არასოდეს არ დამავიწყდება. იმედი მაქვს, რომ თქვენი შვილებიცა თქვენსავით ერთგულებით ემსახურებიან ჩემს ნასლედნიკსა, რომელსაცა აი წარმოგიდგენთ თქვენ». მერე იქვე წაიკითხა ხმა-მაღლივ დვორიანსტვოს ადრესი,

რომლითა სთხოვდნენ სასწავლებლის განვრცელებასა და მიღებასა სახელმწიფოს ხარჯზედ ვოენის გიმნაზიაში ორასის ყმაწვილებისა ღარიბთა თავად აზნაურთა შვილებისა. ამის პასუხად ბრძანა: «თქვენი თხოვნა შეადგენს თვით ჩემ სურვილსაც და სიხარულით აღგისრულებთ». ამ შემთხვევაში შესანიშნავი ეს იყო, რომ როცა ველიკი კნიაზმა წარდგენოს დროს მოახსენა: დვორიანსტვო ტიფლისკოი ლუბერნიი ხელმწიფე-კირამდენჯერმე თითქოს განგებ ამბობდა გრუზინსკოე დვორიანსტვო, მოე ვერნოე გრუზინსკოე დვორიანსტვო, და ერთხელაც არ ახსენა ტიფლისკოი ლუბერნიი.

ამავე დღეს წარსდგნენ სომხის პატრიარხი, ჩვენი ეგზარხი, პოსლანნიკები ყიზილბაშისა და ოსმალისი. ყიზილბაშისა იყო ბიძა ყაენისა ამზა მირზა, მაღალ-ზრდილობიანი, დიდი დარბაისელი, კარგი მოლაპარაკე, კეთილის გულისა, მაგრამ მისუსტებული, მინაზებული, ღონე-წარსული.

შვადლისას იყო მანევრი ლისის ტბასთან; ერთიანად ქალაქი იქ გადასახლდა, ქვეითად, ცხენებით, ფურგონებით, ფაეტონებით და აავსო იქაურნი მთებნი და ველნი. გათავდა მანევრები და ხელმწიფემ უწყალობა ფლიგელ-ადიუტანტობა გურჩინს და გალიცინსა. ხელმწიფეს დიდად მოეწონა ჩვენი ჯარები და მართლად დიდად მოსაწონნი არიან.

შვიდს საათზე მობრძანდა დვორიანსკის სადილზე ახალს თეატრში; მხიარულ სახით ბრძანდებოდა ხელმწიფე და აქა-იქ გვეუბნებოდა ალავერდი თავის დროს ჩვენმა მარშალმა სადღეგრძელოს ჟამს მოახსენა კარგად ლაზათიანი სიტყვა, და იქვე უწყალობა ღენერალ-ადიუტანტობა. სადილად ქალები იყვნენ მოწვეულნი, რა საკურველია ველიკი კნენას გარდა, მხოლოდ ბატონის რძალი, ანნეტა, ვარინკა, ქეთოშა, რებენდერის ცოლი და მარშლების ცოლები. ამზა მირზასთან იჯდა ანნეტა, იმ დამეს მეტად განმშვენებული. მე უთხარ ამზა მირზას, რომელიცა იმას ხან-და-ხან როგორღაც თვალს გადაავლებდა „თქვენო უმაღლესობავ წიგნში ჰსწერია ჩემმა ულმობელმა მეზობელმა დამწვა მე. ამ მინუტში ხომ არ გეკიდებათ თქვენცა ცეცხლი უწყალო მეზობლისაგა? – ვახ! ვახ! აგრეა, სწორედ აგრეა! მერე, მერე გეტყვი პასუხსა!

სადილს შემდეგ გაბრძანდა ხელმწიფე ბაღში, სადაცა წარსდგნენ ჩვენნი ქალები, იქ ადრევე შეკრებილნი; იყო მცირედი ლეკურიცა და მერე ხელმწიფე წაბძანდა თეატრში და მას, რა საკურველია, გაჰყვა ერთიანად საზოგადოებაცა.

თეატრის შემდეგ შეველ ჩვენს ველიკი კნიაზთან, რომელსაცა დავებარებინე.

– ხომ არ დაიღალე?

– სწორედ მოგახსენო დიდად დავიღალე.

– ჩაი ხომ არ გინდა?

– როგორ არ მინდა, ძალიან კარგი იქნება, რომ დამალევინოთ; მაგრამ ერთი მიბრძანეთ ხელმწიფე არ იღალეზა?

– აი როგორ იღალეზა: ეხლა დოკლადით ახლავს შუვალოვი და მერე მე უნდა წავიდე. აი ჰხედავ რამოდენა გროვა ძევს სტოლზე ქაღალდებისა, ეს სულ ამადამ უნდა მოგახსენო და რა საკურველია ორს საათამდის ძლივს გათავდება და ექვსს საათზე დილით ყოველთვის ტანთ-ჩაცმული ბრძანდება!

აი, ჩემო სოფიო, პუშკინის სიტყვა თურმე მართალი ყოფილა „тяжела шапка Мономаха“. აი რა შრომა აქვსთ ხელმწიფეებსა!

დღეს ნასლედნიკი და ველიკი კნიაზი ვლადიმირი მობრძანდნენ ჩემთან ვიზიტად.

22-ს ხელმწიფემ გაშინჯა ლაგირში თოფების სროლა და ზარბაზნებისა მიზანში და დიდად მოეწონა; ამ დღესვე ველიკი კნიაზსა ჰქონდა დიდი გაჭიმული სადილი, რომელზედაც ველიკი კნიაზმა მოახსენა рѣша ხელმწიფის სადღეგრძელოს დაღვეის ჟამსა და ხელმწიფემაც უპასუხა ჩინებულად. – იმავე დამეს იყო მუშთაიდის ბაღში ბრწყინვალედ გამართული ქალაქისაგან ბაღი, მორთულ-მოკაზმული, როგორცა შეეფერებოდა უდიდებულესსა სტუმარსა; ამასთანა იყო საუცხოო სხვა-და-სხვა გვარი შუშხუნა, რომელთა შორის იყო არტილერიის კაზარმიდამ დაქანებული მტკვრამდის მდინარე

ცეცხლისა. ხელმწიფემ ბრძანა: ეს ჩემს Dდღეში არ მინახავსო. მერე ხელმწიფე ველიკაია კნეინით, ნასლედნიკი ბატონის რძლითა და სხვანი ყველანი ქალებითა წაბძანდა ხეივნებში, სადაცა ისხდენ ვახშმად ათი ათასზე მეტი კაცი, ჩაუარა ყველა ამ ქარსა და შენ იფიქრე რა ყვირილი იყო სიხარულისა! ნეტავი ვიცოდე ამ დროს რას ჰფიქრობდა შუვალოვი და ანუ ადიუტანტები ავსტრიისა და ღერმანიისა იმპერატორებისა? ამ წესით შემობრძანდა ისევ ზალაში, სადაცა დაიწყეს კადრილი. მე ვიყავ ვლადიმირის ვიზავი! ხელმწიფემ რომ დამინახა, ჰსთქვა: კნიაზ გრიგოლი დიმიტრი პოდაეტ პრიმერ, მეც უნდა ვიტანციოო და გაიყვანა კნეინა ანნეტა. _ ასე მხიარულებით ბრძანდებოდა ხელმწიფე პირველს საათამდის და მერე წაბძანდა. მართვეს ის ტახტი ხელმწიფეს, რომელზედაც იჯდა და რომელიცა იყო მშვენივრად და მდიდრად ნაკერი ხუთასის თუმნისა. ამასთანა დიდროანნი ვერცხლის გოზაურები და მინანქრის ჯამები და აზარფეშები; ეგრეთვე ნასლედნიკსა და ვლადიმირსა სხვა-და-სხვა ფეშქაშები. ეს დღეც ასე დასრულდა მხიარულად.

23-ს ხელმწიფე წაბძანდა შვილებითა, ველიკი კნიაზითა და ამალითა ყარაიაზე სანადიროდ. აქაც ბედმა ჩვენმა გასჭრა და მოკლა ტახტი ხელმწიფემ, მოკლა ირემი ნასლედნიკმა, ვლადიმირმაც მოკლა ღორი და კიდევ სხვათაც. იქ შვიდ საათზე ისადილეს და ღამე დაბრუნდნენ.

24-ს ხელმწიფემ გაშინჯა სხვა-და-სხვა ზავედენიები და მუზეუმ; გაუკეთა ვიზიტი ყიზილბაშის პოსლანნიკს და მაჰმად მირზასა. უნდა მოგახსენო რომ ამზა მირზა და მაჰმად მირზა ძმები ყოფილან. სადილად იყვნენ მხოლოდ ღენერალ-ადიუტანტობა და სალამოზე ტეატრი.

ასე დაუხვდა ჩვენი ერთგული ქვეყანა თავის ყოვლად მოწყალეს ხელმწიფესა.»

XV

იუბილეს დღესასწაულობით დაიწყო უკანასკნელი ათი წელი, უკანასკნელი პერიოდი ორბელიანის სიცოცხლისა. ეს უკანასკნელი მერვედი თავის ცხოვრებისა პოეტმა განატარა წარსულთა დროთ მოგონებაში. განა თუ ახალის დროებისთვის და ახალთა პირთათვის იმას დაეხშო ამ ჟამად გული და გონება, გარნა მისნი ფიქრნი უფრო იმ წასულ წელიწადებისაკენ ჰრბოდნენ, როცა, მისის სიტყვისა არ იყოს, სიცოცხლე უხაროდა და კაცი მუხთალ სოფლისაგან მოელოდა «ვინ იცის რეებსა!» წლითი წლად ეს სიცოცხლე ჰშორდებოდა მას; წლითი წლად ჰკვდებოდნენ ან მიდიოდნენ კავკასიიდან ის პირნიც, რომელთაც აღუვსიათ თავიანთის მოქმედებითა ეს წარსული დრო. ძველთაგან დარჩნენ მარტო ის და რამდენიმე მოჰიკანნი, რომელნიც ერთად ჰგლოვდნენ წარსულსა დროს და წარმავალთა მეგობართ. ერთს თვისს სიყმაწვილის მეგობარს პოლკოვნიკს სარანდოს, რომლისაგან მოულოდნელად მოუვიდა წიგნი სიბერის დროს, პოეტი სწერს აღტაცებით:

„Мой другъ Иванъ Павловичъ! Ты живъ и еще съсемеѣствомъ! Богу слава! И какъ я благодаренъ тебѣ за то истинное чувство радости, которое испытывалъ я при чтеніи твоего письма, точно изъ того міра! И зашевелились давно похороненные въ глубинѣ моей души рои воспоминаній о быстро пролетѣвшей нашей молодости, красивой молодости съ ея надеждами на счастье, съ ея безпечною веселостью. Тогда міръ принадлежалъ намъ; все было наше; свобода, дружба, любовь озаряли насъ своими живительными лучами и въ слѣпотѣ вѣрили, что все останется такъ неизмѣннымъ! Но эта слѣпота молодости не есть ли, быть можетъ, то истинное счастье, котораго человѣкъ ищетъ повсюду? Къ чему же ведетъ опытъ жизни, какъ не къ разочарованію, которое, охлаждая теплоту сердечную, безпощадно уничтожаетъ радужный міръ фантазій, внося въ душу сомнѣніе, невѣріе ко всему окружающему? Время разрушило алтарь вѣры и что-же теперь? Счастіе ли то, что такъ

холодно въ душѣ? Радость-ли, что такъ безчувственно отношусь ко всему? Да, прошла наша молодость, о которой нельзя не сожалѣть, и съ ней все прекрасное, что освящаетъ, возвышаетъ душу, располагая ея мгновенно, безъ разсужденій, ко всему доброму, честному, ко всѣмъ великимъ подвигамъ и жертвамъ! Что же теперь, болѣе-ли жизнь стала красивою, когда изъ горькаго опыта узнали мы превратность ея, измѣняемость всего существующаго? Нѣтъ, но...въ смиреніи покоримся не отразимому веленію свыше и поблагодаримъ судьбу за все хорошее, за все не хорошее, доставшееся намъ въ удѣлъ..."

«მეგობარო ჩემო, ივანე პავლეს ძე! ცოცხალი ხარ და ისიც ოჯახობითა! მადლობა ღმერთს! რა მადლობელი ვარ იმ ნამდვილის სიხარულისათვის, რომელიც შენის წერილის წაკითხვამ მაგრძნობინა. თითქოს იმ ქვეყნიდანა ყოფილიყოსო მიღებული! გაიღვიძეს ჩემის სულის სიღრმეში დამარხულთ დიდის ხნის მოგონებათ სწრაფად გამქრალ ჩვენის ლამაზ ახალგაზრდობის შესახებ, რომელსაც ბედნიერების იმედები და უზრუნველი სიხარული მუდამ თან ახლდნენ. ქვეყანა მაშინ ჩვენ გვეკუთნოდა; ყოველივე ჩვენ ხელთ იყო; თავისუფლება, მეგობრობა, სიყვარული ცხოველმყოფელს შუქსა გვფენდნენ და ჩვენც, დაბრძანებულთ, გვჯეროდა, რომ ყოველივე უცვლელად დარჩებოდა! მაგრამ, იქნება ეს ახალგაზრდობის სიბრძნვეც არის ის Eჭეშმარიტი ბედნიერება, რომელსაც ადამიანი დაეძებს ყველგან? რას იძლევა ცხოვრების გამოცდილება გულის გატეხვის მეტს, რომელიც გვიციებს გულს, ჰმუსრავს და ჰსპობს იმედებით სავსე ოცნებათა ქვეყნიერებისა და სულს ეჭვსა და უნდობლობას უნერგავს ყოველსავე იმისადმი, რაც გარს გვახვევია? დროთა სვლამ სარწმუნოების საკურთხეველი დაამხო და რაღაა ახლა? ბედნიერებაა განა, ის, რომ სული ასე გამცივებია? სიხარულია ის, განა, რომ არღარასა ვგრძნობ? დიახ წარვიდა ჩვენი ახალგაზრდობა, რომლის არ დანანებაც შეუძლებელია; მას თან გაჰყვა ყოველივე მშვენიერება, რომელიც სულს გვინათლებს და გვიმაღლებს და თვალის დახამხამებაზედ უმსჯელობოდ აყვარებს ყოველსავე კეთილსა, პატიოსანსა, ყოველსავე დიდებულს საქმესა და მსხვერპლსა! რაღაა ახლა, ცხოვრება გალამაზდა, რომ მწარე გამოცდილება, მისი უკუღმართობა და მთლად ყველა არსის ცვლილება გაგვაცნო? არა, მაგრამ... სიმდაბლით დავემორჩილნეთ ზესთა გარდუვალს ბრძანებასა და ვმადლობდეთ ბედს ყოველისავე ავისა და კარგისათვის, რაც-კი წილად გვხვდა... «*)¹

ამ სიყმაწვილეს _ სხვა სიხარულთან _ თან გაჰყვა ის გმირული დროც, როცა ჰქუხდა ჩვენში კავკასიის ომი. ერთ ვიღაც გოდლევესკისთან მიწერილს წიგნში პოეტი იგონებს ამ დროებს:

„... Оно (ваше письмо) живо вызвало въ моей памяти все наше прошедшее, и вашу уютную квартиру, въ которой ежедневно козыряя, мыслили свободно, разсуждали громко съ тою братскою искренностью, которая не знаетъ заднихъ мыслей; напомнило и Шурочку, Шурилку, гдѣ службѣ честно приносили мы въ жертву лучшіе года нашей жизни! И гдѣ теперь тѣ товарищи, съ которыми дружба скреплена была трудною походною жизнью? Изъ нихъ многіе лежатъ непробуднымъ сномъ въ горахъ Дагестана, въ лѣсахъ Чечни, иные же разсѣялись по лицу земли. Мало осталась насъ! Эхъ, какъ мнѣ хочется обнять васъ, Кирилло Осиповичъ, который честностью и чистотою сердца такъ сильно привязывалъ меня къ себѣ!... Дѣйствительно-ли на Кавказѣ была такая ожесточенная война и были-ли мы сами участниками въ этой кровавой борьбѣ? Не пустой-ли разсказъ праздныхъ людей? Эти вопросы рождаются, невольно смотря на то глубокое, невѣроятное спокойствіе, которое царствуетъ въ Дагестанѣ и вообще на Кавказѣ. Этотъ великанъ смиренно растянулся отъ одного моря до другаго, и не знаешь умеръ-ли онъ, спитъ-ли онъ? Безпечно бродятъ караваны пробиваются дороги въ скалахъ; желѣзные мосты переброшены надъ безднами, экипажи скачутъ въ Гунибъ; нигдѣ тѣни враждебной, нигдѣ ненависти! Не чудо-ли это?*)²

¹ *) წიგნი 24 აპრ. 1873 წ.

² *) წერილი 12 დეკემბ 1871წ.

„...ცოცხლად აღმიდგინა თქვენმა წერილმა მეხსიერებაში მთლად ჩვენი წარსული დრო და თქვენი მყუდრო ბინა, სადაც ყოველ დღე ქალაქის ვთამაშობდით ხოლმე, ვფიქრობდით თავისუფლად და ვმსჯელობდით ხმა მალა იმ ძმურის გულწრფელობით, რომელმაც დაფარული აზრი არ უწყის; მომაგონა შუროჩკაც, შურიჩკაც, სადაც სამსახურს პატიოსნურად ვწირავდით მსხვერპლად ჩვენის სიცოცხლის საუკეთესო წლებსა! მერე, სად არიან ახლა ის ამხანაგნი, რომლებთანაც მეგობრობა ძნელმა და მძიმე ლაშქრობამ გაგვიმტკიცა? ზოგნი მათგანნი სამუდამო ძილს მისცემიან დაღესტნის მთებსა ან ჩაჩანთა ტყეებში, სხვანი კიდევ დედამიწას მოჰფენიან ზურგზედ. ცოტანი-ღა დავრჩით! ოჰ, როგორა მსურს მოგეხვიოთ, კირილო ოსიპოვიჩ, რომლის პატიოსნება და წმინდა გულიც მუდამ ისე ძლიერად მიზიდავდა თავისკენ! ნუ-თუ მართლა კავკასიაში იყო ასეთი გამწვავებული ომი და ამ სისხლის ღვრაში ჩვენ ვიღებდით თითონ მონაწილეობასა? იქნება უსაქმურ ხალხის უბრალო რამ მონათხრობიც იყოს? უნებურად მებადება ასეთი კითხვები, დღეს რომ დაღესტანსა და მთლად კავკასიაში დაუჯერებელსა და ღრმა მშვიდობიანობასა ვხედავ გამეფებულსა. მორჩილებით გადაწოლილა ეს ბუმბერაზი ერთი ზღვიდგან მეორემდისა და არარა იცი, მკვდარია თუ სძინავს მას? ქარავნები უდარდელად მიმოდიან; უფსკრულეებზე რკინის ხიდები გაუდვიათ, გუნებს ეტლები მიჰქრიან; არსად ხსენება მტრობისა, არც სიძულვილი! ნუ თუ ეს სასწაული არ არის?"

ლანგ-თემურისაგან უძლეველი კავკასია დამორჩილდა რუსის ძლიერებას. დაღესტანი დამშვიდდა. დამშვიდდა იმ ზომამდის, რომ პლატონ იოსელიანი და გიორგი მუხრანსკი – „Что даже стыдно для Дагестана" – თავისუფლად და უშიშრად მიდიოდნენ გუნებში*)¹; – რომ მარჯვენა ქლანგი სტავროპოლის გუბერნიის გაგრძელება შეიქმნა; რომ ლეკებსავით არა ერთი ხალხი არ იხდიდა ხარკს მთელს იმპერიაში.*)

წარსულ დროებზე სევდას ზედ-დაერთო ეხლა აწ-მყოზე მწუხარება. სულ ყველაფერი იცვალა პოეტის გარშემო: თავად-აზნაურობა დაემხო; ქართული წირვა-ლოცვა და გალობა შემცირდა; ძველებური კარგი ზნე და ხასიათი ქართველის კაცისა და ქალისა დაიკარგა; რუსთველის ენას ჩირქი წაეცხო; მისნი ახლო-ნათესავნი და მოგვარენი დაღარიბდნენ და შემცირდნენ; მეგობრები, გულის ნაცნობნი განშორდნენ, დაიხოცნენ... სულ ყველა ამაებზე ორბელიანი ჰგოდებდა განუწყვეტლად; ეს იყო მისი წერილების მუდმივი შინაარსი ათის წლის განმავლობაში, ამაებზე შესჩიოდა იგი თვისთა ნაცნობ-მეგობართა, თუ მინისტრებთა, თუ დიდ-მთავართა და ამ მწუხარებით გულში ჩავიდა იგი თვით სამარეშიაც.

მეტადრე თავად-აზნაურობაზე შეჰქმნა პოეტმა იერემიას გოდება! ეს ის თავად-აზნაურობა არ იყო, რომლის თავ-განწირულობამ დაიცვა ქრისტიანობა საქართველოში? ეს ის წოდება არ იყო, რომლის მოწოდებით რუსეთი მოვიდა კავკასიაში და რომლის შემწეობით შეიძინა იმან სხვა და სხვა დროს განჯა-ყარაბახი, შექე-შირვანი, ბაქო-ტალიში, დერბენდი და ყუბა, ერევან-ნახიჩევანი და უკანასკნელად ბათუმი და ყარსი და კასპიის იქითა მხარე? და ეხლა რა მდგომარეობაში იყო ეს წოდება? მთელი ქართლ-კახეთის თავად-აზნაურობისთვის პრიკაზის ვალში უნდა გაეყიდნათ მიწა-წყალი და დაერჩინათ უსახლ-კარო, ულუკმა-პურო. საქართველო არა ერთ გზის ყოფილა აკლებული, აოხრებული მონღოლთაგან, სპარსთა და თურქთაგან, ლანგ-თემურ-შახ-აბაზისაგან, მაგრამ მტერი წასულა, ქართველი გამოსულა კლდის ნაპრალიდგან და თავის მიწა-წყალში ისევ გაშენებულა, ისევ მაგრად დამკვიდრებულა. ეხლა კი, მას შემდეგ, რაც საქართველო მიენდო რუსეთსა და ორმოცი წელი თავად-აზნაურობა მის მსახურებაში განვლო, სახელმწიფო ბანკს უნდა წაერთმია მისთვის ერთად ერთი სახსარი ცხოვრებისა მიწა-მამული!

«...ნეტაი შენ, დიმიტრი – სწერდა პოეტი თ. დიმიტრი ორბელიანს, ბარიათინსკის სიმამრს, – რომ ხარ მოშორებული და არ გესმის ყოვლის მხრით ამათი (თავად-აზნაურთა)

¹ **) წერილი ი. ბარიათინსკისაგან 28 ივლისს 1861 წ.

კვენსა სიღარიბისა გამო! მოვიდა ჩვენზე წარღვნა და არსადა სჩანს ახალი ნოეს კიდობანი, სადაცა შევაფაროთ თავი ჩვენი, არსადა სჩანს გამომხსნელი! ვითხოვეთ მილლიონი სესხად ხაზინისაგან სამის პროცენტით, როგორცა ისესხა პრიკაზმა; ეს იყო უკანასკნელი ჩვენი იმედი და ღონისძიება და მინისტრმა გვითხრა უარი. და ან მინისტრი რას დასდევს ჩვენს განწირულს მდგომარეობას და საუკუნოდ დაეცემა ჩვენი თავად-აზნაურობა, ოდესმე ბრწყინვალე თავის ისტორიულის ცხოვრებითა, რომლისა სახელი პატივის-ცემით იხსენებოდა თვით ინდოეთშიაცა და რომელიცა აწცა არის ღირსი ყოვლად მოწყალისა ყურადღებისა თავის თავ-დადებით ერთგულებითა; განჰქრება ჩვენი სახსენებელი მიწისა პირით, მაგრამ მართებლობამ უნდა კი იცოდეს, რომ ჩვენს ადგილზე ღირსებით ვერ დადგებიან ვერცა სომხობა, ვერცა თათრობა და ვერცა თვით რუსობა. აქ მხოლოდ ჩვენა ვართ და უნდა ვიყვნეთ ჩვენვე, თვით მართებლობისვე სასარგებლოდ; თორემ, ვინ იცის, იქნება მოვიდეს ის დღე, რომ სანთლებით დაგვიწყონ ძებნა და ველარ გვიპოვონ გაწყალეზულნი! ეს არის სამწუხარო, რომ ჩვენთან ერთად იღუპება მთლად გლეხობაცა: კახეთის ვენახები ერთიანად დაგირავებულია სომხების ხელში, ისე რომ თავის დღეში ვერ გამოვლენ ვალიდამ და ხალხი მუშაობს მხოლოდ სომხებისთვის მუქთად... მუქთად!!! განა უწინ ბატონები ასე იყვნენ საზარელნი?»¹).

ამგვარსავე სასოწარკვეთილებით სავსე წიგნს სწერდა პოეტი გრაფს ლორის-მელიქოვს, თ. მირსკის, გრაფს ვარანცოვ-დამკოვს და სხვათა. ვარანცოვ-დამკოვს ჰქონდა მინდობილი ხელმწიფე-იმპერატორისგან ჩვენი თავად-აზნაურობის ვალის გარემოების მოხსენება და ორბელიანი ისტორიულად განუმარტებდა იმას იმ მიზეზებს, რომელთაც მოიყვანეს ეს თავად-აზნაურობა ეხლანდელს მდგომარეობამდის. სხვათა შორის, ამ განმარტებაში იყო ზოგიერთი საბუთები, რომელიც გვინდოდა ჩვენ აქვე დაგვებეჭდა, მაგრამ, რადგანაც ეგვევ საბუთები თითქმის სიტყვა-სიტყვით არის მოყვანილი თავ. ივანე გივის ძე ამილახვრისადმი მიწერილ წიგნში და ეს წიგნი ქართულად არის დაწერილი, ჩვენ ვარჩევთ ამ უკანასკნელ რედაქციას.

«...რა ნახეს საქართველოში, როცა პირველად მოვიდნენ რუსნი? _ სწერდა პოეტი გენერალ ლეიტენანტს თ. ამილახვარს. _ იყო მეფე მომაკვდავი; იყო თავადობა; იყო პატრიარხ-ეპისკოპოზობა. ამ სამთა სოსლოვიეთა _ რუსულად ვამბობ _ ეჭირათ საქართველო; ესენი იყვნენ სარდლები; ესენი შეადგენდნენ მეფის კრებასა; ესენი იყვნენ მდივანბეგები, ანუ მსაჯულნი, ჰსჯულის დამაწყესებელნი; უამათოდ ვერა რა განკარგულება მოხდებოდა მეფისაგან სამეფოში; ესენივე შეადგენდნენ ჯარსა. – გარდაიცვალა მეფე; გაჩნდა მანიფესტი იმპერატორისა, რომლითა საქართველო შეერთდა რუსეთსა და გამოეცხადა სხვათა-და-სხვათა მოწყალებათა შორის ესეცა, რომ ყოველივე საკუთრება შეუხებელია.

«მერე გავიდა ათი თხუთმეტი წელიწადი და გამოვიდა უქაზი, რომ მღვდელნი, ვითარცა ღვთის მსახურნი, უნდა იყვნენ თავისუფალნი თავადებისაგან. განთავისუფლდნენ მღვდელნი, _ თუმცა კი მაშინაც ისევ ისე იყვნენ, როგორც ეხლა _ მაგრამ მღვდლებთანა წაიღეს და დაჰსდეს საეკლესიოდ თავადებისა ის ყმები და მამულები, რომელთა შემოსავლიდამ თავადები ინახავდნენ მღვდელთა, მგალობლებთა, დიაკვნებსა, ჯვარსა, ხატებსა და სხვათა-და-სხვათა. ათასი საჩივარი წავიდა ამაზე სენატში, მაგრამ პასუხიც არ აღირსეს.

«გავიდა კიდევ ათი თხუთმეტი წელიწადი და გამოვიდა უქაზი: «როგორ იქნება, რომ თავადთა ჰყვანდეს აზნაურნი!» მეფე თავადსა უწყალობებდა, მის დიდ ნამსახურებისათვის, აზნაურსა მამულითა. განთავისუფლდნენ აზნაურნი და თან წაიღეს არათუ მამული, მეფისაგან აზნაურთან ნაწყალობევი, არამედ ისიცა, რაცა თავადსა მიეცა თავის მხრით აზნაურისათვის. _ ამაზედაც იყო დიდი ჩივილი, მაგრამ ესეცა დარჩა უპასუხოდ.

¹ *) წერილი 26 იანვ. 1875 წ.

«გავიდა კიდევ ათი, თხუთმეტი წელიწადი და გამოვიდა უქაზი: ყოველი გლეხი არის თავისუფალი და უნდა თავადებისაგან მიეცეს მათ მიწა, და აღსრულდა ესეცა.

«და აბა ეხლა წარმოიდგინეთ რაღა უნდა დარჩენოდათ თავადებსა? და რაცა დარჩათ სულ აქა-იქ ნაწყვეტ-ნაწყვეტი მიწა, ასე რომ დიახ იშვიათსა აქვს ასი დესეტინა ერთს ალაგსა. აი, პირველი მიწეუნი ჩვენისა საზოგადოდ დაცემისა. ამასთანა იყო სამოცი წელიწადი ბრძოლა და ამ ბრძოლაში ყოველთვის მსახურებდენ თავად-აზნაურნი თავ-განწირულებით. რომელი ოჯახი არის, რომ არა ჰყვანდეს რამდენიმე დაჭრილ-დახოცილნი ომში? და რა საკვირველია, ყოველთვის პახოდობაში ყოფნა მოითხოვდა დიდს ხარჯსა. ახლა ამასთანა შეიცვალა ცხოვრებაცა და ჩვენ ახლისა ცხოვრებისათვის არ ვიყავით შემზადებულნი, ესე იგი არა გვქონდა ფული; ვიღებდით ვალსა 40 კაპეიკად; კახეთში ოღონდა ფული ესესხათ, თავადიშვილი ასს თუმანში ფემქაშად აძლევდა ერთს ურემს ღვინოს, სარგებლის გარდა.

«აი, ჩემო ბატონო, საიღამ დაიწყო ჩვენმა გაღარიბებამ, ჩვენმა აწინდელმა მდგომარეობამ, რომელშიაცა მწუხარების მეტი აღარა სუფევს რა! ახლა, თუ მოვთვალოთ სუდები, ადვოკატები, მეჟევანიე, აპპელაციები _ ძალიან შორს წავა.»¹

პოეტის მწუხარე გულს მოეცა იმედი თავად-აზნაურობის გამოხსნისა, როდესაც კავკასიის მთავარ-მმართველმა თ. დონდუკოვ-კარსკოვმა დანიშნა თითონ ის იმ კამისიის თავ-მჯდომარედ, რომელსაც უნდა გამოეკვლია, ვის რა ჰპატივებოდა პრიკაზის ვალიდამ. მაგრამ რა. ვერც ის მოესწრო ამ საქმის დაბოლოვებას და ვერც საქმე დაბოლოვდა ისე, როგორც იმას უნდოდა. მისი ჰაზრი იყო: ღარიბებს ჰპატივებოდათ ვალი მთლად; შუათანა შეძლების კაცებს _ სანახევროდ; მდიდრებს _ სულ არა. ამის მაგიერ მთავრობამ სულ ყველა მოვალეს აპატივა, რაც ემართათ, იმის ნახევარი და არავინ კი არ გაანთავისუფლა პრიკაზის ვალდებულობიდან.

ეს მოწყალეობა მხოლოდ პოეტის სიკვდილის შემდეგ გამოცხადდა. და თუნდ იმის სიცოცხლეშიც გამოცხადებულიყო, გაახარებდა კი იმას ეს ამბავი? შეიძლებდა კი თავად-აზნაურობა ნახევარი ვალის გადახდას? არ გაეყიდებოდა კი იმას ამ ნახევარ ვალში მისი მამულ-დედული?..

საზოგადო ბედი თავად-აზნაურობის ეწია კერძოდ ორბელიანის გვარსაც იმ ზედ-დამატებით, რომ ამ გვარში ქონებრივ სიღარიბეს ზედ-დაერთო სისხლის სიღარიბეც, _ არავინ იზადებოდა ამათ ოჯახში. ეს გარემოება დიდად და დიდად აწუხებდა პოეტს, თავის გვარის მოყვარეს, თავის დიდებულთა წინაპართა თაყვანის-მცემელს და ყოველს ახალს უშვილოდ დასაფლავებულს მოგვარეზე, ყოველს ახალს მამა-პაპეულ ავლა-დიდების გაყიდვაზე ის იტანჯვიდა სულით-გულით. დიმიტრი ვახთანგის შვილის უძეოდ სიკვდილის შემდეგ პოეტი სწერდა ვანო ორბელიანს:

«დავმარხეთ საბრალო დიმიტრი ვახთანგის შვილი, ორბელიანი, ქაშუეთის ეკლესიაში და ამოწყდა ამის სახლიცა. ოჰ, ღმერთო, რა საშინლად ჰქრება ჩვენი ვეება ოჯახი, რომელზედაცა ჰსჩანს ცხადად ზეგარდმო რისხვა! სარდლიანთ ოჯახიდან არის მხოლოდ უშვილო ივანე; ასლანის ოჯახი გაჰქრა, როგორცა ამოვარდა გიორგის ოჯახი; იოსების სახლიდან დარჩით გიგო, შენ და სანდრო, სამნივე ჭანები, უშვილონი; სოსიკოს სახლში ჰსდგას პოლოზოვი, სამარადდონის სახლში საგინოვი; ალექსანდრეს ადგილს _ აბონიანცი, ძალლი და მამაძალლი; ჩვენ სამთა ძმებთაგან დაგვრჩა მხოლოდ ერთი გიორგი!! არის ქაჩალი კოტე, ვალში დაღუპული და მასთან ერთად დაღუპულივე პაიკი საშა! ჩვენ ყაფლანიანნი ვიღუპებით, მაგრამ არცა სხვანი ბედნიერობენ; მოგვდევენ დიდად გაჩქარებული სოლაღაანნი, ბარათაანნი, ერისთავნი, აბაშიძიანნი, თარხნიანნი, ჭავჭავაძიანნი, ვაჩნაძიანნი და სხვანიცა და დიდად სცდილობენ, რომელი მათგანი უფრო მალე დაიღუპება!»²

¹ *) წერილი 16 პრ. 1881 წ.

² *) წერილი 29 იანვ. 1882 წ.

ესრეთსავე «შავად მღელვარე» ფიქრს უნაწილებდა პოეტი თავის ძალუა სოფიოს ყაფლან ორბელიანის სიკვდილის შემდეგ.

«დიდი ხანია ვეღარ მოგწერე და ან რა მომეწერა გულით ღრმად შეწუხებულსა, ვხედავ რა ჩვენის ოჯახის ესრეთ გაწყალებასა, ესრეთ გაოხრებასა! ვიყურები აქეთ-იქით და აღარა მყავს ვინმე, რომ გავსცე ხმა; ჩემს ქუჩაში უცნობი შევიქენ სხვათათვის! იმოდენა ოჯახიდან მყვანდა ერთი-ღა ბიძაშვილი სიყრმიდგანვე თან შეზრდილი, საყვარელი ყაფლან და ისიცა დავმარხე! ვაი ჩვენს ოჯახსა, ასე უწყალოდ დაცემულსა! რა შეცოდება ჰქონია წინაშე ღვთისა, რომ ასე საშინლად ისჯება ჩვენი გვარი, გულით მართალი, შემბრალებელი, გონებიანი, ვაჟ-კაცობიანი, მოყვარე ნათესავებისა და ერთგული მეგობრებისა, მამულისათვის ყოველს დროს თავ-დადებული! ვინ არ იზრდებოდენ ჩვენს ოჯახში, ჩვენს ქუჩაში? ანდრონიკაანნი, ჩოლოყაანნი, მაჩაბლიაანნი, თარხნიაანნი, მუხრანიაანნი! ესენი ყოველივე მე თვით მინახავს; მახსოვს, რაოდენნი შენატროდენ ჩვენს ქუჩასა და ახლა, ღმერთო ჩემო, მე ისევ ვარ და სახსენებელი ჩვენის ოჯახისა განჰქრა, ვითარცა სიზმარი! ჩვენს ქუჩაში, ჩემის ბიძაშვილების მაგიერ, ჩამოეთესლნენ პოლოზოვები, აბოვიანცები! ფიტარეთი, ჩვენის მამა-პაპების სასაფლავო, უფალს თაიროვს გაუხდია ცხვრების ფარებად!! ჩემის სიბერის უკანასკნელთა დღეთა მიმწარებს ესე განუშორებელი ფიქრი ჩვენის ოჯახისათვის.»¹

დაკვირვებამ და ფიქრმა სასო-წარკვეთილებაში მიიყვანეს პოეტი, – იმას სულ მთლად მოესპო იმედი ორბელიანების გვარის წარმატებისა. გარდაცვალების წინა-წელს ის სწერდა რევაზ ერისთავს:

«არა, ჩემო რევაზ, სულ ტყუილია ჩვენი მეცადინეობაცა, ჩვენი სურვილიცა. ცხადად სჩანს რისხვა ღვთისა ჩვენზედა მოვლენილი და ვილუპებით! აღარავინ გვებადება, აღარავინ გვეზდება; ხმა საიდუმლო მესმის: «აქამდის იცოცხლეთ, კმარა, გეყოფათ, აიყარენით?...»²

თავად-აზნაურობასთან ერთსა და იმავე ტაფაში იწვოდა საზოგადოდ მთელი საქართველო. ყოველგან სიღარიბე, ყოველგან მწუხარება, ყოველგან უიმედობა, უკაცობა. «ცხენი არა, ხმალი არა, ვაჟკაცობა არა.» ენა შეგინებული; მწერლობა, გარყვნილი; ეკლესია დაცარიელებული. ჯერ ისევ ბნელოდა დიდად, დიდად ბნელოდა საქართველოში და იმედის შარავანდედი კი არსაიდან სჩანდა. – აი რა ჰაზრისა იყო ჰასაკისა და გარემოებისაგან პესიმისტად გამხდარი მოხუცი პოეტი...

ხშირის საჩივარი ისმის პოეტის წიგნებში განსაკუთრებით თბილისის სასულიერო სემინარიის საქმეებზე. ეს სემინარია არის დაწესებული საქართველოს დედა-ქალაქში 1817-წ. იმ განზრახვით, რომ იქ ასწავლონ ყმაწვილ-კაცებს ყველა ის საგნები, რომელთ ცოდნა საჭირო არის საქართველოს ეკლესიებში მოსამსახურე მღვდელთათვის. დდაარსებიდანვე – სასწავლებლის მთავრობა და საქართველოს ექსარხოსები, თანახმად ამ დანიშნულებისა, ასწავლიდენ აქ ქართულს სამღვთო და საეკლესიო წიგნებს, სამღვთო ისტორიას, სასულიერო მწერლობას, წირვის წესს, გალობას და სხვ. – მაგრამ დრონი იცვალნენ და სასულიერო მთავრობამაც შესცვალა თვისი აზრი ამ სასწავლებლის დანიშნულებაზე. ერთმა უბრალო შემთხვევამ – ვიღაც შეგირდის დღიურში ნაპოვნმა ლიბერალურმა მსჯელობამ სწავლა-განათლებაზე დაარწმუნა ამ სემინარიის იმ დროინდელი ინსპექტორი, ნეტარ-ხსენებული კუვშინსკი (თბილისის სემინარიის ისტორიიდან ამ კაცის სახელი არ უნდა ამოიშალოს) და შემდეგ სხვანაც ამ სასწავლებლის მეუფროსენი, რომ სემინარიის შეგირდნი ღვთის მსახურების მაგიერ სწავლობდენ იქ პოლიტიკურს ორგულობას... და რადგანაც პოლიტიკური მოსაზრება ყველა მოსაზრებაზე უფრო უდიდესია, იმათაც «ივიწყეს მცირე ჟამს» თვისი პირდაპირი მოვალეობა, დახდნენ პოლიტიკის დაუპატიჟებელნი აგენტნი და დაუწყეს დევნა ქართულ წიგნებსაც, ქართულ წერა-

¹ **) წერილი 24 აგვ. 1878 წ.

² *) წერილი 8 იანვ. 1882 წ.

კითხვასაც, ქართულ გალობასაც, დარიცხეს მრავალი შეგირდები სასწავლებლიდამ, დაითხოვეს ქართველი მასწავლებლები და უგუნურად, უაზროდ გამოაცხადეს, დაბადეს ერთბაშად თვით სემინარიაში ორი პარტია – რუსისა და ქართველების. ამ სტრიქონების მწერალი იყო იმ დროს სემინარიის მოსწავლე და კარგად ახსოვს, რა საშინელი გავლენა იქონია შეგირდებზე უსაფუძვლო ცილის წამებამ და დევნამ, რა გვარად შეაწუხა ისინი პროკურორის, ჟანდარმის და პოლიციის დანახვამ სემინარიის ბალკონებზე...

ეს იყო 1873-ს. ქართული ენის დევნამ ამ წელს მიაღწია უმაღლესს ხარისხამდე... თუმცა იმის სწავლება შემცირდა სემინარიაში უფრო ადრე, ერთის წლის წინად. ამ დროს სემინარიაში შემოიღეს ლათინურისა და ბერძნული ენის სწავლება და ამათთვის საჭირო სასწავლო საათები ჩამოაკლეს ქართული ენის გაკვეთილებს. ჩვენს ენას არავინ გამოუჩნდა მოსარჩლედ, როდესაც ამ საგანზე მსჯელობა იყო სასულიერო მთავრობაში და მხოლოდ მაშინ, როდესაც ახალი წეს-წყობა დამტკიცდა უწმიდეს სინოდში და განზრახვა ასრულებაში მოიყვანეს, თბილისის სამღვდელთა შეკრება და საქმის გარემოება მოახსენა გრ. ორბელიანს, რომ ის გამოსარჩლებოდა სამშობლო ენას. პოეტმა როგორც ენის სიყვარულით, ისე რელიგიურის გრძნობით მხურვალე მონაწილეობა მიიღო ამ საქმეში, მოახსენა ამბავი მთავარ-მართებელს და საქმეს უეჭველ ეშველებოდა რამე, რომ შემდეგს წელში არ წამოწეოდა ის გარემოება, რომელზედაც ზემოთ ვამბობთ ყური დაუგდეთ თითონ პოეტის სიტყვებს:

«ჩემო საყვარელო რძალო სოფიო! იყო კაცი და სახელი მისი – არ ვიცი*)¹ – მოვლინებული ამ ზაფხულს სინოდით რევიზორად თბილისის სემინარიისა. რა ნახა და ანუ რა არა ნახა, რა მოგახსენო, მხოლოდ ეს კი ვიცი, რომ, როდესაც ღრმასა მაღალ-გონიერების ქვაბში დაადნეს სემინარიის საქმენი, გამოვიდა ბოლოს ესე, რომ მმართველობისა მოუწყვეტელმა მზრუნველობამ აღიყვანა განათლება და კეთილ-დღეობა საქართველოსი ისეთს მაღალს ხარისხზე, რომ ამას იქით ქართველის მღვდელისათვის საქართველოში აღარ არის საჭირო ცოდნა ქართულის ენისა, ესე იგი, აღარ უნდა ილოცონ ქართველებმა ქართულს ენაზე, რომლისა სწავლა ამას იქით იქნება მხოლოდ უსარგებლოდ დაკარგვა დროისა; მაშასადამე სემინარიაში უნდა მოისპოს სწავლა ქართულის ენისა, რომელსა ამასთანავე არცა ჰქონია მდიდარი ლიტერატურა. ასე არჩიეს ამ ზაფხულსა არქიერმა, რევიზორმა და მეტადრე ერთმა ქართველმა მღვდელმა, რომელმანცა თავ-გამოდებით, გულს-მოდგინებით და დიდის მჭერ-მეტყველობით რჩევაში დაამტკიცა, თუ ვითარს წარმატებაში და ბედნიერებაში შევა საქართველო, როდესაც ქვეყანაზე განჰქრება სახსენებელი ქართულის ენისა! – ჯერაც ცოცხალია ქვეყანაზე გამცემელი იუდა. ამა გულის-სალახვრო ამბავმა დაგვაწყებინა ყაყანი; ველიკის კნიაზსაც დიდად ეწყინა ესრეთი სინოდისა და არქიერისაგან განკარგულება, რომელიცა შეეხება აქაურსა მხარესა; თვითცა აპირებს მომავალს თვეს პეტერბურღში წასვლასა და იმედი გვაქვს, რომ დაბრძმებულის სამღვდელოს პლანსა ჩააშლევინებს ველიკი კნიაზი. საქართველოში ურიევი, თათრები, სომხები, ლოტრანები ილოცვენ თავიანთს ენაზე და არავინ არის დამშლელი მათი; თვით ფრანგებიც კი ქართულს ენაზე ჰგალობენ და მხოლოდ ქართველებს უნდა მოესპოთ ქართულს ენაზე ლოცვა? რათა? აქ ხომ ჰაზრი არ არის, თუ არ დაჩლუნგება, დაჟანგება გონებისა? და ან საქართველოსა ერთგულების მეტი რა დაუშავებია, რომ ესოდენტა სხვა-და-სხვა ხალხთა შორის მარტო ქართველები ამოურჩევიათ დასაჩაგრავად? აი საქართველოს ბედი: მოვა ვინმე, თუ გინდა რევიზორი, თუ გინდა კარპეკო, გადაავლებს თვალსა აქაურობას და მაშინვე პლანი მზად არის ჩვენის ბედნიერებისა და განათლებისათვის! ამაზე მეტი რაღა გვინდა"*)².

მეორეს წერილში თ. ლევან მელიქოვთან პოეტი ყვედრებით ამბობს ამავე საგანზე:

¹ *) კერსკი.

² *) წერილი 1872 წ.

«... ანუ რა სიკეთე წარმოსდგება აქედამ? თუ გარუსებას სცდილობენ, ბრძანი ხომ არ არის, რომ რუსებზე ჩვენ უფრო რუსები ვართ; თუ მართლ-მადიდებლობისათვის იღვწიან, აი ურიები, თათრები, სომხები და სხვანი; მაგრამ უსამართლოება და ძალადობა მარადის ჰზადვენ უსიამოვნებასა, ყვედრებასა, წყევასა და თვით ორგულებასაცა. მიკვირს, რას უჩუხჩუხებენ ამ საბრალოს, მორჩილს, კეთილსა და ერთგულს ერსა? სამწუხაროა, კნიაზო ლევან; რომელს საუკუნეში ვჰსცხოვრებთ?»¹).

XVI

ორი უკანასკნელი ევროპული ომი – საფრანგეთისა პრუსიასთან და რუსეთისა ოსმალეთთან – დიდად აღელვებდენ მოხუც პოეტს. პირველს ომში ის იყო პრუსიელების მომხრე, რადგანაც საფრანგეთი როგორც მთესველი ურწმუნოებისა, იმის ჰაზრით, უნდა დასჯილიყო ზეგარდმო და ნაპოლეონისათვისაც მხვედრს უნდა მიეზლო ნაცვალი სიკეთე; მეორეში პოეტი არ დასჯერდა მართო თანაგრძნობას, – იმან იტვირთა დაჭრილთა მოვლის კამიტეტში მონაწილეობა და შეძლების დაგვარად დიდად და დიდად იშრომა ჩვენი ჯარების სასარგებლოდ.

«... ამ ზაფხულს ხშირად ავდიოდი მირსკისთან კოჯორზე, სწერს პოეტი თ. ლევან მელიქოვს. – ყოველ დღე ვბოსტნობდით და ვბაასობდით პრუსია-საფრანგეთის ბრძოლაზედ. კოჯორი იყო ორ-ნაწილად გაყოფილი: მე, მირსკი, გიორგი მუხრანსკი და იოსებ ყორდანოვი ვიყავით პრუსიელები; ირაკლი, აგლობჟიო, ამიროვი, ივანოვი და ლოლობერიძე ფრანციის მხარე. ამათთან ზოგჯერ ქალებიც ჩამოერეოდნენ ჩვენს ბაასში და ასეთი ჩხუბი იმართებოდა, რომ ხან და ხან გავებუტებოდით ერთმანეთს.»² შემდეგ, როცა საფრანგეთის ჯარები დაამარცხეს, პოეტი სწერდა ბარბარე ორბელიანისას:

„... Болше мѣсяца мы не имѣли извѣстій изъ Россіи и именно въ то время – не досадно-ли? – когда рѣшалась судьба Франціи и Европа принимаетъ иное положеніе, иной видъ, когда властитель Европы, отвергнутый даже друзьями, ищетъ пріюта въ маленькомъ замкѣ гостепріемной Швейцаріи, гдѣ какъ въ монастырѣ, всѣ гонимые міромъ могутъ вздохнуть свободно. Этотъ случай напоминаетъ мнѣ изрѣченіе Шамиръ-Хана, который неожиданно увидѣвъ въ Тифлисѣ Али-шаха Персидскаго въ бѣдности, изгнаннаго изъ Персіи, воскликнулъ въ изумленіи: „О, превратность міра! Я видѣлъ этого человѣка, торжественно выѣзжавшаго въ Испагань на слонѣ и придворные осыпали его жемчугомъ за славную побѣду его надъ Авганцами!“ Не то-же ли самое теперь съ Наполеономъ, котораго даже мадамъ Карпеко, пріѣхавшая изъ Тулы, называетъ глупымъ. Какъ не сказать: О, превратность міра!“³

«... მთელს თვეზე მეტი გავიდა, რუსეთიდან ცნობები არ მიგველო. მერე არც იმ დროს – გულმოსასვლელი არ არის განა? – როდესაც საფრანგეთის ბედი უნდა გადაწყვეტილიყო და ევროპას სხვა სახე მიეღო; როდესაც მეგობრებისაგანაც-კი უარ-ყოფილი მბრძანებელი ევროპისა თავშესაფარს სტუმართ-მოყვარე შვეიცარიის პაწია ციხე-დარბაზში ეძიებს, სადაც დევნილთა ამა ქვეყნისათ შეუძლიანთ, ვითა მონასტერში, თავისუფლად ამოისუნთქონ. შემთხვევა ესე მაგონებს სიტყვებს შამირ-ხანისას, რომელმაც სამშობლოდგან განდევნილი ალიშაჰი სპარსეთისა მოულოდნელად ჰნახა ტფილისში დიდს სიღარიბეში და განცვიფრებულმა შესძახა: «ეჰა, ცვალებადობა ქვეყნისა! მინახავს ეს კაცი, როგორის დიდებით მიბრძანებულა ისპაჰანს, სპილოზე მჯდომარე და კარის-კაცთ ავღანელებზედ გამარჯვებისათვის როგორ შეუძვიათ მარგალიტითა!» ასრევე არ ემართება,

¹ **) წერილი 25 ოკტ. 1872 წ.

² *) წერილი 14 სექტ. 1870 წ.

³ *) წერილი 4 მარტს 1871 წ.

განა, ახლა ნაპოლეონსაც, რომელსაც ტულადამ ჩამოსული ქ-ნი კარპეკაც-კი სულელს ეძახის!»

ერთის კვირით წინად, სანამ ოსმალოს ომს გამოუცხადებდა რუსეთი, ორბელიანი სწერდა თ. ნიკო ჭავჭავაძეს:

«... ომიანობა უეჭველია, მაგრამ რათა, რისთვის? განა სლავიანები ღირან იმ სისხლად, რაოდენიცა დაიღვრება რუსთაგან? იმოდენის ხარჯისა, შრომისა, შეწუხებისა, მოუსვენრობისა; ესოდენის ბანკროტობისა, რომელნიცა ზოგნი ეხლავე არიან და აღძნებიან შემდეგშიაცა? ან რომელთა სლავიანებმა უჩვენეს ძმობა და ერთგულება რუსებსა? ევროპა არ დაარღვევს, არ გააოხრებს არცა ოსმალეთსა და არცა ავსტრიასა რუსეთის გულისთვის. მაშ ამის დასასრული რა უნდა იყოს? გულით, სულით ვსწუხვარ, დამე არ მაძინებს ეს წყეული ჰაზრი და ახრში გამაცია კიდეც გუშინ წინ. _ რუსეთსა უნდა არა ომიანობა, არამედ შინაგანის საქმის კეთილად დაწყობა; სჯულსა მიეცეს ძალი კეთილად მოვლისათვის ხალხის ურიცხვთა მილიონებთა; განვრცელდეს სწავლა, ვაჭრობა, ხელოსნობა; გზებზე მშვიდობიანობა; საკუთრების შეუხებლობა; ამოწყვეტა დაჩაგვრისა, უსამართლობისა; აღმორჩევა ღირსეულებისა ხალხის მოვლისათვის და მათის ბედნიერების და კეთილ დღეობისათვის; მეტად დაშორებულის სამზღვრების დაახლოვება რკინის გზების გახშირებითა და სხვანი და სხვანი მრავალნი, რომელთა რიცხვი მილლიარდი საქმეებია საკეთილდღეოდ ვეება იმპერიისა! რათ უნდათ სლავიანები? შინ გაძლიერდეს რუსეთი ყოვლითა ამით და სლავიანები თავიანთთავად მოვლენ, თუ ენდომება რუსეთსა. თორემ, ეხლა ჯერ მეტად ნაკლულოვანებაშია რუსეთი...»¹

ათი წლის შემდეგ, როგორც დავინახავთ, ბოლგარელები გაამართლებენ პოეტის წინასწარ თქმას სლავიანების ძმობაზე და ერთგულებაზე. _ ბრწყინვალე პორტამ უარ-ჰყო ლონდონის პროტოკოლი და რუსის დეკლარაცია და 12 აპრილს 1877-ს რუსეთმა გამოსცა მანიფესტი, რომლითაც გამოუცხადა ომი ოსმალეთს.

„... Слава Богу! - სწერდა პოეტი ნ. კარმალინს _ Война началось вступлениемъ нашихъ войскъ въ предѣлы Турціи и разсѣялись всѣ наши недоумѣнія, исчезла томительная неизвѣстность, удушливое ожиданіе чего-то ужаснаго, такъ долго тяготѣвшія надъ нами, и сердцу сдѣлалось легче, веселѣе, цѣль ясна, мысли ясны!“²

„...მადლობა ღმერთს! _ სწერდა პოეტი ნ. კარმალინს _ ომი ჩვენის ჯარების ოსმალეთის სამფლობელოში შესვლით დაიწყო და გაიბნა ყველა ჩვენი გაურკვეველობა, განჰქრა გულგადამღევი უცოდინარობა იმისა, რა მოხდებოდა და მასთან ერთად სულის შემხუთველი მოლოდინიც რაღაცამ საზარლობისა, ამდენს ხანს რომ არ გვასვენებდა; და გულს მოეფონა, გვიხარიან, მიზანი, აზრი ნთლად გვაქვს წარმოდგენილი!»

პოეტის ამხანაგებთა და მეგობრებთ დაირიგეს და გაიყვეს ბრძოლის ველი და პირველსავე კვირაში აგლობჟიომ ფეხი მოიდგა მუხა-ესტატეს; დეველმა არდაგანთან; ლორის-მელიქოვმა სუბოტინთან; ზაქარია ჭავჭავაძემ გააქცია 8 ბატალიონი მტრისა; ტერ-გუკაროვმა აიღო ბაიაზეთი და სხვა და სხვა. პოეტის სიხარულს დასასრული არა ჰქონდა; ის დარწმუნებული იყო, რომ ქრისტეს ჯვარს უნდა ეძლივნა მაჰმადიანთა მთვარე და რომ ჩვენ ჯარებს უნდა ამოეგო ათასი და ათი ათასი ქრისტიანეთა სისხლი, ბალკანზე და მცირე აზიაში დაღვრილი მაჰმადიანთაგან. საცა დრო და კალამი მიუწვდებოდა, პოეტი აძლევდა რჩევას და დარიგებას ჯარის კაცებთა და სხვა მოხელეთა, ბრძოლაში წამავალთა ამხანაგებთა, და ლოცვიდა მეტადრე ჩვენს ქართველობასა. ჯერ ომი არ იყო გამოცხადებული, რომ პოეტი სწერდა თ. ნიკო ჭავჭავაძეს ამ ქართველთა მოლაშქრეებზე:

«...წესისაებრ ჯარები ემზადებიან და ემზადებიან. ჩვენს ქართველობასაც ასწავლიან ძრონტსა და ზოგჯერ მეტად სასაცილოობა გამოდის სწავლის დროს. «ვაა, რა არის ეს ფეხი

¹ *) წერილი 5 აპრილი 1877 წ.

² *) წერილი 20 აპრილი 1877 წ.

თუ გინდ აქ დავდგა თუ გინდ იქა? მტყუანის დედას რა უთხრა, თუ გლაზა ნაპრაგო არ მეთქვას!» და ამ გვარი ლაპარაკი ხშირად არის ოსტატსა და შაგირდს შუა.»*)¹

მეორეს წიგნში იმავე ჭკვევადქვს ორბელიანი აუწერს ჩვენ თავადობის წასვლას ბრძოლის ველზე:

«ჩვენი თავადობაც წავიდა ალექსანდროპოლისკენ და იყოს ღმერთი მათ მფარველად. ყმაწვილ-კაცობა მოსაწონია, მაგრამ ცხენოსნობა მათი აღარ არის ისა, რაცა მინახავს ადრე, და შევჰსწუხდი გულითა. ჩვენმა ქალებმა – პატრიოტებმა – მიიპაყეს ვახშმად სანსუშში საპახოდოდ განმზადებულნი და იყო იმ ღამეს მართლად დიდი მხიარულება საზანდრებითა, სიმღერითა, მშვენიერის ლეკურითა, სადღეგრძელოებისა და ბოლოს, ვახშამზე ნინომ გიგოს ცოლმა – წარმოჰსთქვა დიდად მოსაწონი სიტყვა, რომლითაცა მოაგონა თავ-დადებით სიყვარული მამულისა წინაპართა ჩვენთაგან და სახელი მათი, განთქმული ვაჟ-კაცობითა. იმას უპასუხა სოსო ჯორჯაძემ და შეიქმნა დიდი ურრრრრრ! და ზედ მიაყოლეს ლეკური, რა ლეკური, რომ გამაგიჟეს მარუცამ, ბაბუცამ, ალექს. აფხაზის ცოლმა, ია ანდრონიკ. ცოლმა, და სულყველამა! მახლაზ! კარგი რამ იყო ის ღამე, მოდიოდა წვიმაცა, მაგრამ არა დავდიეთ რა და სამს საათზე დავიშალენით. ნეტავი ეს ლეკური მაინც დარჩეს ჩვენის საბრალო ქართველობისაგან, რომელიცა ასე ადვილად და დაუდევნელად იცვლის თავის ღამაზსა ფერსა.»*)²

5 მაისს ჩვენმა ჯარმა არდაგანი აიღო და თბილისმა დიდის-ყოფით იდღესასწაულა ეს გამარჯვება. მაგრამ, საუბედუროდ, ამ გამარჯვებას სხვა გამარჯვება არ დაჰყვა. ციხის-ძირში ჩვენმა ჯარმა იზარალა: დაღესტანი აიშალა ჩვენ წინააღმდეგ; ზივინში 800 კაცი მეტი დაიხოცა. მთელი ოთხი თვე ჩვენი ლაშქარი წაგებაში იყო.

ციხის ძირს რომ მოშორდა აგლოზჟიო, ორბელიანი სწერდა იმას ოზურგეთში:

„... Искренно радуюсь, мой другъ Иванъ Дмитриевичъ, что вы, наконецъ, вышли съ свѣтлымъ лицомъ(?) изъ трущобъ Кобулети... Объ результатахъ не можетъ-быть и рѣчи, потому что ихъ нельзя было ожидать даже въ самомъ началѣ составленія плана войны. Эти мѣста еще въ глубокой древности извѣстны своею недоступностью подъ именемъ *Каджебисъ-Цихе*, крѣпость демоновъ. Героиня грузинской поэмы „Барсова Кожа“, содержалась плѣнницею въ Цихисъ-Дзири. Ни Паскевичъ, ни Муравьевъ не рѣшались вести тамъ наступательную войну. Это древнее грузинское племя, оторванное отъ своей метрополии и защищенное адскою мѣстностью, не покорится мечу завоевателя. Даже власть Турокъ въ теченіи 300 лѣтъ не могла прочно установиться и нынѣ едва-едва признается туземнымъ населеніемъ, которое живетъ своею собственною жизнью, нисколько не сливаясь съ Турками, не смотря на магометанскую религію, насильственно навязанную имъ когда-то. Однакожъ было время, когда это населеніе добровольно желало присоединиться къ Грузіи подъ властью нашего правительства, но мы не воспользовались представшимъ случаемъ. Не даромъ говорятъ: о войнѣ надо думать во время мира!...

„... При Зивинѣ пострадали наши богатыри Гренадеры. Болѣе 800 человекъ пало, по милости героя дня. О, тѣни великихъ Фридриховъ, Наполеоновъ, Густафовъ! Неужели и вы были не болѣе, какъ нашъ герой дня Гейманъ!\"*)³

„გულწრფელად მიხარიათ, მეგობარო ჩემო ივანე დიმიტრის ძე, რომ ქობულეთის ბუნაგებიდან, როგორც იყო, სახე გაბრწყინებული (?) გამოხვედით... შედეგზედ აქ არა ითქმის-რა, იმიტომ რომ თვითონ ომის გეგმის შედგენის დროსავე არავის ჰქონია მოლოდინი გამარჯვებისა. უუძველეს დროიდგანვე ცნობილია იგი, როგორც მიუვალი ადგილი და ამიტომაც ეწოდება სახელად «ქაჯების ციხე». ქართულის პოემის «ვეფხის ტყაოსნის» გმირიც ციხის-ძირში (?) ჰყავდათ ტყვედ შეპყრობილი. ვერც პასკევიჩმა და ვერც

¹ *) წერილი 17 თებერვ. 1877 წ.

² *) წერილი 18 მაისი 1877 წ.

³ *) წერილი 26 ივნ. 1877 წ.

მურავიოვმა ვერ გაჰხედეს იქ სატევი ომი დაეწყოთ. საერთო სამშობლოსაგან მომწყვდეული და ჯოჯოხეთურის მდებარეობით ბუნებრივად გამაგრებული უძველესი ქართველთა ტომი დამპყრობელის მახვილს არ დაემორჩილება. ოსმალთა 300 წლის მფლობელობაც-კი მაგრამ ვერ მოიკიდა ფეხი და მხოლოდ ახლა-ღა აღიარებენ მცირედად მის ადგილობრივი მცხოვრებნი, რომლებიც სრულიად დამოუკიდებლად სცხოვრობენ თავიანთთვის და არ შეჰრევია ოსმალთ, თუმცა მაჰმადიანობა ძალით იყო ოდესღაც მათ შორის გავრცელებული. მაინც იყო დრო, როდესაც ქობულეთელებს თავიანთის ნებით უნდოდათ ჩვენის მთავრობის მართველობის ქვეშ საქართველოსთან შემოერთება, მაგრამ ამ შემთხვევით ჩვენ ვერ ვისარგებლეთ. ტყვილად-კი არ არის ნათქვამი: მშვიდობიანობის დროსვე უნდა ომზე ფიქრო!..

„ზივინასთან დაილუპნენ ჩვენი გმირი გრენადერები. 800 მეტი კაცი დაიხოცა ამ დღისა გმირის წყალობით. ოჰ, აჩრდილნო დიდის ფრიდრიხებისა, ნაპოლეონებისა და გუსტავებისა! ნუ-თუ-ღა მხოლოდ თქვენც ის იყავით, რაცა დღევანდელი გმირი გეიმანია!»

მაჰმადიანმა დაღესტანმაც წამოჰყო თავი მართლ-მადიდებელ რუსეთის წინააღმდეგ. პოეტს დიდად ეწყინა ეს გარემოება, როგორც ძველს დაღესტნის მმართველს და როგორც ქართველს, რადგანაც ემინოდა, რომ ლეკი არ გადმოსულიყო კახეთში. ამ შიშით ის სწერდა ნიკო ჭავჭავაძეს, როგორც განჯის გუბერნატორს:

«... ლევან მწერს, რომ დაღისტანში თითქმის პოვსემესტნოე სურიოზნოე ვოხსტანიეა; მოველი ჯარებსა, რომ წავიდეო მთებისაკენ ხალხის დასამშვიდებლად!» აი როგორმა მოუფიქრებელმა მიზეზმა ჩაშალა ესოდენის წლის შრომა-მეცადინეობა, ხალხის დამორჩილება და ზრუნვა მათის კეთილ-დღეობისათვის! წახდა ყოველივე და ახლა უნდა კიდევ ანბანიდამ დავიწყოთ და როდისღა ჩავალთ ც-მდის. ვინ არის დამნაშავე ესრეთის გამწელებულის მდგომარეობისა და უბედურებისა, რომელშიაც ჩავარდა ეს ვეება მხარე? საქართველო დაილუპება, თორემ თათრებსა, ან რუსებსა რა უჭირთ.

«შენ ძალიან სიფრთხილე გამართებს შენის ღუბერნიისათვის, რომელიცა ესამზღვრება ჭარის ხალხსა, თუ ჭარი აღსდგა, ძნელს მდგომარეობაში იქნება ნუხა და ამ მიზეზისა გამო შენ უნდა მოსთხოვო პირდაპირ ველიკის კნიახსა, ანუ მირსკის, *настоятельно*, რომ რამდენიმე ბატალიონი ეხლავ მოგაშველონ, თორემ მაგისტანა ვაჭარი ქალაქი გაოხრდება და მასუკან კორპუსიც ვეღარ აღადგენს. ნუხა რომ წახდეს, მინგაჩაურის პერეპრავაც შეიკვრის და შედგება ეს ვეება ტრანსპორტებით მოზიდვა ჯარებისათვის პურისა და მასთან ყოველივე ვაჭრობა, ფოშტები და სხვანი. რაც შეგეძლოს *მინგაჩაური* გაამაგრე და შეინახე, თორემ დიდად ძნელს მდგომარეობაში აღმოჩნდება ეს მხარე და მასთან ეს ვეება ჯარებიცა!»*)

ზივინისა და ქიზილ-თაფის სისხლი ჩვემა ჯარმა აიღო სეკტემბრის თვეში ავლიართან და დევე-ბოინუს. რუსის-ჯარმა ამ ადგილებში სულ მთლად დაამარცხა მუქთარ-ფაშის ჯარი.

„... Трудно представить – სწერს პოეტი ბარბარე ორბელიანისას – какая искренная радость по всей Христианской Грузии при известии о уничтожении армии Мухтара-паши, когда послѣ долгихъ томительныхъ ожиданий, съ арсенальскихъ высотъ раздались пушечные выстрелы, возвѣстившіе Тифлису о блестящей побѣдѣ нашей славной Кавказской армии! Загудѣли колокола въ церквахъ; крыши домовъ покрылись женщинами; амкары со значками, генералитетъ, чины гражданскіе, дамы, народъ, повалили къ Сіонскому собору, гдѣ Экархъ торжественно совершилъ молебствіе и тяжелое бревно тоскливой неизвѣстности свалились съ груди нашей. Полетѣли телеграммы отъ меня во всѣ концы Кавказа и вездѣ заликоваль православный народъ. Богу единому благодареніе! Еще одна такая побѣда подѣ Плевною и миръ желанный предстанетъ съ своимъ свѣтлымъ, все успокоивающимъ лицомъ.“*)

«ძნელია წარმოსადგენად, _ სწერს პოეტი ბარბალე ორბელიანისას _ მუხთარ-ფაშის მხედრობის დამარცხებისა და გაწყვეტის ამბავმა რა გულწრფელი სიხარული მოჰფინა მთელს საქრისტიანო საქართველოსა, როდესაც დიდის ხნის გულგადამღევ ლოდინის შემდგომ არსენალის სიმაღლეებიდამ ზარბაზნის ხმა გაისმა და ტფილისს ჩვენის კავკასიის მხედრობის გამარჯვება ეუწყა! საყდრებში ზარებმა მორთეს გუგუნე; სახლის ბანები დედაკაცებით გაივსო; ამქრები თავისის დროშებით, გენერლობა, სამოქალაქო სამსახურისანი, მანდილოსნები და ხალხი ყველა სიონის ტაძრისაკენ გაემურა, სადაც ექსარხოსმა სადღესასწაულო პარაკლისი გარდაიხადა და მოგვეშვა ყველას გულიდგან მძიმე ლოდინით ნაწოლი რაღაც რამ მოსაწყენი გაურკვეველობა. ვაფრინე კავკასიის ყველა მხარეს დეპეშები და მართლ-მადიდებელი ერი ყველგან სიხარულსა და შვებას მიეცა. მადლი ღმერთსა მხოლოდ ერთსა. ერთი ასეთი გამარჯვება კიდევ პლევნასთანა და სასურველი მშვიდობიანობა თავისის ნათლით მოსილის, დამამშვიდებელის სახით წინ დაგვიდგება.»

პლევნაც დაეცა 28 ნოემბერს. პლევნაზე ადრე დაეცა მცირე-აზიის ბურჯი და იმედი ყარსი. მალე დამარცხდა სულეიმან ფაშის ჯარიც ფილიპოპოლთან და ჩვენნი ლაშქარნი დაუახლოვდნენ სტამბოლს. მეტი საშველი არ იყო: ან უნდა სტამბოლი აეღო რუსის მხედრობას, ან უნდა ზავი ეთხოვა ოსმალს. ინგლისის გავლენამ საქმე ზავზე მოაგდო. თებერვლის თვეში, 1878-ს, სან-სტეფანოს პირობით ომი შესწყდა და ბერლინის ტრაკტატმა, სხვათა შემენათა შორის, შემოუერთა რუსეთს... არდაგანი, ყარსი, ბათუმი, ე. ი. თითქმის ყველა ის ადგილები, საცა ესახლა ოსმალს ქართველობა. ძველი თამარის სამეფო ხელახლა ერთს სკიპტრას ქვეშ შეაერთა გზა-შეუგნებელმა მსოფლიო ისტორიამ!

«ასე, ჩემო სოფიო _ სწერდა პოეტი სოფიო ორბელიანისას: _ უკეთილ-მსახურესის დიდის იმპერატორის ძლიერებამ დაჰსცა საუკუნოდ მაჰმადიანობა, დაუძინებული მტერი ქრისტიანობისა და ჩვენნი ძმანი, ძველნი ქართველნი, აჭარა, ლივანა, ქობულეთი ბათუმით განათავისუფლა ოთხ-ასის წლის ტყვეობიდან და შეაერთა დედა-საქართველოსა, და აღსრულდა იგი სასწაული, რაცა არა გვეგონა! აღსრულდა დიდი საისტორიო საქმე სახსოვრად საუკუნეთათვის, რომლისა შემდეგსა ეხლა ვერ მიხვდება გონება კაცისა და არის ხილული მხოლოდ მისთვის, ვისისა ნებითა ჰბრუნავს სოფელი ესე, და ყოველი მას შინა მსოფლიო მიდის დანიშნულ მისგანვე გზაზე! მილლიონნი ქრისტიანნი განთავისუფლდნენ! გაოცებას შეუპყრივარ და ვამბობ მხოლოდ ეს რა ამბავია? დიდება მაღალთა შინა ღმერთსა, დიდება მართლ-მადიდებელსა, მსახურსა მისსა, ჩვენსა ხელმწიფესა»¹).

ძლეულთა და ჩაგრულთა მოსარჩლე ნემეზიდან აიღო საქართველოს სისხლი! რაც მაჰმადიანთა უწვალეობათ მართლმადიდებელნი, ქართველნი მაგიერი ეხლა ემართებოდათ ცრუ-წინასწარმეტყველის თაყვანის-მცემელთა. მუქთარ-ფაშის დამარცხების შემდეგ პოეტი სწერდა პრინცესა სალომე მიურატს:

«... ყოვლად მოწყალემან ღმერთმან... მისცა ძლევა ჩვენს ჯარსა და შეიმუსრა მტერი ქრისტიანობისა და საკუთრივ ჩვენი, ჩვენის საქართველოსი, რომლისა სისხლი ჯერ კიდევ ბევრი ამევს ოსმალსა და მარტო ამ დამარცხებით ვერ გადაიხდის ჩვენს სისხლის ვალსა! ათასი წელიწადი ებრძოდნენ მაჰმადიანნი პატარას საქართველოს. რათა? რას ვართმევდით? მართალია, ჩვენ გაგვაოხრეს, მაგრამ არცა თუ თვითონ გაიხარეს! ჩვენ ვიყავით მიზეზნი, რომ რუსეთმა წაართვა სპარსეთსა ერევანი, ნახჩევანი, ყარაბაღი, თალიშის სახანო, შაქი-შირვანი, ბაქუ-დერბენდი და ყუბა; ოსმალებსა _ ახალ-ქალაქი და ახალ-ციხე და ახლა მესამედ ართმევენ ყარსსა. აქედამ დაინახავთ, რომ ჯერ ოსმალს არის კიდევ მოვალე ჩვენი! აი როგორ ძვირფასია ქართველების წმინდა სისხლი»²!

¹ *) წერილი 24 აგვ. 1878 წ.

² **) წერილი 12 ოკდ. 1877 წ.

როდესაც, ომის შემდეგ, ოსმალოს საქართველოდამ მოვიდა ქალაქს დიდ-მთავართან დეპუტაცია – ხიმშივენი, აბაშიძენი, ბეჟანიშვილები – და ჩვენმა თავად-აზნაურობამ სადილი გაუმართა იმათ, პოეტმა შემდეგის სიტყვებით მიმართა სადილზე მყოფ ქართველ საზოგადოებას:

«ბატონებო!

«რას მოასწავებს დღეს ჩვენი აქ შეყრილობა? რა გვიხარია? რასა ვდღესასწაულობთ? კრება ესე წარმოგვიდგენს სასიხარულოს მას სანახავსა, როდესაც ერთის დედისა შვილნი, შავის ბედისა გამო განშორებულნი, დიდს ხანს ერთმანეთისათვის დაკარგულნი, ანაზღაურად, მოულოდნელად შეხვდენ, იცნეს ერთმანეთი და გადაეხვივნენ გულითადის სიყვარულითა.

«ჩვენც ეგრეთვე – საქართველოს შვილნი – ვიყავით დაკარგულნი ერთმანეთისათვის საუკუნოების განმავლობაში; ბევრი ვიტანჯეთ მტერთაგან, ბევრი გაოხრება გამოვიარეთ, მაგრამ მაინც-კი არ დაგვევიწყებია დაშორებულნი ჩვენი ძმები. თვალი, გული გვეჭირა თქვენკენ, ბატონებო, და ვინატრიდით, როდეს აღმოვა ჩვენი მზე შეერთებისა!! (გაცხარებული ტაშისკვრა).

«და გვისმინა ღმერთმაცა და დღეს ჩვენ შორის ვხედავთ დაშორებულთა ძმებთა. მოხარულნი, ვმადლობთ უფალსა და ვევედრებით, რათა შეერთება ესე ჩვენი იყოს უკუნითი უკუნისამდე შეურყეველად! და დღეის იქით ღმერთმაც, ჭირშიაც უნდა ვიყვნეთ ჩვენ ერთად, ვითარცა შვილნი დედა საქართველოსა!!.»¹

პოეტს იმედიც დიდი ჰქონდა, რომ რუსეთს ვერავინ წაართმევდა შეერთებულს საქართველოს, მხოლოდ შიშობდა, რომ ახალი პროვინციის მმართველებს ვერ ეპატრონათ კარგად ხალხისთვის და ამის გამო ხალხი თითონ არ აყრილიყო და არ წასულიყო ოსმალეთს, რაზედაც იმას ჰქონდა უფლება ბერლინის ტრაკტატის ძალით.

«დიდად მეშინიან – სწერდა პოეტი თ. ლევან მელიქოვს, – რომ აჭარაში არ დააფუძნონ ჩვენი მთავრობის სუდეები და არ აღჩნდეს ახალს შეუჩვეველს ხალხში მეუფება ჩინოვნიკობისა, როგორც აფხაზეთში, სადაც დაამტკიცეს, რომ მიწა ეკუთვნის გუშინდელს იქ შესულს ხაზინას და არა იმ ხალხსა, რომელიცა იქა მკვიდრობს ნოეს დაბადებიდამ! ნეტავი დაღესტნის ფორმა უპრავლენიისა იქ შეიტანონ, თუ უნდათ ხალხის დამშვიდება და კეთილ-დღეობა»²).

მოხუცი პატრიოტის შიში, საუბედუროდ, მალე განხორციელდა. თითქმის მთელი ყარსის მაზრა წავიდა ოსმალეთს.

„... Въ настоящее время – სწერდა პოეტი დ. ი. მირსკის – Карсская область представляет печальную картину опустѣнія. Болѣе 200 т. душъ выселились въ Турцію. Стыдно, отъ насъ, какъ отъ зачумленныхъ, бѣгутъ народы! Зачѣмъ-же проливаемъ столько крови, покоряя ихъ! Гдѣ-же та прославленная Русско-гуманная цивилизація и, еще болѣе, русская наука, о которыхъ такъ много глагольствуютъ наши публицисты? Къ пустынь они не примѣнимы, а жителей мы изгоняемъ! Въ Аджаріи также сильное броженіе умовъ, и все это приписывается фанатизму. Какое ослѣпленіе. Причина очень видима. Старикъ Эристовъ говаривалъ: „не умѣніе и не желаніе соединена.“³

«ამ ჟამად, – სწერდა პოეტი დ. ი. მირსკის, – ყარსის ოლქი წარმოადგენს სამწუხარო სურათს მოხრებისას. 200 ათას სულზედ მეტი ოსმალეთში გადასახლდა. სირცხვილია ჩვენთვის, რომ, ვით ჭირიანებს, გაგვირბის ხალხი! მაშ, ამდენს სისხლს რაღასთვისა ვღვრით, რად ვიმორჩილებთ! სადღა სახელ-განთქმული რუსული ჰუმანიური ცივილიზაცია, ან რუსული მეცნიერება, რომლების შესახებაც ჩვენი პუბლიცისტები ასე ბევრს ლაპარაკობენ. უდაბნოებს, აბა, რაში გამოადგებათ და ხალხს-კი ველალებით!

¹ *) «დროება»¹ 1878 წ.

² **) წერილი 5 სექდ. 1878 წ.

³ *) წერილი 25 ივნ. 1880 წ.

აჭარაშიაც დიდი უკმაყოფილებაა და ყოველსავე ამას ფანატიზმს ამიზეზებენ. რა სიბეცვა. მიზეზი თვალთა სჩანს კარგათა. მოხუცი ერისთავი იტყოდა ხოლმე: «არ ცოდნა და უნდობლობაა ერთად შეერთებულიო».

ყარსის მაზრას მიჰყვა აჭარაც.

„...Князь Леванъ уѣхалъ – სწერდა გრიგოლი ბარბარე ორბელიანისას – для обозрѣнія батумской области, откуда выселяется почти все населеніе. Такъ, отъ нашего управленія бѣгутъ всѣ народы: Крымъ давно опустѣлъ; Абхазія также; опустѣла Карсская область; теперь очередь доходить до Аджаріи, древней коренной Грузіи, въ которой досихъ-поръ остался грузинскій языкъ въ своей чистотѣ, гдѣ досихъ-поръ продолжается не прерываемая связь родства, сощдства, дружбы съ жителями Гуріи и Имеретіи; существуютъ тѣ-же древня грузинскія фамиліи; существуетъ глубочайшее уваженіе къ древнимъ церквамъ, въ которыхъ покоятся многіе изъ нашихъ царей, не взирая на то, что жители давно приняли магометанскую религію. Грустно, но факты на лицо" **).¹

„...თავადი ლევანი ბათუმის ოლქის დასახედავად წავიდა, საიდგანაც თითქმის მთელი ხალხი აპირებს გადასახლებასაო, _ სწერდა გრიგოლი ბარბარე ორბელიანისას. _ ასე გაურბიან ჩვენს მართვა-გამგეობას ყველანი: ყირიმი დიდი ხანია დაცალიერდა; აბხაზეთიც აგრეთვე; დაცალიერდა და გატიელდა ყარსის ოლქი; რიგი ახლა აჭარაზე მიდგა, ამ უძველესს საქართველოს ნაწილზე, რომელშიაც დღემდის არის წმინდად ქართული ენა შენახული, სადაც დღემდის არ მოსპობილა ნათესაობრივი, მეზობლური და მეგობრული კავშირი საქართველოსა და იმერეთის მცხოვრებლებთანა; ძველი ქართული გვარები ისევე მოიპოვება, ძველს ეკვლესიებს, სადაც განისვენებენ ჩვენნი მრვალნი მეფენი, მიუხედავად იმისა, რომ დიდი ხანია მაჰმადის სარწმუნოება მიიღეს, ხალხი ღრმად პატივს სცემს. სამწუხაროა, მაგრამ ფაქტი-კი უტყუარია.»

პოეტის სამუდამო საჩივარს თავად-აზნაურობის დაცემაზე ამას შემდეგ დაერთო ეს ხალხის აყრაც ახალ შემოერთებულ პროვინციებიდამ. ვერ მოხერხდა სრულად დროებისგან განშორებულთ ძმათა ქართველთა ერთად შეყრა! მაგრამ თამარ მეფის სამეფო ხომ შეერთდა, ერთი წილი მოსახლობისა ხომ დარჩა? ესეც დიდი ნუგეში იყო მისის მოხუცებულობისთვის ამას შემდეგ მხცოვანი პატრიოტიც მზად იყო ეთქვა ქვეყნისთვის თვისი «აწ განმიტევე მონა შენი...» მაგრამ მხვედრი არ უჩქარიდა პოეტის სიცოცხლეს.

XVII

მეოთხმოცე წელიც მოახლოვდა, ის დალოცვილი მეოთხმოცე წელი, რომელსაც წინასწარმეტყველი სდებს კაცის სიცოცხლის სამზღვრად. გარნა ორბელიანი ვაჟ-კაცურად გასცილდა ამ ფსალმუნისგან დადგენილს ვადასაც. გასცილდა არა მიხრწნილი, არა ხმა მიკნავებული, არამედ სრულის ძლიერებით, მხიარულებით, სიცილ-ყიჟინით: «დროების რედაქცია განიზრახა იმისი ოთხმოცი წლის დღეობის გადახდა, მაგრამ პოეტმა არ ისურვა ეს დღეობა, არა იმიტომ, რომ იმას შეჰშინებოდეს ხვედრთან ნიზლაობისა, როგორც მოხუცთა წესია, არამედ უფრო იმიტომ, რომ ეჭვობდა «დროების მონაწილე თაობას კარგად, ღირსეულად, ღენერალ-ჩინოვნიკობის და სხვათა წოდებათა დასწრებით და შესაბამთა წესით გადებხდა ეს დღეობა. და ძალიან კარგადაცა ჰქმნა: დღეობა კაცის სიმაღლეზე უნდა ჰყოფილიყო, ან არ უნდა ჰყოფილიყო!

პოეტი დაეშვა ოთხმოცდა პირველს წელში თავ-აწეულად, ქუდ-ჩაკეცილად. არა პირადი, არა ცერემონია, არა პანაშვიდი არ ხდებოდა თბილისში უიმისოდ, რომ ის არ ყოფილიყო პირველს ადგილზე მუდამ ნათელის პირის სახით, მუდამ ბრწყინვალის

¹ **) წერილი ნომბრ. 1880 წ.

თვალეობით, სრულის თავისის მუნდირ-ორდენებით აღჭურვილი. ამას გარდა რა საზოგადო კრება იქნებოდა, რომ ის არ ყოფილიყო დამსწრედ. თავად-აზნაურობის ყრილობაში, საადგილ-მამულო ბანკში, წერა-კითხვის საზოგადოებაში – რომლისა იგი იყო პირველ წევრად – სხვა და სხვა საქველმოქმედო და სამეცნიერო საზოგადოებაში ორბელიანი პირველ მომსვლელებთან იყო და უკანასკნელებთან სტოვებდა სხდომის ზალას. იუბილეს სადილებზე და პიკნიკებში თავი მომლხენი ის იყო. დოღზე იმისი ცხენი მიდიოდა პირველად. საუკეთესო სანადირო მწვერები იმისი იყო. დრონი იცვალნენ და მუშტი-კრივი მოისპო ქალაქში, მაგრამ ლოპიანას მოყვარეს გული მაინც კინტოებისაკენ ჰქონდა და ამათ ლაზათიანს ლხინს არშიყობდა იგი სიკვდილის დრომდის... საჯარო მანიფესტაციებისა იგი მონაწილედ იყო და თავი ორატორიც. როდესაც დიდი მთავარი კავკასიის მთავარ-მართველი გადვიდა რუსეთში, პოეტმა კავკასიის მხედრობის სახელით უთხრა მას მშვენიერებით აღსავსე გამოსასალმებელი სიტყვა. ამანვე დაუტკბო სუფრა მშვენიერის სადღეგრძელოთი არხეოლოგიურ კონგრესის წევრთა, როდესაც მთავრობამ სადილი გაუკეთა იმათ სასახლეში...

მის გარშემო კი ამ სახლში სიკვდილი სცელავდა და სცელავდა უწყალოდ მის დროის კაცებთა: ნაცნობ-მეგობრებთა, მსახურების ამხანაგებთა. ოთხს წელში დაეხოცნენ იმას: ბარიათინსკი, ლაზარევი, სოსიკო ორბელიანი, ისააკ თუმანოვი, აგლობჯიო, ტერ-გუკასოვი, დიმიტრი ორბელიანი, ერეკლე ბატონიშვილი, დიმიტრი გურიელი, ეკატერინე დადიანისა... ამ ხანში მიიღვა ხელმწიფე იმპერატორიც «შვიდთა იელიმთა მპყრობელი», «კეთილის-მომქმედი კაცთა-ნათესავისა». თითოეულს ამათგანს არგუნა პოეტმა თავისი ცრემლი, შენდობით მოხსენება, თითოეული დააფასა იმან ღირსეულად.

ურთგო არ იქნება მოვიყვანოთ აქ რამდენიმე ადგილები მისი წერილებიდან შესახებ ზოგიერთთა აქ ხსენებულთა და სხვათაცა კავკასიაში მსახურთა და ნამსახურთა პირთა.

აი რას ამბობს პოეტი ბარიათინსკიზე:

„Глубоко, глубоко огорченъ я смертью кн. Барятинскаго, котораго любилъ искренно, какъ человекъ и какъ правителя. Онъ и по характеру, и по привычкамъ, и по широкости взгляда принадлежалъ не нашему времени, а вѣку Екатерины Великой, олицетворяя собою и Потемкина, и Румянцева*)."¹

«ვსწუხვარ ღრმად სიკვდილს თავ. ბარიათინსკისას, რომელიც გულწრფელად მიყვარდა, როგორც კაცი და როგორც მმართველი ქვეყნისა. ხასიათით, ჩვეულებებითა და ვრცელის თვისის შეხედულებით ეკუთვნოდა უფრო ჩვენს დროს კი არა, საუკუნეს ეკატერინე დიდისასა და მსგავსება იყო მთლად პოტემკინისაცა და რუმიანცევისაცა."»

ლაზარევიზე:

„Еще одна печаль! Бѣдный Лазаревъ умеръ въ походѣ противу Теке-Туркменъ, въ то именно время, когда все было имъ подготовлено и началось наступательное движеніе нашего отряда для нанесенія пораженія непріятелю. Какое несчастіе! Лазаревъ принадлежитъ къ числу замѣчательныхъ людей. Сынъ бѣднаго портного въ Шушѣ, безъ воспитанія, безъ науки, сталъ въ числѣ лучшихъ генераловъ Кавказской арміи. Я взялъ его въ чинѣ капитана Ширв. полка въ Дагестанѣ, поручивъ ему управление Акущою въ самое смутное и опасное время для насъ и тогда-же впервые раскрылись его необыкновенныя умственныя способности. Спустя нѣсколько лѣтъ онъ уже былъ правителемъ Дагестанскихъ народовъ и потомъ начальникомъ дивизіи и, наконецъ, въ послѣдней войнѣ противу Турокъ, его образцовое обходное движеніе на Алажинскія высоты и пораженіе Турецкой арміи подъ предводительствомъ Мухтара-Паши и, въ заключеніе всего, какъ финаль, взятіе Карса доставили ему Георія 2-й степени и званіе генераль-адъютанта. Смерть его въ настоящее время составляетъ великую потерю и для нашей арміи, и для нашего края"**)².

¹ *) წერილი ბარბარე ორბელიანთან 19 მარტს 1879

² **) წერილი ბარბარე ორბელიანთან 22 აგვ. 1879 წ.

«კიდევ ერთი მწუხარება! საბრალო ლაზარევი, მოკვდა ტეკე-ტურკმენის წინააღმდეგ ლაშქრობაში, სწორედ იმ დროს, როცა ყოველივე მოამზადა და ჩვენი რაზმი მტრის დასამარცხებლად უნდა მისულიყო. რა უბედობაა! იგი იყო შესანიშნავ კაცთაგანი. შვილი ღარიბის მკერვალისა შუშადამ, უსწავლელი და უცოდნელი მეცნიერებისა, კავკასიის მხედრობის საუკეთესო გენერლად შეიქმნა. შირვანის პოლკში იყო კაპიტნის ხარისხით, როდესაც დაღესტანში წავიყვანე და ჩვენთვის სრულიად საშიშსა და მოუხვენარს დროს აკუშა ჩავაბარე სამმართველოდ. მაშინ გამოირკვა, აი, მისი არაჩვეულებრივი ნიჭიერება. რამდენისამე წლის შემდგომ იგი უკვე დაღესტნის მმართველი შეიქმნა, შემდეგ უფროსი დივიზიისა და ბოლოს-კი, რუს-ოსმალთა უკანასკნელის ომის დროს, სამაგალითო მტრის შემოვლამ ალაჟინის სიმაღლეებზე და ოსმალთა მხედრობის დამარცხებამ, რომელსაც მუხთარ-ფაშა სწინამძღოლობდა, და აგრეთვე ყარსის აღებამ მოუხვეჭეს მას წოდება გენერალ-ადიუტანტისა და გიორგი მე-2 ხარისხისა. სიკვდილი მისი ამ ჟამად როგორც მხედრობისა, ისე ჩვენის ქვეყნისათვის, შეადგენს ერთობ დიდს დანაკლისსა».

კლუშინზე:

„Познакомился я съ Клушинымъ – Баронисъ-пехи. Конечно, всякое теперь объ немъ сужденіе будетъ преждевременно, но мнѣ кажется, что онъ принадлежитъ къ числу тѣхъ людей старой школы, которые были проникнуты мыслью, что грубость есть твердость характера, необходимая нравственная сила въ начальникѣ, охраняющая служебнѣй порядокъ, чинопочитаніе, дисциплину; а вѣжливое обращеніе есть непростительная въ начальникѣ слабость, неминуемо ведущая къ разнаго рода злоупотребленіямъ по службѣ. Таково, по крайней-мѣрѣ, первое впечатлѣніе, произведенное имъ здѣсь. Къ счастію, даже въ военной службѣ, давно уже вывелось это грубое, жестокое, нечеловѣчное, Набоковское обращеніе Начальника съ подчиненными; но какъ объяснить подобное явленіе въ гражданской службѣ теперь? Не думаю, чтобъ Клушинъ могъ остаться съ своими застарѣлыми понятіями здѣсь на долго, потому что измѣниться ему уже поздно“¹).

«გავიცან კლუშინი _ ბარონის-ფეხი, რასაკვირველია, ყოველივე მსჯელობა მის შესახებ ახლა ჯერ ადრეული იქნება, მაგრამ მაინც მგონია, რომ იგი ეკუთვნის ძველის სკოლის ხალხს, რომელსაც სჯეროდა ღრმად, რომ სიბრიყვე და თავხედობა არის სიმტკიცე ხასიათისა, მიუცილებელი ზნეობრივი ძალა ყოველის უფროსისა, ძალა, რომელიც იცავს სამსახურში წესიერებასა, ხარისხთა პატივისცემასა და დისციპლინას; ხოლო ზრდილობიანი ქცევა უფროსისა მიუტევებელი სუსტი მხარე, რომელიც სხვა-და-სხვა გვარს ბოროტმოქმედებას იწვევს სამსახურში აუცილებლად. პირველად მაინც ასეთი შთაბეჭდილება იქონია მან. საბედნიეროდ, თვით სამხედრო სამსახურშიც-კი დიდი ხანია გადავარდა ასეთი უდიერი, მკაცრი, არა ადამიანური, ბრიყვეული მოპყრობა უფროსისა უმცროსისადმი; მაგრამ როგორ უნდა აიხსნას, ნეტა, ასეთი მოვლენა სამოქალაქო სამსახურში ახლა? არა მგონია, ამ თავისის დახავსებულის შეხედულებით დიდხანს იბოგინოს აქ კლუშინმა, იმიტომ, რომ გამოცვლა დ გარდაქმნა მისთვის უკვე გვიან-ღაა ახლა».

მირსკიზე:

„Я любилъ его со всею искренностью и въ немъ его свѣтлый многостороннѣй умъ и благородство энергическаго характера. Служеніе его было по-истинѣ самопожертвованіемъ; прострѣленная въ двухъ мѣстахъ грудь его ясно свидѣтельствуетъ, что онъ шель, какъ говорится, грудью впередъ противу непріятеля. Но немногіе знаютъ, какъ я, что лучшая сторона его энергически полезной дѣятельности на поприщѣ государственной службы скрыта пока въ канцелярскихъ перепискахъ и со временемъ, конечно, оцѣнить достойно его

¹ *) წერილი ბარბარე ორბელიანისადმი 17 მარტს 1876 წ.

обширный умъ, его дальновидность и строгую справедливость при высокомъ чувствѣ челоѵколюбія**).¹

«მიყვარდა იგი მთლად ჩემის გულწრფელობით, მასთან მისი ნათელი და მრავალმხრივ განვითარებული გონება და კეთილშობილება ენერგიულის ხასიათისა. მსახურებდა ჭეშმარიტად თავგანწირულად. ორს ადგილს ტყვიით დაჭრილი მკერდი ნათლად ამტკიცებდა, რომ, როგორც იტყვიან ხოლმე, მტერზე გულ-და-გულ მისულა საბრძოლად. ბევრმა სრულიად არ იცის ისე, როგორც მე, რომ მისი ენერგიით სავსე სასარგებლო მოღვაწეობა სახელმწიფო სამსახურის ასპარეზზედ ჯერ-ჯერობით საკანცელარიო მიწერ-მოწერაშია მიჩქმალულ-მიმალული, მაგრამ თავის დროზედ, რასაკვირველია, ღირსეულად დააფასებენ მისს დიდს ჭკუასაცა, შორსგამჭვრეტელობასაცა და კაცთმოყვარეობის მაღალის გრძნობით აღსავსე სასტიკს სამართლიანობასაცა.»

ნიკო ჭავჭავაძეზე:

„Какой молодець Нико! Какъ широко развились его способности! Я радуюсь, не нарадуюсь: онъ мое созданіе! Недавно былъ въ Тифлиси, чтобъ отдохнуть отъ трудной, скучной жизни и службы въ Дагестани. Вдругъ получается депеша съ неожиданнымъ извѣстіемъ, что въ Уикратли убили наиба Ажіова... и что всѣ жители этого общества взбунтовались. Нико въ два дни прискакалъ въ Ботлихъ, крикнулъ богатырскимъ голосомъ; на этотъ крикъ сбѣжались болѣе 7 т. вооруженныхъ лезгинъ, пошли, разгромили укрѣпленную деревню взбунтовавшихся, переловили или перебили зачинщиковъ, переселили все общество въ Шуру, и тѣмъ кончилось возмущеніе въ нѣсколько дней! Нико чрезвычайно становится похожимъ на брата Илью широтою натуры, пылкостью страстей и силою характера. Онъ очень понравился Государю и Наслѣднику**).²

«რა ყოჩალია ნიკო! რა დიდი ნიჭი გამოიჩინა! მიხარიათ, მაგრამ ჩემს სიხარულს საზღვარი არა აქვს: ის ხომ ჩემი ქმნილებაა! ამ წინაზედ ქალაქს ვიყავი, მინდოდა დაღესტანში მოსაწყენ, მძიმე სამსახურისაგან ცოტა შემესვენა. უცბად დეპეშა მოგვივიდა მოულოდნელის ამბისა, რომ უიკრატლაში ნაიბი აჟიოვი მოჰკლეს... და ყველა მცხოვრებნი ამ საზოგადოებისანი აჯანყებულნი არიანო. ორის დღის განმავლობაში ნიკო ბოტლიხში მიიჭრა, რიხიანად შეუყვირა გმირულად; მაშინვე 7 ათასამდე შეიარაღებული ლეკი შემოკრბა, წავიდნენ, მიანგრიეს და მოანგრიეს გამაგრებული სოფელი აჯანყებულთა, მოთავენი ზოგი დაიჭირეს, ზოგი დახოცეს, მთელი საზოგადოება შურაში გადაასახლეს და ამ რიგად აჯანყება სულ რამდენსამე დღეში მოჰსპეს! თავისის ფართე ბუნებითა, ვნებათა სიფიცხითა და ხასიათის სიმტკიცით ნიკო ძალიან წააგავს ძმას _ ილიასა. ხელმწიფესაცა და მემკვიდრესაც ძალიან მოეწონათ იგი.»

გიორგი მუხრანსკიზე:

„14 Генв. въ гимназической церкви... Великій Князь сообщилъ мнѣ печальное извѣстіе о кончинѣ моего Друга Георгія Мухранскаго въ Парижѣ. Можете вообразить**)³ всю тяжесть моей горести, потрясшей меня до глубины души. Я не находилъ словъ для отвѣта, молчалъ окаменѣлый, ожидая еще чего-то. Безсознательно поѣхалъ я къ Трубецкому, отъ него къ Григ. Дадіани и потомъ уже вмѣстѣ съ Паша Витгенштейнъ, поспѣшилъ къ Ивану Мухранскому, гдѣ я заплакалъ дѣйствительно горькими, горькими слезами. Да, Грузія лишилась лучшаго сына, наше общество – лучшаго члена; я лишился челоѵка, котораго искренно любилъ за его чистую душу, за свѣтлый умъ...“

¹ *) წერილი ბარბარე ორბელიანისადმი 1879 წ.

² *) წერილი ბარბარე-ორბელიანთან 28 დეკ. 1871 წ.

³ *) იმასვე 26 იანვ. 1877 წ.

«14 იანვარს, გიმნაზიის ეკკლესიაში... დიდმა მთავარმა ჩემის მეგობრის გიორგი მუხრანსკის პარიჟში გარდაცვალების სამწუხარო ამბავი მაცნობა. ვერ წარმოიდგენ, როგორ შემიპყრა სულის სიღრმემდე ამ მძიმე მწუხარებამ. პირი შემეკრა, პასუხი ვეღარ მივეცი და ვიდექ გაქვავებულივით, თითქოს კიდევ რასმეს ველოდი. ცნობიერება-დაკარგულმა ტრუბეცკოისკენ გავსწიე, აქედამ გრიგოლ დადიანთან და მხოლოდ-ღა შემდგომ გავეშურე პაშა-ვინტგენშტეინთან ერთად ივანე მუხრანსკისკენ, სადაც მწარედ მოვრთე ცხარე ტირილი. დიახ, სამშობლომ დაჰკარგა საუკეთესო შვილი, ჩვენმა საზოგადოებამ – საუკეთესო წევრი და მე კიდევ – საყვარელი კაცი, რომლის წმინდა სულსა და ნათელს გონებასაც გულწრფელად ვაფასებდი...»

და სხვა წერილებში ამავე მუხრანსკიზე: «ბევრი დრო გაივლის, რომ საქართველომ ვეღარ იხილოს ვინმე ქართველთაგანი ასული ამ პატივის სიმადლეზე, რომელზედაცა გიორგი იდგა ღირსებითა, გონებით, ჰსწავლით, გულით, ხასიათით. ჩვენდა საუბედუროდ, ზოგიერთთა დაბრმავებულთა მიაჩნდათ იგი საქართველოს მტერად. ოჰჰჰ, სიბოროტე და წყეული შური სადამდის აბრმავებს კაცის გონებას! ნეტავი საქართველოს ჰყავდეს მაგისთანა ერთი კიდევ გიორგი...»¹; «...გიორგი იყო... დიდად მოყვარე თავის ქვეყნისა, თუმცა მისი გრძნობა ესე არა სჯეროდათ მრავალთა, დაბრმავებით უბადრუკთა! მე კი უზომოდ მიყვარდა იგი და მიხაროდა მისი საქართველოს შვილობა; და აწ მამული ჩვენი უიმისოდაც მეტად ღარიბი კაცობითა, უმეტესად შეიქნა გაგლახაკებულ. მეტად შეწუხებული ვარ ესრეთის საზოგადოდ სამტირალოს შემთხვევითა, ვხედავ რა, რომ მისი ადგილი დაცალიერდა ჩვენთვის, თითქმის სამარადისოდა.»²

დონდუკოვ-კარსაკოვზე:

„კნ. დუნდუკოვი არის ისეთი კაცი, რომელსაც არ დავიწყებია საქართველო და რომელმანცა იცის ზედ მიწევნით არათუ მარტო მისი მდგომარეობა, არამედ მრთელის კავკასიის მხარისა; იცის რაც არის და რისგან მოხდა ავიცა და კარგიცა ხალხის მოვლაში; იცის ჩვენის სულების ნაკლულეევანებაცა და მის გამო დამცირება გუბერნატორობისა, ესე იგი ადმინისტრაციისა და ამით გახშირება ავაზაკობისა, ქურდობისა, ხალხის აკლებისა; ჰსურს ამის გასწორება, მაგრამ მგონია, პეტერბურგში არ ეთანხმენ, რომ ლუბერნატორობა მიიღოს მონაწილეობა უგოლოვნის საქმის გადაწყვეტილებაში და ამით ადადგინოს გუბერნატორობის დაცემული ძალი და უფლება; იცის ზედ მიწევნით ჩვენის თავად-აზნაურობის გაგლახაკება და ჰსცდილობს, რომ ეგების ეპატიოს პრიკაზის ვალი, ანუ გაუადვილოს ვალის გადაწყვეტა და ეს საქმე მომანდვა მე და ვნახოთ ღმერთი და ბედი. და არის ჩაყურყმალაებული ამდენს საქმეებში დილითვე შვიდ საათიდან ოთხს საათამდე; არის ისეთივე მხნე, ისეთივე მოლაპარაკე, თავ-მდაბალი, ისეთივე გულით, სულით, სახითაც, მხოლოდ ჭადარა გამორევია.“³

შემთხვევა მოგვცემს და პოეტის ჰაზრს ზოგიერთა სხვა პირებზე ჩვენ დავბეჭდავთ ცოტა ქვემოდ, ეხლა კი მოვიგონოთ ის გარემოება, რომ თითქმის ყველა კავკასიის გამოჩენილნი მხედარნი მსახურებდნენ და წარმატებაში შედიოდნენ ორბელიანის ხელ-ქვეით.

«გავბედავ და დავიკვებებ – სწერს პოეტი სამეგრელოს მთავრინას ეკატერინა დადიანისას, – რომ ვინც გაიარეს ჩემს შკოლაში, ყველანი გამოვიდნენ განსხვავებით გამოჩენილნი: რადეცკი, ტერლუქაზოვი, ლაზარევი, დიმიტრი ჯორჯაძე, ღენერ. ასტაფიევი, დივიზიის ნაჩალნიკი ალექსანდრე თუმანოვი, უდროოდ მკვდარი ივანე ბაგრატიონი, ეგრეთვე სოსიკო ორბელიანი და ალექსანდრე ორბელიანი, ღენერ. ბრუსილოვი, დამბლად დაცემული, ღენერ. ლეიტ. ლოპპე, აკოლნიჩი და თვით ცოტა

¹ *) წერილი ნიკ. ჭავჭავაძეს 17 თებერვ. 1877.

² *) წერილი ნესტორ წერეთელს 21 იანვ. 1877.

³ **) წერილი ივანე ორბელიანს 20 მაისს 1882 წ.

ოდენად ღრავ ლორის-მელიქოვიცა, რომელიცა პირველად მე დავნიშნე დერბენდის გრადო ნაჩალნიკად და სულ ბოლოს ჩემი საკუთარი ნიკო ჭავჭავაძე, ელისავეტოპოლის ლუბერნატორი, რომლისა მსგავსი არავინა გვყავს ლუბერნატორებში.»¹

ამას ისიც დავუმატოთ, რომ თითონ თ. დონდუკოვი-კარსაკოვი, შემდეგ კავკასიის მთავარ-მართველი, მის ხელქვეით მსახურებდა, როდესაც პოლკის კამანდირად იყო დაღესტანს და ორბელიანი კასპიის მხრის ჯარების მთავარ-სარდალად. ამ დროებიდან ჩვენამდის ჩამოუღწევია ერთს საანეგდოტო ამბავს იმათ შესახებ. როდესაც პირველად დაღესტანში მოვიდა მთავარ-მართველად დანიშნული თ. ბარიათინსკი, _ რომელსაც არ უყვარდა დუნდუკოვი ვარანცოვის დროიდანვე, _ ერთს რომელსაც მოგზაურობაში დუნდუკოვი ცხენ და ცხენ მისდევდა მთავარ-მართველს, რომელსაც ეკიპაჟში გრიგოლ დიმიტრიჩი უჯდა. კარგა მანძილი რომ გაიარეს და პოეტმა დუნდუკოვს დაღლა რომ შეატყო, ჩაულაპარაკა ბარიათინსკის:

– Ваше сіятельство, князь Дондуковъ страшно утомился.

– Ничего, это поубавить у него спѣси! _ უთხრა მთავარ-მართველმა.

პოეტის მიწერ-მოწერიდან ვხედავთ, რომ თ. დუნდუკოვიც სცდილობდა მაგიერი გადაეხადა ბარიათინსკისათვის. 1859-ს, როცა ევდოკიმოვის ანგარებაზე ლაღადებდა ქვეყანა, პოეტი სწერს თ. დიმიტრი ჯორჯაძეს:

«მთავარ-მართველს მოუვიდა ხელმწიფისაგან წერილი, რომელშიაც სხვათა შორის ჰსწერს ევდაკიმოვზე, ესე იგი ამის უზომოს ანგარებაზედ. ამასავე ვაენნის მინისტრიცა ჰსწერს და ორივე ურჩევენ, რომ მედგრად თვალ-ყური ეჭიროს და თუ მართალი იყოს ეს ხმები, გამოცვალოს კიდევ. რასაკვირველია, მთავარ-მართველს ძალიან ჰსწყინს ამ გვარი ხმები ევდაკიმოვზე და ამას ყოველსავე აბრალებს კნიაზს დუნდუკოვის ინტრიგებსა.»²

დიდი მთავრის მიხაილ ნიკოლოზის ძის გადასვლა კავკასიიდან დიდად სწყენოდა გრიგოლ დიმიტრის ძეს. ჯერ ერთი, რომ ის შინაური კაცი იყო დიდ-მთავრის სახლში და მეორე _ ხელმწიფის წევრისგან დატოვება კავკასიის მხრისა თავისთავად დასაკლისი იყო ქვეყნისთვის. თბილისს კარგად ახსოვს ის მშვენიერი გაზაფხულის დღე, _ 26 მაისი – როდესაც მთელი ქალაქი ორ წყობად გამწკრივებული სიონის სობოროდამ რკინის გზის სტანციამდი მოუთმენელად ელოდა დიდის მთავრის გამოვლას გამოსათხოვებლად. ეტლი გამოჩნდა და მასზედ დიდი მთავარი და მის გვერდით გრიგოლ დიმიტრიჩი. პოეტმა ჯერ სიტყვა უთხრა სასახლეში კავკასიის ჯარების მთავარსარდალს კავკასიის მხედრობის სახელით და შემდეგ გააცილა იგი ვაკზალამდი, (კორპუსის კამანდირი დეველი მეორე ეკიპაჟში იჯდა დიდი მთავრის შვილებთან). აუწერს რა ამ გაცილებას პოლკოვნიკს ერმოლოვს, პოეტი სწერს სხვათა შორის:

„... Да, братъ Клавдій, это были проводы истинно Императорскаго сына, а не генерала Муравьева, котораго сопровождалъ – стыдно сказать – только Иванъ Минаичъ Мирзоевъ и то до Ананура. Вотъ съ какимъ благоговѣніемъ здѣшній народъ относится къ величію Императорской фамиліи.»³

«...დიახ, ძმაო კლავდი, ეს იყო ჭეშმარიტად იმპერატორის შვილის ღირსი გაცილება და არა გაცილება გენერალის მურავიოვისა, რომელსაც თან ახლდა _ სათქმელადაც-კი სირცხვილია _ მხოლოდ ივან მინაიჩ მირზოევი, ისიც მხოლოდ ანანურამდის. აი, როგორის

¹ *) წერილი 24 აგვისტო. 1879 წ.

² *) წერილი 6 იანვ 1859 წ.

³ **) წერილი 20 იანვ 1881 წ.

მოწიწებითა და პატივით ეპყრობა აქაური ხალხი საიმპერატორო გვარეულობის დიდებასა!»

დიდი მთავრის წასვლის შემდეგ მეორე თუ მესამე დღეს ამ სტრიქონის მწერალს შეხვდა ყოფნა პოეტთან. ლაპარაკი, რასაკვირველია, მთავარ-მართებელზე ჩამოვარდა. დიდი ხნის მუსაიფის შემდეგ იმან ჩვეულებრივის თვისის მხიარულებით სთქვა: ეჰ, რაც იყო, იყო! „იგი წავა და სხვა მოვა ტურფასა საბაღნაროსა!»

იმპერატორის ალექსანდრე II-ის მიცვალებამ თავს ზარი დასცა მოხუცს მისს გენერალ-ადიუტანტს. ეს იყო უკანასკნელი დიდი სიმწარე, რომელიც შესვა პოეტმა. ჯერ, როცა დამბაჩა ესროლეს ხელმწიფეს 1879 წელში, პოეტი სწერდა ჯავრიანად ბარბარე ორბელიანისას:

„... Каковы должны быть благотворны плоды учения того сельскаго учителя, который, самъ будучи воспитанъ въ сатанинской злобѣ противу челоѳчества, желалъ убійствомъ Царя произвести смуты по всей Россіи! Безумецъ, забылъ страшную силу топора русскаго мужика, которая кроваво прошла-бы отъ Оренбурга до Петербурга, и первыя головы, которыя слетѣли бы съ плечъ, были бы головы такихъ интеллигентныхъ учителей, проповѣдниковъ убійства, и тогда установилось бы темное, кровавое царство мужиковъ и закрылась бы Россія отъ просвѣщенной Европы, для науки, для искусства, для всего того, что возвышаетъ челоѳка духовно и облеклась бы матушка Россія не проникаемымъ мракомъ варварства на столѣтія.

„Представьте пошлую наглость преступника, сказавшаго: „я отдаю себя суду потомства". Хорошо же будетъ то потомство, которое станетъ рукоплескать гнуснымъ убійцамъ. Да, въ теченіи 7 т. лѣтъ ни одинъ изъ убійць не былъ благословляемъ потомствомъ*)".¹

«... რა საკეთილო ნაყოფი უნდა ჰქონდეს იმ სოფლის მსწავლებელის სწავლებასა, რომელიც კაცობრიობისადმი სატანისებურს მტრობა ბოროტებაში აღზრდილა და რომელსაც ჰსურს მეფის მოკვლით მთელი რუსეთი შეამფოთოს! უგუნურს, დაჰვიწყებია უთუოდ საზარელი ძალა რუსის გლეხის ცულისა, რომელიც სისხლით განვლიდა ორენბურგიდან პეტერბურგამდე და უპირველესად ყოვლისა ასეთ, მკვლელობის მქადაგებელ ინტელიგენტ მასწავლებლებს დააჭრიდა თავებსა, და დამყარდებოდა მაშინ ბნელი, სისხლის სამეფო მუჟიკებისა და დაახშობდა რუსეთი განათლებულ ევროპისა, მეცნიერებისა, ხელოვნებისა და ყოველისავე იმისათვის, რაც-კი ადამიანს სულიერად აღამაღლებს, და მშობელ რუსეთს ბარბაროსობის განუმსჭვალე ბნელი მოიცვამდა საუკუნოებით.

«წარმოიდგინეთ ბილწი თავხედობა დამნაშავისა, რომელსაც უთქვამს, «ჩემს თავს განსასჯელად შთამომავლობას ვაძლევო.» კარგიც იქნება ის შთამომავლობა, თუ საზიზღარს მკვლელებს ტაშს დაუკრავს, წააქეზებს. დიახ, 7 ათასის წლის განმავლობაში არც ერთი მკვლელთაგანი შთამომავლობას კურთხევით არ მოუხსენებია.»

ხელმწიფის მოკვლის შემდეგ ის სწერდა იმავე პირს:

...Зловѣщее, бѣдственное извѣстіе о кончинѣ Великаго, Великодушнаго изъ Государей, Императора нашего, мученически принявшаго смерть, поразило меня до глубины души невыразимую скорбью. Не могу опомниться, не могу мыслить, не могу успокоиться до сихъ поръ! Грузія одѣлась въ траурѣ: нѣтъ челоѳка здѣсь, кто бы безъ благословенія прознесъ имя въ Бозѣ почившаго Императора, который, боже мой, гдѣ-же? Въ своей столицѣ, посреди

¹ *) წერილი 19 აპრ. 1879.

преданнаго ему народа, окруженный конвоемъ, – падаетъ подъ ударами гнусныхъ злодѣевъ, растерзанный, обезображенный! И за что? Не за дарованіе ли человѣческихъ правъ 30 милл. рабамъ? Не за благотворныя ли преобразованія по многообразнымъ отраслямъ Государственнаго управленія? Не за освобожденіе ли Славянскихъ народовъ, попранныхъ подъ игомъ магометанства, изъ которыхъ возстановляются нынѣ Христіанскія царства? Не за возвеличеніе ли имени Россіи, – палъ безпомощнымъ Повелитель семи климатовъ, имя Котораго сіяло надъ Россією лучезарною звѣздою славы! Палъ подъ ударами адской машины, избобрѣтенной гуманными сыновьями цивилизованной Европы! Между тѣмъ какъ этого-же Императора, благоговѣнно охраняя, сопровождали изувѣры, враги наши по религіи, бывшіе наибы Шамиля, во все время путешествія Его по Дагестанскимъ трущобамъ! Я уже не говорю о томъ энтузіазмѣ, съ какимъ былъ встрѣченъ въ Тифлисѣ Императоръ, нынѣ уже отошедшій въ мірѣ святыхъ! Какими-же подвигами Россія можетъ смыть это позорное пятно въ своей исторіи" *)!..¹

«...ბედითმა და სამწუხარო ცნობამ ხელმწიფეთა შორის დიდისა და დიდ-სულოვანის ჩვენის იმპერატორის აღსრულებისა შესახებ, რომელმაც მიიღო სიკვდილი მოწამებრივი, გამოუთქმელის მწუხარებით ამავსო სულის სიღრმემდე. გონს ვერ მოვსულვარ, ფიქრი აღარ შემიძლიან, აქამდის ვეღარ დავმშვიდებულვარ! საქართველო ძამებშია, არ მოიძებნება აქ ადამიანი, რომელიც ღვთივ განსვენებულის იმპერატორის სახელს კურთხევით არ იხსენებდეს, მაგრამ, ოჰ ღმერთო ჩემო, სად-ღაა იგი? თავისსავე სატახტო ქალაქში, თავისს ერთგულს ხალხს შორის, კანკოს ხლებით, – კვდება საზიზღარ ბოროტ-მომქმედთაგან, ლუკმა-ლუკმად დაგლეჯილი, სახე-დამახინჯებული! მერე, რისთვის? ნუ თუ იმისათვის, რომ 30 მილიონს ყმას ადამიანის უფლებანი მიანიჭა? ნუ თუ იმისათვის, რომ სახელმწიფო მართვა-გამგეობის სხვა-და-სხვა დარგი საკეთილოდ შესცვალა? ან იქნება იმისათვის, რომ მაჰმადიანობის მძიმე უღელ ქვეშ განრთხმული სლავთა ერნი ანთავისუფლა, რომელთაგანაც დღეს საქრისტიანო სამეფოები სდგებიან? ან იქნება იმისათვის, რომ რუსეთს დიდების სახელი მოუხვეჭა, – დაეცა უმწეოდ მბრძანებელი შვიდთა ჰავათა, რომლის სახელიც სხივმფინარე დიდების ვარსკვლავით უნათებდა მთელს რუსეთსა! მოკვდა განათლებულ ევროპის ჰუმანიურ შვილთა მიერ გამოგონილ ჯოჯობეთურ მანქანის წყალობით! მაშინ, როდესაც დაღესტნის ბუნაგებში მოგზაურობის დროს იმავე იმპერატორს მოწიწებით ჰფარვიდნენ და ეახლებოდნენ ყველგან ჩვენის სარწმუნოებისა მტრები, შამილას ნაიბებად მყოფნი! აღარას ვიტყვი იმ აღტაცებაზე, რომლითაც დღეს უკვე წმიდათა შორის განსვენებულს იმპერატორს შეეგებნენ ტფილისში! არ ვიცი, რა ღვაწლითა და საქმით გადაჰრეცხს რუსეთი ამ სამარცხვინო ჩირქს თავისს ისტორიასა»!..

ჩვენ ძალას ვატანთ ჩვენს თავს, რომ შევსწყვიტოთ აქ პოეტის ჰაზრების გადმოწერა შესახებ სხვათა და სხვათა პირთა და გარემოებათა. მისი წერილების რიცხვი გამოუღვეველია და ამ წერილებში არის გამოუღვეველი სიმდიდრე გონებისა, გრძნობისა, დაკვირვებისა და კაცს ყოველთვინ გინდა იმათი კითხვა. მაგრამ, პოეტის თქმისა არ იყოს, ყველაფერსა აქვს თვისი დასასრული და ჩვენ უამისოდაც უსისტემოდ მოლაპარაკენი შემდეგ პოეტის იუბილეისა, თავს ვანებებთ პოეტისგან დაწერილი ნეკროლოგების ამოწერას, რომ გადვიდეთ თითონ პოეტის ნეკროლოგზე...

მაგრამ ჯერ კიდევ ერთი გარემოება. პოეტის ბიოგრაფია არ იქნება სრული, თუ რომ იმის ბოლოს – სანამ კაცი ჯერ ისევ ცოცხალია – არ ვილაპარაკეთ იმის ხასიათზე, ჩვეულებაზე, გემოვნებაზე, შინაურ ცხოვრებაზე, ესე იგი თუ რომ საზოგადო ასპარეზზე მოღვაწის აღწერის შემდეგ არ აღვწერეთ კერძო კაცი სრულის თვისის ღირსებითა და ნაკლულევანებით. ამ საგანს გვინდა შევწიროთ ორი შემდეგი თავი.

¹ *) წერილი 16 მარტ. 1881 წ.

ჩვენში და საზოგადოდ რუსეთში კრიტიკა და ბიოგრაფია, რაღაც გვარის სალიტერატურო ზრდილობის ბრძანებით, შინაური ცხოვრების აღწერაში ერთობ ხელმოჭერილი არის. «ჩემს ოთახში ვის რა ეკითხვის რა ხდებაო». – აი საფუძველი ამ გვარის დარბაისელის საქციელისა, რომლითაც ჩვენ თავი მოგვაქვს და ვგმობთ განუსჯელთა და ენა ჭარტალა ევროპის მწერალთა, რომელნიც – აქ პატივი მომითხოვია – იმასაც კი გვატყობინებენ რა ჰქვიან სახელად სარრა ბერნარის გოგოს (ფელისი), ან რა ერქვათ იმ ცხენებს, რომელთაც მიჰქონდათ საფლავზე ვიქტორ ჰიუგოს ცხედარი (ფანფარი ფლორელა). ჩვენ უნდა ვუღალატოთ ამ შინაურს დარბაისულ ზნეს და მოვიყვანოთ აქ სულ ყველაფერი, რაც კი ჩვენ გაგვიგონია, ან თითონ ვიცით გრ. ორბელიანის პიროვნების შესახებ. «საყვარელი კაცისა ჩვენ სულ ყველაფერი უნდა ვიცოდეთ» – აი საფუძველი ამ გვარის უსამზღვრო ცნობის-მოყვარეობისა.

თუ თბილისში გიცხოვრიათ, რასაკვირველია, გეცოდინებათ, სად, რა ალაგას არის გრიგოლ ორბელიანის სახლი*¹. მველიდგანვე ამ სახლის არე-მარე შეადგენდა ორბელიანთა გვარის სამყოფ ადგილს და იწოდებოდა ორბელიანთ უბანად, აულად. ამ აულში სცხოვრებდა სარდლიანთ ოჯახი, ასლანის ოჯახი, გიორგის ოჯახი, ზურაბ – პოეტის მამა და სხვა. ზურაბის დიდი ორ-ეტაჟიანი, ფართე მოაჯირით შემოვლებული სახლი ისევ ისე დარჩა პოეტის ცხოვრებაში, როგორც იმის მამის დროს იყო. ადამის დროული არხიტექტურა, ფართე, ყოველს მცენარეს და ყვავილებს მოკლებული ეზო, შეუღესელის უშნო გალავანით და ალაყაფის კარებით; გალავანის ერთ ყურეში წვიმისა და მზისაგან გახუნებული ფიცრის საჯინიბო, სახლის გვერდით სასახლის ეკლესია – აი რა შეადგენდა სასახლის გარემოს. პოეტს არ უნდოდა სიძველეში მოსულის სახლის განახლება.

„Для меня дорогъ по воспоминаніямъ этотъ старый, невзрачный домъ, въ которомъ жили и умерли мой родители, мои братья, и, признаюсь, для меня было-бы невыносимо его обновление – სწერდა პოეტი გრიგოლ ბატონიშვილს.**)²

სახლის შესავალი ეკლესიის პირ და პირ იყო; კარებზე არც რიგიანი ზარი, არც მოსამსახურე. რომ შეაღებდი კარს – მე ვამბობ იმის ცხოვრების სამს-ოთხს უკანასკნელს წელზე, როდესაც მე მქონდა ბედნიერება იმის ცნობისა – წინა ოთახში გვხვდებოდა თოფიანი სალდათი – ნაშთი ძველი სიდიდისა – რომელსაც არაფერი ეკითხებოდა შინაურობისა (რადგანაც იცვლებოდა საათობით). შედით, პალტო გაიხადეთ, ჩამოკიდეთ კედელზე და შეაღეთ ზალის კარები. არავინ არ არის. ვებერთელა ზალა სკამებით გარშემო შემომწკრეული, რომელშიაც არც სტოლი სდგას, არც დივანი, არც ტახტი. თუ კარების ხმამ გააგონა ვისმე მოსამსახურეს თქვენი შემოსვლა, ხომ კარგი, თუ არა და გასწით პირდაპირ და შეაღეთ ის დიდი კარები, რომელიც გზაზე დაგიხვდებათ. ამ კარებს შეჰყავხართ თქვენ პოეტის კაბინეტში.

კაბინეტსაც ატყვია სიძველე, ნამდვილი ქართული სიძველე. მარჯვენა კედელზე მიკეთებული თაროები სავსეა წიგნებით, რომელთ ტყავის ყდაზე იკითხება წარსული პერიოდი წიგნის შემკვრელთა ვინაობისა. სტოლები მარჯვნივ და მარცხნივ, თითონ სამუშაო სტოლი, ფანჯრები და ბუხრის თავი სავსეა არეულად დაყრილის, მტვრიანის ქაღალდებითა, გაზეთებით, წიგნებით, სურათებით, კარტებით. კედლებზე რამდენიმე ნაცნობი სურათები: ვარანცოვისა, ბარიათინსკისა, შამილისა, სამეგრელოს დედოფლისა. არაფერს არ ეტყობა ხელოვნება, კაბინეტის ლამაზად მორთვის სურვილი, არსად არა სჩანს ქალის ხელი.

¹ *) დაწერილია 1885 წ.

² **) წერილი 11 სექტ 1875 წ.

რომ შეხვედით პოეტთან, წიგნის კითხვაში, ან წერაში გართულმა მასპინძელმა წამოჰყო თავი, ფართედ გაშალა ორივე ხელი, ერთი შესძახა ჩვეულებრივი ჰოო! ნიშანი კმაყოფილებისა, წამოდგა, მოგეგება, მოგავლო ხელი და დაგისვა პატარა მრგვალ სტოლტან, თავის პირ-და-პირ.

– აბა, ბატონო, სადა ხართ, რასა, იქ? ასე დავიწყება იქნება? რა ამბავია? ბულვარზე ვინ არის, მიხეილ ერისთავისა და საგინოვს გარდა?

და მოჰყვებოდა მუსაიფს, მაგრამ რა მუსაიფს. არა, ვისაც არ უნახავს გ. ორბელიანი გულ დამშვიდებით, ტკბილად მოსაუბრე ნაცნობ-მეგობართ შორის, ის თავის დღეში ვერ შეადგენს პოეტზე დაახლოვებულ ჰაზრსაც. მარტო იმის ახლო, იმასთან ლაპარაკის დროს, როდესაც ის თავის მოსაუბრეს მაღლიანად შეხედავდა და გულიდამ გარდმოფენილს ნათელში გაახვევდა, რწმუნდებოდა კაცი რა გამოუღვეელი წმიდა, მოკამკამე წყარო იყო ეს კაცი კეთილ-გონიერებისა და მაღალის გრძნობისა. არა საგანი, არა კითხვა არ იყო კავკასიაში, რომელზედაც მას არ შესძლებოდა ლაპარაკი en maître, არა ერთი კაცობრიობის გონების მაღელვებელი კითხვა არ იყო, რომელზედაც იმას არ შეედეგინა თავისი ქართული აღმოსავლეთის ქრისტიანის აზრი. და რა სიტკბოება უნდა ჰქონოდათ პოეტის ბაგეთა ლაპარაკის დროს? ყოველს ხელობას, ყოველს არაკს თავის ენით ემუსაიფებოდა, თავის გრძნობით უსმენდა. ეს იშვიათი ნიჭია, რომელსაც შემოქმედი აძლევს მხოლოდ რჩეულთა. საშუალო კაცისთვის, მეტადრე მოხუცებულობაში, დახშულია გულიც, ყურიც სხვა არაკისათვისაც და სხვა ხელობისთვისაც, – ის მხოლოდ თავის ხელობას ხედავს და თავის არაკს. რამდენად მჭრელი გრძნობა ჰქონდა ორბელიანს და რამდენად გახსნილი იყო იმისი გული ახალის შთაბეჭდილებისათვის, ამას შემდეგი ამბავი გვაჩვენებს, რომელიც თვით პოეტისაგან გაგვიგონია.

ერთხელ ჩემთან მოვიდა, – გვიამბო პოეტმა – სიმთვრალისა გამო სამსახურიდამ გამოგდებული აფიცერი, კარგი ოჯახის შვილი, დიდად განათლებული, რომელსაც მე კარგად ვიცნობდი სამსახურში ყოფნის დროს. იმას ყოველისფერი გაეყიდნა, რაც რამ გააჩნდა, და თითქმის პერანგის ამარა მოვიდა ფულის სათხოვნელად. მე დიდად მეწყინა იმის დანახვა, დავტუქსე კარგად, ვაჩუქე რაღაც და დავითხოვე. ჩემგან რომ წავიდა, ბიჭებისთვის ეთქვა:

– ეჰ! კნიაზმა რა იცის რა დიდი ნეტარება არის, როცა დილა ადრიანად დუქნის წინ დგებარ კაცი, კარების გაღებას ელი და გააღებენ თუ არა, იმ სიცივეში გარდასცეცხლავ ერთ სტაქან არაყსაო.

ჭეშმარიტად ეს, სიამოვნება ჩემთვის მიუწოდომელი არის, თუმცა კი, ვინ იცის, ეგებ მართლა ნეტარება იყოს ამ ამბით ვოდკის დაღვეაო, სთქვა პოეტმა. იმას თითქო ენადვლებოდა, რომ გრძნობა გაუგებარი იყო მისთვის.

პოეტი ყოვლის ღონის-ძიებით სცდილობდა გაერთო თავის სტუმარი, რაც უნდა აბეზარი ჰყოფილიყო იგი. დაღესტანში ყოფნის დროს მასთან მოდიოდა ყოველ დღე, დღიურის რაპორტით, თემირ-ხან-შურის კამენდანტი და ეს კაცი ერთობ დიდ-ხანს რჩებოდა თავაზიან მასპინძელთან. განსვენებულმა დავით ჭავჭავაძემ გვითხრა: ერთხელ მე გრიგოლს ვახლდი და მოსამსახურემ კამენდანტის მოსვლა მოახსენაო.

– ეხლა მოვა და აღარ გაათავებს, აღარ წავა! – სთქვა სიმწარით პოეტმა.

– ბატონო, უბრძანეთ და წავა.

– აბა, როგორ ვუთხრა, თითონ უნდა მიხვდეს. მასპინძელი ვარ, სტუმარი როგორ დავითხოვო?.. ეჰ, მახლას!.. Просите!

მეორე მაგალითს თითონ პოეტი სწერს თ. ერეკლე ბატონიშვილს:

«...ახ! ნეტავი იცოდეთ ეს წერილი ვინ გამაშვებინა და მომაცდინა მთელი დღე? აი ბედი!

– ბატონო, მომახსენა ჩემმა სოლომონკამ, ვიღაცა ზ...ვი გაიხლათ და ჰსურს თქვენი ნახვა?

_ მობრძანდეს!.. მაგრამ ცუდად, უგემურად დავიბღარჯე.

და შემობრძანდა მორთული მონადირის ტანისამოსით*)¹ თქვენი საყვარელი ზ... ვი! _ დიახ კარგი, მე არ გეცილებით ამას, იყოს თქვენი საყვარელი; მაგრამ, მაგრამ ჩემი რა ბრალია, რომ მე, ვითარცა მასპინძელსა, მაქვს მოვალეობა, რომ გავანებიერო, გავავრილო, შევაქციო სხვა და სხვა ანეგდოტების მოგონებითა ეს მოულოდნელი სტუმარი, რომლისა ნახვა, სწორედ მოგახსენო, და ან რა მოგახსენო? მახლას, ეს დღე ჩემთვის წავიდა შხამად და ბრაზად. არც ახლა შემეიბრალებ**).²

სხვა და სხვაობა სალაპარაკო საგნისა გამოუღვეველი იყო პოეტისათვის. იმან ყველაფერი იცოდა, იცოდა სხვაზე ადრე, სხვაზე უკეთესად. უფრო ხშირად კი იმისი ბაასი ტრიალებდა, _ ეს ზემოცა ვთქვით _ თავად-აზნაურობის წაღმა- უკულმართობაზე, იმისი გვაროვნობის დამცირებაზე, სომხების დაწინაურებაზე. როცა ამ საგნებს შეეხებოდა ლაპარაკი, პოეტი იცვლებოდა პირის-სახეზე; თვალები აენტებოდა, იმის ხმას ნაღველი გადაეკვროდა და ენა დაიწყებდა ლაპარაკს წამლეკავის წარმტყვევნელის სიმჭევრით.

«ეჰ! ილუპება, ილუპება საქართველოს თავად-აზნაურობა! საცაა მოვა წარღვნაც და შთანთქავს ყველას. იქნება ერთი-ორი ბედნიერი ოჯახი მოჰყვეს ნოეს კიდობანში, თორემ სხვა ერთიანად უნდა განჰქრეს დედა-მიწიდან, ღვთის რისხვა არის ჩვენზე მოსული, ღვთის რისხვა!»

ან როგორ უნდა არ გამქრალიყო ამა სოფლიდან ბეჩავი ქართველი, რომელსაც ასე უწყალოდ სდევნიდა მხვედრი. ნახევარი საქართველო პრიკაზისა იყო, ნახევარი _ სომხებისა.

როგორც ნამდვილი ძველი ქართველი, გრ. ორბელიანი არ იყო მტერი სომხებისა. სომეხთ შორის იმას არა ერთი გულით საყვარელი მეგობარი ჰყავდა, როგორც იყვნენ, მაგალითად ტერ-ლუკასოვი, ლაზარევი, ლორის-მელიქოვი და სხვანი მრავალნი ბებუთაანნი, თუმანიანნი, ყორღანიანნი, არღუთაანნი. მაგრამ წრეს გადასული ანგარება ამა ხალხისა ჰბადებდა მასში ანტიპატიას იმ წოდების შესახებ, რომელიც ვაჭრობითა და აღებ-მიცემობით სცხოვრობს და რომელსაც მთელი კახეთი დაგირავებული ჰქონდა. იმის დასამტკიცებლად, თუ როგორ დამდიდრდნენ ზოგიერთი სომეხები ქართველების ოფლით, პოეტმა გვიამბო ერთხელ შემდეგი გასაოცარი ამბავი.

_ როცა თბილისის გენერალ-გუბერნატორად ვიყავი _ სთქვა პოეტმა _ ჩემთან მოვიდა ერთი კუმისელი გლეხი და შემეხვეწა, გამომეხსნა ის უღმერთო მოვალე სომხის ხელიდან, რომელიც ათ თუმან ფულში ერთ ურემ ღვინოს ართმევდა სარგებლად ყოველ წლივ. ეს სარგებელი იმ ზომამდის გარდამეტებული და დაუჯერებელი იყო, რომ მე დავიბარე მოვალე სომეხი.

_ ღმერთი არ არის შენში, ძმობილო, რომ ასეთ საშინელ სარგებელს ართმევ ამ საწყალ კაცს? არა გრცხვენია?

_ რა ვქნა, ბატონო, ნაღდი ფული მიმიცია; თქვენც მოწამე ხართ, ფულს სარგებელი უნდა.

_ როგორ თუ მე მოწამე ვარ! ამისთანა უღმერთო სარგებლის მოწამე მე რად ვიქნები?

_ აი, შენი ჭირიმე, ნახე თუ თქვენ არა გაქვთ მოწერილი ხელი.

ამ სიტყვებით მოვალემ გამომიშვირა თამასუქი. გავხსენ და გულს ელდა მეცა! ჩემთან ხელმოწერილი კი იყო ეს ქაღალდი, მაგრამ როგორ? «პარუჩიკი თავადი გრ. ორბელიანი». პარუჩიკიდან მე გენერალ-ადიუტანტი გავხდი, მთავარ-მართებლის მოვალეობის აღმასრულებელი შევიქენ და საწყალი გლეხი კი სულ ყოველ წლივ იხდიდა ათ თუმანში ერთ ურემ ღვინოს. მე ავენთე, ცეცხლი მომეკიდა და ფხრაწ! ფხრაწ! დავხიე ის თამასუქი, პირში მივაყარე იმ სომეხს სიტყვებით: «წადი, მიჩივლე, საცა გინდა, შე უღმერთო», და

¹ *) წერილი ტაბახმელიდან არის

² **) წერილი 3 აგვ. 1873 წ.

გავაგდე ჩემგან! ახლა თქვენ იანგარიშეთ, რამდენი ათი თუმანი წაიღო იმ სომეხმა 25-30 წლის განმავლობაში.

ორბელიანის გვარზე ლაპარაკს ერთხელ შევესწარ პოეტთან და არ შემიძლია არ ავსწერო მთელი სცენა. ერთ საღამოს, მე რომ ვიყავი ისე, შემოვიდა პოეტთან გენერალი საგინოვი.

– წაიკითხეთ, კნიაზო?

– რა?

– ტიფლისსკი აბიავლენია.

– რაო?

– აი, ჩვენ... X...ზე რომ დაუწერიათ?

– ვინ X...ზე?

– ჩვენს ო-ზე.

– რაო?

– სუდებნი პრისტავმა ცხენი უნდა გაუყიდოსო.

– რათა?

– ვალი მართებია და იმის გასასტუმრებლად.

– ოჰ! ეგლა აკლდა ჩვენს ოჯახს! გზაზე პრისტავი დაუხვდეს ჩვენს გვარის კაცსა და ცხენიდან ჩამოსვას! ვაი, სირცხვილო!

ესა ჰსთქვა და პოეტი წამოდგა თავის სავარძლიდან. მეტის-მეტის მღელვარებისაგან იმან დაიწყო ოთახში სიარული ჯერ წყევითა და გინებით, მერე ხმა გაკმედილი, დადუმებული. ერთხანს დადიოდა ასე და მერე მოგვიახლოვდა ჩვენ და ნაღვლიანად, ამოხვრით სთქვა პუშკინის პოემიდან:

Такъ вотъ судьба твоихъ сыновъ,
О, Римъ, о, громкая держава!

მივდივართ ორბელიანნიც. საშველი არსით არის, მივდივართ! მახლას!»

მაგრამ ყოველს ამგვარს სამწუხარო მოგონებას ან გაგონებას – ყოველს სულიერს კვეთებას პოეტი რაღაც ნაირის მაღლით – მარტო მისთვის მინიჭებულის მაღლით, რაღაც ნაირის მანქანებით ერთბაშად განაქრობდა და ერთ-წამის წინად მოღრუბლულს სულს ეფინებოდა მხიარულების სხივი, მოღვრემილი შუბლი სწორდებოდა, პირის სახე იშლებოდა, და ტუჩები შეიქმდენ ღიმილს... – რუსთაველი სწორედ ამ გვარს კაცსაა რომ უწოდებს «სევდისა მუფარახად». – უსიამოვნო ლაპარაკს გულთ-მისანი მომაქრვიდა სხვა და სხვა გვარის სასაცილო ამბებით, ანეგდოტებით, ხუმრობით.

მისი ხუმრობა, მასავით კეთილი, უწყინარი, ლაზათიანი, არ იყო არც გესლიანი, არც მწყვლელი. ერთს ნათესავს ქალს, რომელიც ხშირად ნატრულობდა პარიჟის ნახვას, პოეტი ეუბნება:

– ძალუა, რა დაგემართა, სულ პარიჟი, პარიჟი. ჩვენი პარიკმახერი ბერლემონი ხომ გინახავს? წარმოიდგინე ერთი მილიონი ბერლემონი და მაღალი, ძალიან მაღალი სახლები, და ვითომ პარიჟი გინახავს.

მეორე ძალუას, რომელიც სამზღვარ გარეთ იყო, ისა სწერს:

«... გეყოფათ, კარგია მაგდენი ტანტალი. რით ვერ შეიტყეთ, რაც ვენა არის, ის არის პარიჟიც, მილანიც, ჟენევაც, ბერლინიც, რომიცა! განსხვავება არის ისა, რომ ზოგი დიდია, ზოგი პატარა და ჟენევაში არის ტბა, როგორც ჩვენს კუმისში, პარიჟში არის ტულიერი, რომში სობორო პეტრე-პავლესი, მილანში თეატრი სკალა სულ დიდროანნი შენობაები, და რა უყოთ? მაგაზინებიც ერთი და იგივეა. გეყოფათ, წამოდით. აქედამ მილანამდის იარე, იარე და კუმისის ლეღვი კი ნახე; აბა რას დარბიხარ ტყვილად.»

ათასში ერთხელ კი მისი ხუმრობა საშინელ სატირად გადაეკვროდა ჩვენს საზოგადოებას.

ერთი მაგალითი მრავალთაგანი:

ჩვენი ყმაწვილი კაცების უთავბოლო სწავლას და ნასწავლის ცხოვრებაში გამოუყენებლობას პოეტი სასოწარკვეთილებაში მოჰყავდა. ერთ ყმაწვილ კაცს, რომელიც რუსეთში აპირებდა წასვლას, პოეტი ეუბნება:

– წადი, შვილო, ღმერთმა ხელი მოგიმართოს, მაგრამ გეთაყვა, აგრონომი ნუ მოხვალ.

ორბელიანიანის მიწერ-მოწერა სავსეა ამ გვარის ოხუნჯობით. შორს რომ არ წავიდეთ, გადმოვწერთ აქ სამიოდ-ოთხს სხვა ნიმუშს.

ნაწყვეტი ბაბაღე საგინოვთან მინაწერის წიგნიდამ:

«... მოვედი ზაქათალას და დამხვდა სამხიარულო ამბავი: ილიკოს ორი ვაჟი. ეს მე არ მიკვირს: მე რომ ცოლი შევირთო, სამ ვაჟს ვაყოლებდი...»¹

თ. ლევან მელიქოვთან მიწერილის წიგნიდამ:

«... ეყოლა ვაჟი იაკინთეს ქალსა. ეყოლა ვაჟი ჩემს დისწულს ნინუცასა და სხვათა ცხრათა სულ ვაჟები. დიდი ომიანობა უნდა მოხდეს ამ ანგარიშით...»²

ამასთანვე მიწერილს წიგნში, როდესაც პოეტი იყო სამოცდა სამის წლისა, ჩვენ ვკითხულობთ:

«რაც შემიძლიან, ვარშიყობ; მთავარ-მართებლობას თურმე ასე სცოდნია.»³

ის სწერს პოლკოვნიკს ერმოლოვს, პეტერბურგს:

«...Цалую тебя, цалую твоихъ дѣтей, даже 18 лѣтнюю дочь. Ничего, за три тысячи верстъ можно посылать горячіе пощѣлуи, которыя охладѣютъ до замерзанія, пока дойдутъ до ея глазъ.»⁴

პოლკოვნიკს ერმოლოვს, პეტერბურგს:

«... გკოცნი შენც და შენს ბავშვებსაც, 18 წლის ქალიშვილსაც-კი. არა უშავს-რა, შეიძლება სამი ათასი ვერსის მანძილზე მხურვალე კოცნის გაგზავნა, რადგან გაცივდება, გაიყინება, ვიდრე მისს თვალეზამდე მიაღწევდეს...»

გრაფინია ოლგა ლევამოვისას:

„ . . . Графиня!.. Вы принадлежите къ тѣмъ рѣдкимъ существамъ, которыя всё равно носятъ ли шлемъ боевой славы или просто прищипленную розу, рождаются чтобы привлечь, покорять, повѣлывать. Не знаю всѣ ли влюбляются въ васъ, но знаю всѣ уважаютъ васъ истинно и покоряются вашему возвышенному уму, вашей душевной добротѣ и той обворожительной силѣ, которая окружаетъ васъ невидимо-видимо. Что же собственно касается меня, могу навѣрно сказать, что здѣсь за горами и тамъ за морями неизмѣнно преданъ Вамъ. Нѣтъ, я совсѣмъ не то хочу сказать. Что такое преданъ? Оно не вполне выражаетъ то, что я хочу сказать? Но страшно, робость одолеваетъ: отецъ – Панинъ, мужъ – Левашевъ съ саженною грудью. Очевидно борьба неровная. Поневолѣ останавливаюсь на глупо ничтожномъ словѣ преданъ...»⁵

გრაფინია ოლგა ლევამოვისას:

¹ *) წერილი 28 ოქტ. 1853 წ.

² **) წერილი 1862 წ.

³ ***) წერილი 19 ნოემბ. 1862 წ.

⁴ *) წერილი 19 იანვარს, 1872 წ.

«...გრაფინია!.. თქვენ ეკუთვნით იმ იშვიათ არსებათ, რომლებსაც _ ერთია სამხედრო დიდების მუზარადს ატარებენ, თუ უბრალოდ ვარდი აქვთ გულზედ მიმაგრებული _ დაბადებითვე დაპყვებით ხოლმე ნიჭი მიზიდვისა, მორჩილებისა, ბრძანებისა. არ ვიცი, ყველას უყვარხართ თუ არა, მაგრამ ის-კი ვიცი, რომ ჭეშმარიტად პატივს გცემენ და თქვენს მაღალს გონებასა, კეთილს სულსა და მომხიბვლელს ძალას, რომელიც უხილავად თუ ხილულად გარს გახვევიათ, ყველა მორჩილებს. ხოლო რაც შემეხება მე, შემძლიან დანამდვილებითა ვსთქვა, რომ აქაც, მთებს აქეთ და იქაც, ზღვების იქით, ყველგან და ყოველთვის თქვენი ერთგული გახლავართ. მაგრამ, არა, ეგ როდი მინდა ვსთქვა სრულიადაც, ერთგულობა რა არის? სრულიადაც ვერ გამოჰხატავს მას, რის თქმაც მე მინდა. მაგრამ მეშინიან, გაუბედავობა მძლევს: მამა _ პანინია, ქმარი _ ლევაშოვი, რომელსაც საჟენის სიგანე გულ-მკერდი აქვს. ეჭვი არ არის, ბრძოლა უსწორო იქმნება. უნებურად ისევ ამ ტუტუცურსა და უბრალო სიტყვა «ერთგულებაზე» უნდა შევსდგე.

კნეინა ოლგა გრუზინსკისას:

„ . . . Въ прошломъ году сестра Варинька*) передала мнѣ ваше желанье имѣть маленькій кинжалъ для кабинета... я спѣшу поднести его къ вамъ вмѣстѣ съ выраженіемъ чувства моей истинной преданности... Примите и владѣйте имъ, не вынимая изъ коженъ.

При этомъ невольнo рождается вопросъ: на что вамъ, моя царица, кинжалъ? Чтобы поражать вы владѣете оружіемъ болѣе опаснымъ, болѣе могущественнымъ: ваша повелительно царственная осанка, ваши глаза, полные живительнаго свѣта покоряютъ всё вашему подножію и покоряясь, будутъ благословлять судьбу свою. Къ чему же кинжалы?*)¹

კნ. ოლგა გრუზინსკისას:

«...ჩემმა დამ ვარინკამ გადმომცა შარშან, რომ კაბინეთისათვის პატარა ხანჯალი გდომებიათ... ვისწრაფვი მოგართვათ და თან ჩემი ერთგულებაც გამოგიცხადოთ... მიიღეთ და უფლობდეთ, მაგრამ ქარქაშიდან-კი ნუ ამოიღებთ.

მაგრამ უნებურად აღმეძვრის კითხვა: რად გინდათ, ჩემო დედოფალო, ხანჯალი? გასაგმირად ხომ უფრო საშიში და უფრო მძლავრი იარაღი სხვა გაქვთ. ეს გახლავთ თქვენი ბრძანებლობითი, მეფური წარმოსადგეობა და ცხოველს მყოფელი ნათელი თვალები, რომლებიც ყოველსავე გიმორჩილებენ და დამორჩილებულნი ბედსა თვისსა კურთხევით იხსენიებენ. ხანჯალი რაღად გინდათ?»

ხან და ხან პოეტის ხუმრობა რაბლეს დაწერილიდამ ამოდებულის კალმით არის დაწერილი. ერთს ნათესავს ქალს, რომელიც წყლებზე იყო წასული სასიმრთელოდ და რომელმაც მოიწერა ქალაქს, ახალ გაზრდა პროფესორი მწამლობსო, პოეტი სწერს:

«... აბა, რა საკურველია, პროფესორი, ყმაწვილი კაცი გვართაც ობოლენსკი კარგი მოსაწონი ჰაქიმი იქნება, მეტადრე დედაკაცური სნეულებისა. ოჰ! რა სიამოვნებით გადაწექ და უჩვენე ყოველივე სხვათათვის დაფარული. ფუ, ფუ, თქვე უნამუსო დედაკაცებო.»*)²

გულ-კეთილ ხუმარას, პოეტს, გულიც ჩვილი ჰქონდა და ეხლა თავიც მდაბალი. ის უღმობელი დრო ბრძოლისა და აბრეკობისა, როდესაც ავარიოს ხანი შეუბრალებლად აჭრევინებდა დამნაშავეთა თავებს, წავიდა და ბუნებრივთა მიდრეკილებად თვისი საკუთარი თავისუფალი გზა იპოვეს. ის იყო «შეწუხებულთა და გაჭირვებულთა ნუგეშინის მცემელი» (მე შემძლიან გრძელი სია შევადგინო იმ პირთა, რომელთაც ეწეოდა პოეტი ან ფულით, ან მთავრობასთან რეკომენდაციებით), იყო ღმობიერი, ზრდილი, თავაზიანი _ თავაზიანი იმ ზომამდის, რომ ეძნელებოდა პირში სიმართლის თქმა, თუ ეს სიმართლე საწყენი იყო ვისთვისმე. ამიტომაცაა ერთმა ჩვენმა პოეტმა «ქალაჩუნა» დაარქვა იმას. ეს

¹ *) წერილი ურიცხვო არის.

² *) წერილი 31 ივლ. 1882 წ.

თავაზიანობა _ მე ვამბობ იმ ზნეობის თვისებაზე, რომელსაც რუსულად ეძახიან деликатный-ს – ამხილებდა ორბელიანში ნამდვილს განხორციელებულს არტისტსა, რომელსაც არ უყვარდა რა არცა უზრდელი, არცა უშვერი, არცა უთლელი, _ ქცევა და საგნები, რომელთაც იმავე რუსულ ენაზე დასახვენ სიტყვითა «грубый». იმის ხასიათს იმოდენად სჭარბობს მორიდებულობა, რომ იგი სწერს ბარონ ნიკოლაის, _ რომელმაც თხოვა დასაბეჭდად იუბილეიზე წარმოთქმული მისი სიტყვა.

„. . . Признаюсь, мнѣ всегда казалось щекотливымъ подвергать невольню Суду печати выражение задушевныхъ чувствъ.**)¹

ამ წუთის სოფელში ყოველ კაცს ემძიმება ვალის გადახდა, ორბელიანს კი... გადახდევინება. რას ვამბობ გადახდევინება? მოთხოვნაც-კი, მოგონება, რომ იმისი ფული მართებს ვისმე. ერთს დიდს, დიდს მოხელე პირს _ რუსთაგანს, რომელსაც პოეტის ფული მართებდა, ისა სწერს:

„. . . Сижу я и думаю, долго, долго думаю о томъ, какъ сдѣлать, чтобъ письмо это вышло такъ мягко-кротко, такъ нѣжно, чтобъ при чтеніи его не возмутилось ваше спокойствіе неожиданностью, не похмурились ваши брови, не испортишь вашего аппетита, къ которому такъ усердно располагаетъ коджорскій воздухъ! – Но при этомъ глубоко чувствую, что это было бы не въ порядкѣ вещей, выше силъ человѣческихъ, потому что самая сущность моей просьбы такъ жестка, такъ ненавистна всему роду человѣческому, что нѣтъ возможности принять её хоть мало-мальски снисходительно, я говорю... т. е. я только имѣю намѣреніе сказать, но... какъ сказать... возвратите мнѣ мои деньги! Уфъ, гора свалилась съ плечъ!...»²

«... ვზივარ და ვფიქრობ, ვფიქრობ დიდ-ხანსა, როგორ მოვახერხო ისე, რომ წერილი ესე უწყინარადა და რბილად როგორმე შევადგინო ისე ნაზად, რომ მისმა წაკითხვამ თავისის მოულოდნელობით მყუდროება არ დაგირღვიოსთ, წარბები არ მოგიღუმოთ და არ წაგიხდინოთ მადა, რომელზედაც კოჯორის ჰაერი ასე კარგად ჰმოქმედებს! _ მაგრამ ვგრძნობ ამასთანავე ღრმად, რომ შეუძლებელია, ადამიანის ძალას აღემატება, ვინაიდან თვითონ ბუნება ჩემის თხოვნისა იქამდის უწყალო და საზიზღარია მთელის ადამის ტომისათვის, რომ მისი როგორმე თავაზიანად მიღება შეუძლებელია! მოგახსენებთ... ე. ი. განზრახვა მაქვს მხოლოდ მოგახსენოთ, _ მაგრამ... როგორა ვსთქვა... დამიბრუნეთ ჩემი ფული! უჰ, ძლივს არ მომეშვა ლოდივით!...»

თავისი ახლო ნათესავი ქალი რა არის, პოეტი იმასაც არ მისწერს ბრძანებითს სქესზე: შემომითვალე ჩემმა ძმისწულმა ეგზამენი როგორ დაიჭირაო. არა, ის ისეთ ფორმას იპოვის თავის წერილისას, რომელსაც სხვა ღირსებათა შორის მაინც და მაინც ის თვისება ექმნება, რომ არ მოაწყენს მკითხველს. თითქო პოეტი ერთის თვალით მის წინაშე მდებარე ქალადს უყურებდეს, და მეორეს თვალით ადრესატის პირის სახეს. იმის კალამი სულ იმას სცდილობს, მკითხველის პირის სახეზე ერთი ხაზიც არ დააჩნდეს უკმაყოფილებისა. აი, ამ წერილის დასაწყისიც:

„Мой другъ Варвара! Имѣю честь, или точнеѣ выразиться, честь имѣю прислать вашему здоровію 300 руб., и этимъ можно бы закончить письмо; но, странно, откуда рождается вопросъ: видала ли ты конскую скачку? Когда одинъ самонадѣянно несется, какъ вихрь и въ минуту про-скакиваетъ кругъ, въ то же время другою тащится за нимъ джанджаломъ, въ потѣ

¹ **)წერილი 21 ივნისს 1871 წ.

² *) წერილი 8 აგვ. 1873 წ.

лица, задыхаясь, но все-таки приходится когданибудь къ цѣли! Этимъ сравненіемъ я хочу спросить тебя: Георгій пролетѣлъ-ли экзаменскій кругъ, или джанджаломъ спотыкаясь дотащился до 4-хъ или 5-и балловъ."*)¹

«მეგობარო ჩემო ბარბალე! მაქვს პატივი, ანუ უკეთ რომ ვსთქვათ, პატივი მაქვს თქვენს ჯანმრთელობას 300 მან. ვაახლო და წერილიც გავათავო ამითი. მაგრამ უცნაურია სწორედ, არ ვიცი, საიღამ მებადება კითხვა: გინახავს თუ არა ცხენის დოლი, როდესაც ერთი იმედიანად მიჰქრის ქარივითა და ერთს წამში გაირბენს წრესა, ხოლო მეორე ამ დროს ოფლში გაქანებული, ქაქანით მისდევს ჯანჯალითა, მაგრამ მაინც მიაღწევს ოდესმე მიზანსა! მინდა გკითხო ამ შედარებით: გაარბინა გიორგიმ ეგზამენებისა წრე, თუ ჯანჯლობით მიაღწია ბორძიკით 4-ისა და 5 ნიშნამდე.»

ეხლა კი დავაკვირდეთ შინაურს ცხოვრებას.

მაგრამ... ჯერ ნება მიბოძეთ წარმოვუდგინო თქვენს სულგრძელებას: ნინიკა, ზახარკა, სოლომონ, პოეტის თავდადებით ერთგულნი მოსამსახურენი. უცოლ-შვილო კაცის ცხოვრებაში მოსამსახურეს, მეტადრე იმისთანა მოსამსახურეს, რომელიც განუშორებლად ახლავს კაცს მთელი მისი სიცოცხლე, დიდი ადგილი უჭირავს. ნებით თუ უნებლიედ ასეთი კაცი ემორჩილება მოსამსახურის გავლენას. თუ მართალია ევროპიული ანდაზა «მითხარ, ვისი მოყვარე ხარ და მე გეტყვი, რა კაცი ხარო,» ისიც უნდა მართლა იყოს «მითხარი, რა მოსამსახურე გყავს და მე გეტყვი, ვინც ბრძანდები», ან უფრო ჩვენებურად რომ ვსთქვათ: როგორიც ბატონი, ისეთი მსახური ორბელიანისთვის მოსამსახურენი ნამდვილი მეგობარნი იყვნენ, რომელთაც ის სიტყვას უგონებდა, რომელნიც ისე დაახლოვებულად გრძნობდნენ თავის თავს პოეტთან, რომ ზოგჯერ უჯარდებოდნენ კიდეც.

უხუცესი მათგანი, ნინიკა, უეჭველია, მკითხველებს ეხსომებათ პოეტის დღიურიდამ – ემსახურებოდა ორბელიანს, როდესაც იგი იყო რუსეთში როტის კამანდირად. მას აქეთ ორმოცდა ათი წელიწადი ის ერთგულად ემსახურებოდა თავის ბატონს და ბატონსაც კარგად უყვარდა იგი. იმის წერილებში ხშირად შევხვდებით ნინიკას ამბავს. «ჩემი ნინიკა დაიჭრა, «ჩემ ნინიკას ჯვარი დავსწერე», «ჩემი ნინიკა ავად მყავს» და სხ. ამ გვარები. – ზახარკა ემსახურებოდა პოეტს ლეკების დროიდან. ამას წილად ხვდა შამილთან მიწერილ წიგნში ხსენება და დარღობი წასვლა დატყვევებულებთან. – უმრწემესი, სოლომონ, იყო ხელ-მოსამსახურე ბიჭი პოეტისა – სიბერის დროს – რომელსაც ის უწოდებდა თვისდა ნუგეშად. «მე ვარ დავრდომილი, რომელსაც არ გამოადგა არც და, არცა რძალი, არცა სხვა ვინმე – სწერდა პოეტი ხუმრობით თავის რძალს ქეთევან ორბელიანს. – და დამრჩა ჩემს ნუგეშად ჩემი სოლომონკა. ღმერთმა მიცოცხლოს; ესეცა კმარა ჩემთვის.»*)² საზოგადო შენიშვნა: ორბელიანი თითქმის ერთად ერთი ქართველი კაცი იყო ქალაქში, რომელსაც იმერელი მოსამსახურე არა ჰყოლია.

ყოველ დღიური ცხოვრება პოეტისა წინდაწინ დადგენილ გზაზე მიდიოდა დიდის ხნიდამ. ადგებოდა თუ არა დილა-ადრიანად – მზესთან ერთად გამოდიოდა დილის ნიავეზე შინელ-წამოსხმული და დიდ ხანს დადიოდა ბალკონზე, საიღამაც ერთის მხრით იმის თვალთა წინ იშლებოდა მშვენიერი სურათი გრძლად აღმართული კავკასიის მთებისა.

დამინებულის ქვეყნის გამოღვიძება იმდენად სასიამოვნო იყო იმისთვის, რომ გულ გრილად არ შეეძლო დილით მძინარეების დანახვა. თავის დისწულს თავადს ნიკოლოზ ერისთავს, რომელიც ხშირად ნაშუადამევის სამ-ოთხ საათზე მოდიოდა კლუბიდან, პოეტი დილა ადრიანად აღვიძებდა.

– დიდო ერისთავო, ადექ, ნუ გძინამს; გამოიხედე, ღმერთი ქადა-პურსა ჰყრის; ამ სიტყვებით დაუბრაახუნებდა მაგრა ფანჯარას და მანამ არ მოეშვებოდა, სანამ არ გამოაღვიძებდა. შემდეგ განაგრძობდა ბალკონზე სიარულს, რომელსაც არ შესწყვეტდა

1 *) წერილი 24 თებერვ. 1874 წ.

2 *) წერილი ქეთ. ორბელიანთან. 23 ივლ. 1882 წ.

უთუოდ დანიშნულ დრომდის. რომ ადრე ეთხოვნათ მისთვის ქვემოთ ჩამოსვლა, ტყუილი იქნებოდა, «მოიცა, შვილო, აი-აი ხომ ხედავ ამ თითებს, ხუთჯერაც გავივლი და ჩამოვალ».

სეირნობის შემდეგ პოეტი ჩამოდიოდა თავის კაბინეტში, საცა სვამდა ჩაის.

_ ბიჭო, სოლომონ, აბა მოიტა ის რაღაც არის ცხელ-ცხელი.

ჩაის დროს გადაათვალიერებდა უკანასკნელი წლების კედლის კალენდარს, რომელშიაც პოეტი დღითი დღე სწერდა სახსოვრად სხვა და სხვა დღიურს შემთხვევას, ამინდის მდგომარეობას, თავის სიმრთელის ამბავს და იქვე სწერდა იმასაც, თუ წინა დღით რა მოხდა (მოხუცებულობამ უწინდელი დღიური ამ კალენდარზე მოაგდო). მერე მოჰყვებოდა გაზეთების კითხვას წითელ-ლურჯის კარანდაშით აღჭურვილი. ფერადი კარანდაში ხვდებოდა უმეტეს ნაწილად ქართულს გაზეთს «დროებას». რომ არ მოეწონებოდა იმას რამე აზრი, ან სიტყვა, ან სიტყვების შეთანხმება, სტრიქონს ქვემოთ ხაზს დაუსვამდა და დაუწერდა: «ეს ასე არ არის», «ეს რა ქართულია», «თუ ეს ქართულია, მე არა მცოდნია რა» და სხ. ამ გვარები, რომელზედაც ჩვენ ვილაპარაკებთ ქვემოთ, როდესაც პოეტის ნაწერებზე გვექნება ბაასი. გაზეთებს შემდეგ პოეტი სწერდა წერილებს ჯერ შავად, _ რომ პირი დაერჩინა სამახსოვროდ, _ და შემდეგ თეთრად. სხვა და სხვა გვარობა ამ წერილებისა გამოუღვევლია, თუ ვისმე ესაყვედურება რასმეს, ის ასე იწყებს თავის წიგნს: ასე არ უნდა, ალექსანდრე, თორემ შენ იცი; თუ თითონ არის ვისმესთან დამნაშავე, ის ამბობს ნაწერში: ვსცოდე ცად მიმართ და წინაშე შენსა, დავრჩი პირშავად; თუ ვისმეს ქართველთაგანს უნდა შეაბრალოს მთხოვნელი, ის ამ გვარად იწყებს რეკომენდაციის წერილებს: შეწუხებულთა და გაჭირვებულთა ნუგემის მცემელო. _ რუსულს პოეტი ჩინებულად სწერს. მგონია თვით. ტურგენევი არ დაიწუნებდა მის წერილების ხელის მოწერას. ხან და ხან კი განგებ ამ ნაწერებს ქართული კილო გადაჰკრავს. როცა ამდენი გალიციზმი და რუსიციზმია, რა იქნება ერთი ორი გრუზინიზმიც იყოს. თავადი მირსკი რომ გადვიდა რუსეთში, პოეტი სწერს იმას: Что брат Дмиитрій, уїхали и уїхали, წახველით და წახველით. ეჰ! Тебї да твоя Россія! ეს გრუზინიზმი ხანდახან ლაპარაკშიაც აქვს პოეტს. ერთხელ, როცა იმას, თვალით ავადმყოფს, რუსის ქალები ნახვენ და ავადმყოფობის მიზეზს კითხავენ, ის ეტყვის: ... Это такъ... ходить – ჩვენში რომ იტყვიან – დადისო.

წერილები, რომელთაც უფრო საზოგადო ხასიათი ჰქონდა, ვიდრე კერძო, ნამდვილ მოთხოვნილებად შეექმნა იმას მოხუცებულებამ. ყოველს ღირს შესანიშნავ შემთხვევის შემდეგ სიტყვიერის სჯისა იგი სჯიდა კალმით. სხვა კაცი, სხვა პირობაში მყოფი, ან მემუარებს დაუწყებდა წერას მის ადგილზე, ან გაზეთების სტატიებს. ეს კი ცოცხალ კაცს სწერდა ცოცხალ საგანზე. არა ერთი მაღალ ხარისხზე მდგომი პირი არ დარჩენილა, არც კავკასიაში და არც პეტერბურგში, რომელთაგანც იმას არ ჰქონოდა პირ-ახსნილი მიწერ-მოწერა. და ვინ არ იცნობდა იმას, ვის არ უმსახურნია იმის ხელქვეით კავკასიაში, ვინ არა გრძნობდა მისდამი ღრმა პატივის-ცემას. მისნი ახლო ნათესავნი და მეგობარნი, იმის წერილებით განებივრებულნი, ავგაროზივით ატარებდნენ მის ბარათებს. 1883-ს იყო თუ ოთხს, არ მახსოვს კარგად, დიმიტრი ჯორჯაძემ გადმომცა სამოციოდე წიგნი პოეტისაგან მინაწერი, რომელთ შორის ამ გვარი წერილიც შეუნახავს განსვენებულს: «ჩემო ბატონო დიმიტრი! გთხოვ ხვალ, ესე იგი სამშაბათს, მობრძანდეთ ჩემთან სადილად სამ საათზე ქართულს _ ჩიხირთმაზე. თქვენი მარადის ერთგული გრ. ორბელიანი».*¹ ბევრი წიგნი აქვს პოეტს მინაწერი ბარბარე ორბელიანთან, ლევან მელიქიშვილთან, ნიკო ჭავჭავაძესთან, დიმ. მირსკისთან, ეკატ. დადიანთან, საგინოვებთან, ოგლობჟიოსთან. _ პოეტს უყვარდა დალაგებული, «თავიდამ დაწყებული» წერილები, გატენილი ახალის, «ნემსიდამ ამოდებულის» ამბებით. თუ სხვა მისაწერ ამბავს ვერ იშოვნოდა, ის საზოგადო საგაზეთო ამბებით იყრიდა წერის ჟინს. «მიხაილოვის ხიდზე დაიწვა მირზოვევის დუქნები _ სწერს იგი ნიკო ჭავჭავაძეს. ესეც ერთი ამბავია და ამ ხელად იკმარე... შემდეგ ღმერთი

¹ *) წერილი ურიცხვო.

შეგვეწევა»¹).¹ სამაგიეროდ მეგობრებისაგანაც ითხოვდა პოეტი ვრცელ ამბებით სავსე წერილებს და ჯავრობდა, თუ ბარათი ამბავს არ მოუტანდა. «ილიას წიგნი მომივიდა, – სწერდა ის თავის ძმას ზაქარიას – რომელიც ისევ უკან გაუგზავნე, ამიტომ რომ ერთი თაბახი დაბლარჯული სულ ცარიელი ხოხოროს და ბოხოროს იყო, – მოდნის სიტყვები გახლავსთ ქალაქში. თითქოს არც სახლი გვექონდეს არც საქმეები, რომლისაც შეტყობა ჩემთვის საჭირო არ იყოს. რა უყო! ქართული ანდზაა «ხევრე და ხევრე»²). როგორც ნამდვილ ევროპიელს, პოეტს არ უყვარდა, როცა წერილს დაუგვიანებდნენ. „რას წამს ეს წიგნი მოგივიდეს, – სწერს ის ანტონ ორბელიანს – მაშინვე მომწერე... ამას ნუ იტყვი, ხვალ მივწერ, სადილს უკან დავწერ, აბანოდამ რომ მოვალ მაშინ მივწერ; ამაში დღეები გავა, დაგვიანდება და მას უკან იტყვი, ეჰ, რაღა მივწერო.»

წიგნის დაგვიანების გამო ის სწერდა ერთ დროს თავის ძმისწულს თ. გიორგი ორბელიანს:

«... Да будет позволено мнѣ спросить у вашего здоровья, какая же причина задерживает тебя писать ко мнѣ? Вѣдь я же вовсе отказался от твоихъ записокъ. Служба? вѣрю она отнимаетъ много времени. Но не вѣрю, что бы всѣ военно-служащіе, т. е. вся русская миллионная армія, занятая службою, никогда никому не писала, за неимѣніемъ времени. Въ такомъ случаѣ къ чему же учать писать, если не могутъ никогда писать*».³

თ. გიორგი ორბელიანს:

«... ნება მომეცით, ვკითხო თქვენსა ჯანმრთელობასა, რა მიზეზია, რომ წერილს არა მწერ? შენს ბარათზე ხომ სრულიად უარი ვსთქვი. სამსახური? უთუოდ დროს დიდს გაკარგვინებს, მაგრამ არა მჯერა, რომ სამხედრო სამსახურისანი ყველანი, ე. ი. მთელი რუსეთის მილიონი მხედრობა სამსახურისა და დროს უქონლობის გამო, არასოდეს არავის არასა სწერდეს. მაშ თუ აგრეა, წერას რაღად ასწავლიან, თუ-კი არასოდეს წერა არ შეუძლიანთ».

XVIII*)

წერილი გათავებული არ ექნებოდა, რომ დაიწყებოდა ვიზიტები, რომელშიაც ახალი ამბები ითქმოდა მსგავსადვე თავიდან, დალაგებით. ვიზიტს მოყვებოდა სამაგიერო ვიზიტები, სარეკომენდაციოდ ვისთანმე წასვლა, საზოგადო საქმის გამოსარჩლება.

ამ სიარულში პოეტს არა ერთი უსიამოვნება შემთხვევია.

ერთხელ დიდს მთავარს მიხეილ ნიკოლოზის ძეს მოახსენა პოეტმა ტფილისის სამღვდელოების ვედრება: სასულიერო სემინარიაში ქართული ენა მოსპეს და უბრძანეთ ხელ-ახლა შემოიღონო. მთავარ-მართებელს, ეს განკარგულება დიდად ეწყინა და აღუთქვა დახმარება.

რამდენიმე დღის შემდეგ, როდესაც პოეტი ხელ-ახლა მივიდა მთავარ-მართებელთან, დიდმა მთავარმა უბრძანა:

– კნიაზო, მე ვნახე ექსარხოსი და მითხრა, რომ ქართული ენისთვის სემინარიაში ხელი არავის უხლიაო. როგორ მოხდა, რომ თქვენთვის ტყუილი მოუხსენებიათ?

– თქვენო უმაღლესობავ, მაშ მეც და მთელი ტფილისის სამღვდელოებაც მტერი ცყოფილვართ ქართულის ენისა.

¹ **) წერილი 18 მაის 1877 წ.

² ***) წერილი ხუნძახიდან ურიცხვო.

³ *) წერილი 11 დეკ. 1878 წ.

– არ ვიცით, რა ყოფილხართ, მაგრამ ასე კია და, – უპასუხა მთავარ-მართველმა, აშკარად გულნატკენმა და შემდეგ, რომ უფრო ეგრძნობინებინა ორბელიანისთვის თვისი უკმაყოფილება, უბრძანა თავადს ტრუბეცკოის ლაპარაკის შესაცვლელად:

– კნიაზო, ხვალ დილას ყველაფერი მზად იყოს სანადიროდ.

მეორე შემთხვევა ამაზე უარესია. ერთხელ პოეტთან მივიდნენ ვაშლოვანის და კუმისის გლეხები და სთხოვეს: საქართველოს სამხედრო გზაზე გავყევართ სამუშაოდ, გვიშველეთ, ნუ გაგვიყვანებო. პოეტმა იფიქრა: კავკავის გზა სახელმწიფო ხარჯით ინახება, გლეხებმა მუქთად რად უნდა იმუშავონო და გლეხები რომ იყვნენ ისე დაიბარა ერთი მოხელე პირი, რომელსაც მიზეზი ჰკითხა. მოხელემ მოახსენა:

– Ваше Сіятельство, къ сожаленью тутъ ничего нельзя сдѣлать, они вызываются по примѣру прежнихъ лѣтъ.

– აბა, შვილებო, ხომ ხედავთ по примѣру прежнихъ лѣтъ-ო, რა გიყოთ, როგორ გიშველოთ, მაგრამ მე მაინც წავალ და «ველიკი კნიაზს» მოვახსენებ.

როცა პოეტი შევიდა დიდ-მთავართან, იქ დაუხვდა იმას ბარონი ნიკოლაი, თავის ამღვრეულის პირის-სახით. პოეტმა მოახსენა თავის საჩივარი დიდ მთავარს, რომელმაც ეს თითონ გაიკვირვა და ბარონს ჰკითხა მიზეზი. ბარონმა თავის აუჩქარებელის ხმით პასუხად უთხრა:

– Ваше Высочество, по такимъ дѣламъ единственнымъ докладчикомъ при Намѣстникѣ Кавказскомъ состою я, остальные только доносчики.

ორბელიანი ავად გახდა. მითხრეს, ერთი კვირა ლოგინად იყო ამის შემდეგ.

ვიზიტებს მოჰყვებოდა სადილი. მისი სადილები არ იყო ნაქები სტუმრებითა და წვეულებით. ზოგნი იტყვიან მყუდროების და თავისუფლების მოყვარეობით, ზოგნი ხელ მოჭერილობით. მისი ხელმოჭერილობის ნიმუშად რამდენჯერ უამბნიათ ჩემთვის შემდეგი სცენა: ბიჭი შემოდის კაბინეტში. – ბატონო, ღვინო არ არის, – პოეტი ხმას არ იღებს. – ბატონო, ღვინო დაილია. რაო, რაო? ღვინო დაილია! აი თქვე ასეთებო და ისეთებო, სულ დაილია, დაილია, სულ ფული, ფული. ჰა, გადაგიწყდეთ, წადით, იყიდეთ. – ბატონო, მე რად მაგინებ, მე ხომ ჩემთვის არ მიმაქვს ეს ფული. – ვაა, ფულები მოგცე და არ შეგაგინო? შენ კიდევ წადი და იმას შეაგინე, ვისაც ამ ფულებს მიუტან!

სადილი რომ გათავდებოდა, ის ეტყოდა მოსამსახურეს: «აბა, ბიჭო, მოიტა ახლა ის რაღაც არის.» ეს «რაღაც» იყო ან მონოხორმი, ან შარტროზი ან სხვა რამე ლიქიორი. პოეტი დაღვედა ამ სასმელს და გაშლიდა სტოლზე «დიდს პასიანტს.»

– აბა, კოლა, ერთი იფიქრე რამე თუ ამოვიდეს.

და თუ ქალაღი არ ამოვიდოდა:

– ეჰ, არ მოდის! რა იქნება, რომ ეს ერთი ქალაღი მოვიპართ, ხომ არავინ გვიყურებს. ოჰ, ოჰ, ეხლა კი მოვიდა და მოვიდა! დახე, დახე!

ორჯერ ითამაშებდა ამ გვარად პასიანტს და შემდეგ თვალზე დამძიმებული ეტყოდა თავის ბიჭს სოლომონს ბარათაშვილის ლექსებით:

«ახლა კი დროა, სოლომონ, რომა მშვიდობა ნახოს საქართველომა»¹) და დაიძინებდა. ძილს მოყვებოდა საღამოს პირზე ბალკონზე სიარული მედიდურად, თავ მოწონებით.

სიყმაწვილის გაჭირვების ჯავრის ამოსაყრელად პოეტს დიდად უყვარდა მეტადრე მოხუცებულობის დროს დედა-კაცურად, განცხრომით და ნებიერად თავის რჩენა.

პირველი ხარისხის სტანისლივა რომ მოუვიდა, იმას უნდა ქირმალამის ხალათზე დაიკეროს ვარსკვლავი და კნიაზ პოტემკინსავით გრძლად და ნებიერად გაწვეს დივანზე.

შემდეგ, მთავარ-მმართველის თანამდებობის ასრულების დრო რომ დაუდგა, იმას თავი სულ ზეცას მიუბჯენია. დიდის ხელმწიფის, შვიდთა იყლიმთა მპყრობელის, ნაცვალი, თავი სამასის ათასის ჯარისა, პატრონი მთელის კავკასიისა, საცა ამდენი სამეფოები და სამთავროები იყვნენ, დღეში ოდესმე ცხრა შაურიანი პარუჩიკი, თავ-

¹ *) წერილი ქეთევან ორბელიანთან 23 ივლ. 1882.

მოყვარეობა დაკმაყოფილებული, სახარების სიტყვისა არ იყოს, ხსნილ ყოფდა რაიცა იყო სახსნელი და კრულ ყოფდა, რაიცა იყო შეკვრის ღირსი, – თავი როგორ არ უნდა აეწია მაღლა!

– ყაფლან, ყაფლან, როგორა გგონია, ვინა ვარ მე, ვინ, – ეკითხება ამ დროს პოეტი თავის მეგობარს და ნათესავს ყაფლან ორბელიანს.

– ვინ უნდა იყო? ორშაბათის ყეენი, ხარ თქვენმა მზემ, თავი რა მაღლა მოგაქვს.

– ჰეი, შენ ისე გგონია! ამ თითებს ხომ ხედავ, აი ამ თითებს (უჩვენებს მარჯვენა ხელის პირველ სამ თითს) ერთი მოვაწერო, რომ შიგ ციმბირში ამოგაყოფინო თავი, აი მე ვინა ვარ! სპარსეთის ყეენი რა იყო იმასთან. ის თვით გარუნ-ალ-რაშიდი იყო.

– კაცი მთავარ-მმართველი ვარ, ერთი არ იქნება გარუნ-ალ-რაშიდივით არ გავიარო ქვეყანაში და ქვეყნის ამბავი არ შევიტყო, – სთქვა თურმე ერთჯერ პოეტმა და მარტოდ-მარტო, უამალოდ, გასწია შუა-ბაზრისაკენ.

ეს რომ შენიშნა ერთმა პოლიციის მოხელემ, შორი-ახლო აედევნა მთავარ-მართველს.

– აბა, გარუნ-ალ-რაშიდს რომ დესეტნიკები არ მოსდევდნენ ქუჩაში, მოდი და ლაზათი გასწიე ამ ქვეყანაშიო, – შესჩივლა პოეტმა ერთ ნაცნობ პირს, რომელიც გზაზე შემოეყარა.

მისი ბალკონიდან დაჰყურებდა პოეტი ორბელიანთა ქალების კრებას. ამათ კრებას ის ეძახდა აკადემიას, ან ადგილისა გამო, საცა ისინი იკრიბებოდნენ, კიბეს. რა არ ითქმოდა ამ კრებაში! დღის ამბავი, ნიშნობა, ჯვარის წერა, ახალი ტანისამოსი, წასვლა-მოსვლა, სხვა და სხვა საიდუმლოები და სხვა და სხვა. თვითონ პოეტი ასწერს ამ აკადემიას ამ გვარად:

«საღამ-საღამოთ აკადემია ჩვეულებრივ გროვდება, ხან საყდრის კარებთან, სადაც დედუფლობს ელისაბედ, რომლის მარჯვნივ ჰზის სოფიო, მარცხნივ მაიკო და პირდაპირ ნინო და მღვდელი, და ხან ესევე ყრილობა ჰსხედს სოფიოს კარებთან და ამის გამო მაშინ პირველობს სოფიო. ლაპარაკის საგანი არის ეს ქვეყანა და მისი დაუსრულებელი სხვა-და-სხვაობა ამბებისა, ხანდახან გაკვრა-გადაკვრით, მითომ შეძრწუნებით, მოიხსენიებენ ოხვრითა აწინდელის ქალების ყოფა-ქცევასა და სხვათა ზოგიერთთა სახელდობრივ, რომელნიცა შარშანდელს კაბასავით დიახ ადვილად და გულუტკვირად თავს ანებებენ ქმარსა და დასდევენ ხან მამიდას, ხან ბებიდას და ამგვარს უმანკოს საუბარ-შექცევაში ატარებენ დროს.

პოეტს დიდად უყვარდა ამათ ლაპარაკში გარევა, ამათის ამბების და მითქმა-მოთქმის მოსმენა.

ხშირად თითონ შეიტანდა ამ კრებაში ჭორსა და წაჰკიდებდა ერთმანეთთან ქალებს, რომ შემდეგ ეყურებინა თამაშასთვის და დამტკბარიყო იმათის კინკლაობითა. მოგვყავს აქ ნიმუშად ერთი მისი წერილი, რომელიც იმას სახავს ქალების საზოგადოებაში.

«ჩემო საყვარელო ტასია, შენგან მიკვირს, რომ აჰყოლილხარ დედაკაცების ენა ტანტალობას, მეტადრე ს-ს ჭორებით გასუქებულს.

«მარტო, ავადმყოფი, გამოყრუებული ვეგდე კაბინეტში. მეტად მომწყინდა და სევდების გასაქარვებლად შეველ ქეთევანისას, სადაცა დამხვდა გაჩაღებული ბაასი! ვიდასაც სწყევლიდნენ. მე რომ დამინახეს, მაშინვე ხმა გაკმინდეს. მე, სწორედ მოგახსენო, ძალიან მეწყინა ამათი ერთბაშად დადინჯება. ვკითხე ს-ს: ქალო, რად დაჩუმდით? შენ ხომ არ ამოხვალ, თუ არ გავსილი ამბებით, ახალი ამბავი, ახალი ამბავი რა არის თქვენს ქუჩაში?

«იმან მიპასუხა: ახალი ამბავი ეს გახლავს, რომ ჩემი და მიდის ვეჩერში პ-სას. – მე ვუთხარ, რომ პ. ვინა გდია, რომ ტასო იქ მიდის. ამ სიტყვაზე მომვარდნენ ოთხივე დედაკაცები წივილ-კივილითა! დიდი ხანია, განა არ ვიცით, რომ ჩვენი აქედამ აყრა გინდა და ყოველს ჩვენს საქმეს გვიშლი. – ამისი არ იყოს, რომ ქვეყანაში დადიხარ და ლაპარაკობ, რომ ს. იმიტომ ავად გახდა, რომ ახალს სახლში გადავიდაო. შენმა რჩევამ ააშენებინა სახლი ს-სა, თორემ იმას ფიქრშიაც არა ჰქონდა. ახლა ქვეყანაში იმას ლაპარაკობ, რომ რატომ ს. არ

მიდის ტანძისა. მე გავჩუმდი, მაგრამ ტ. და ქეთევან გამომესარჩლენ და შეიქნა ერთი დიდი ყიჟინა და ხმლის ტრიალი. მე ავად-მყოფი, მისუსტებული, წამოველ ჩემს დაყრუბულს კაბინეტში; გადავბრუნდი, გადმოვბრუნდი, ამტკივდა თვალები; მთელი ღამე დავიტანჯე უძილობითა, მოდი და ამ ქუჩაში ლაზათი გასწიე.

«შენცა არ გებრალეები და ყვედრებასა მწერ! აბა რა ვქნა, ეხლაც მეუბნებიან, რომ გაუთხოვარნი ქალები გროვდებიან ტოლეს მალაზეინში, ყავასა სმენ ყმაწვილ კაცების საზოგადოებაში. ესეც დავიწუნე და რა საკვირველია ამაზედაც ბევრი დამწყევლეს. _ შენი დაჩაგრული გრ. ორბელიანი.*)¹

ახლა გადაკვრით ლაპარაკი? პირში მოფერება? არაფერი არ აკლდა: «მშვენიერო» «თქვენს ერთგულს, თქვენგან და თქვენთვის დამწვარს», გრ. ორბელიანს, როგორც ის თითონ ამბობს თავის თავზე**).² ერთს თავის ნათესავს ქალს ისა სწერს:

«ჩემო ბაბაღე! მერე: რომელიც რომ შენი ამბავი Eშვეტიყვევით დღეს დაპატიჟებისა ის ჰაზრი და იგავი ჩვენ კარგად გამოვიძიეთ და მივხვდით!!! მანდ სიტყვა აღარ არის!!! ჰეი, სუსტო დედაკაცებო და ამასთანავე სავსენო მანქანებითა, რას არ მოახდენთ და ვის არ დააძინებთ.***)³

ამასვე სწერს ქუთიბის მთიდან:

«შენ გენაცვალნენ ყოველნი ბარბარეები, ო-რის ცოლიდამ მოკიდებული ჩვენს წელ-ნაზ თ-მდის, მაგრამ ჩვენი ვლადიკავკაზის კრასავიცა კი არ უნდა გენაცვალოს: ეგ სხვა ჯავაირია! სხვანი კიდევ ს-ბიცა, ტ-ბიცა, _ მაგრამ ერთის გარდა, _ შენ თავს შემოგველენ. შენმა ციებ-ცხელებამ ისინი აცხელ-აკანკალოს. სხვა რაღა გინდა?»****)⁴

ღირს, რომ კაცმა კვალ და კვალ გამოიძიოს ორბელიანის აზრი ქალებზე. ფსიხოლოგისთვის აქ საინტერესო ის არის, რომ კაცმა დედათა სქესის სიყვარული, ცოლის შერთვით დაუკმაყოფილებელი, ერთის შეხედვით თითქო უფრო მაგარ-ფესვიანი და შორს-გამტანი არის, ვიდრე ესევე სიყვარული ცოლიანის კაცისა. ამ ცრუსა და მუხთალს სოფელში ქორწინების პოეზიას თითქმის მუდამ შინაურის ცხოვრების პროზა მოსდევს და ძლიერი სქესი თუ არ პირველსავე თვეს, პირველსავე წელში ჰკარგავს სიყვარულის ნეტარებას და დროთა განმავლობა მის მწვავ სიყვარულს უახლოვებს გულ-გრილობას. უცოლო კაცისთვის კი ქორწინება არასოდეს არ ჰკარგავს თავის მაცდურს მშვენიერებას. თუნდ გადასული იყოს, თუნდ არა ეს ქორწინების დრო, მისთვის ფიანდაზა აღთქმული ქვეყანაა, საცა კაცი ბედნიერებაზე სდგამს ფეხსა. ასეა ორბელიანიც. ჯერ სანამ სოფიო ბეზაკისა იყო მის დანიშნულად, ჩვენ ვნახეთ რა გვარად მოელოდა პოეტი იმ ბედნიერ დღესა, როცა იგი დაბრუნდებოდა რუსეთიდან და მის საბედოს შეეყრებოდა, მაგრამ სოფიო გათხოვდა სწორედ იმ დროს, როცა ორბელიანის ჰასაკში დადგა კრიტიკული დრო, ე. ი. როცა იგი გასცილდა 35 წელს და მერე სხვა ცოლის ძებნა ძნელი შეექმნა. ერთს წამს იმან განიზრახა გრიბოედოვის ქვრივის შერთვა, მაგრამ ვერც ეს მოხდა. 1841 წელს სამეგრელოს მთავრინას ეკატერინას უნდოდა შეერთო იმისთვის თავადის ნიკოლოზ დადიანის ქალი მენიკი, _ შემდეგში მთავრინა აფხაზეთისა, _ მაგრამ ესეც ჩაიშალა. ამის შემდეგ ის გახდება უანგარო აშიკად ქორწინებისა და ეშხისა და მთელი ორმოცი წელიწადი ვიშობს ამათზე. ბებერი მარტო-ხელი ჯერ რუსეთშივე გამოცხადდა. ერთს წიგნში ანტონ ორბელიანთან ჩვენ ვპოვებთ წიგნის ბოლოს პოსტ-სკრიპტუმს: «ანტონ, თუ ვისმე ჩუმიად ეარშიყები, ისიც მომწერე».)⁵ იმისი აზრით სიცოცხლეს ლაზათი არა აქვს, თუ ეს სიცოცხლე არ არის გამთბარი არშიყობით, ეშხით, კურკურით. ცოლის შერთვის დრო რომ

¹ *) წერილი ურიცხვო.

² **) «ცისკარი» სექტ. და ოქტ. 1874 წ.

³ ***) წერილი ურიცხვო.

⁴ ****) წერილი 21 აგვ. 1855 წ.

⁵ *) წერილი ურიცხვო.

გადაუვიდა, თავის მეგობარს დიმიტრი ჯორჯაძე ეჩხუბება, რატომ ცოლს არ ირთავო. კიკო ჩოლოყაშვილი ინიშნება ვახვახოვის ქალზე, – სწერს იგი თავად ლევან მელიქიშვილს, – ამას განგებ დიმიტრისთვის ვსწერ, რომ თვალი დაუდგა მაგას: ეს რაც კი ლამაზნი ქალნი არიან, სულ გათხოვდნენ და ეგ მას უკან თუ გინდ მილიონის პატრონი შეიქნეს*).¹ ქალი ისე არ გათხოვილა საქართველოში და პოეტს განსვენებულის ჯორჯაძისთვის წიგნი ისე არ მიუწერია, რომ შიგ არ დაგენახათ ეს სტრიქონი: ესა და ეს გათხოვდა; შენ კი თვალი დაგიდგა, ბაიყუშო.

უცოლობას, ე. ი. უპატრონობას პოეტი სიბერეში უფრო ჰგლოვს.

«ბიძინა ჩოლოყაშვილის ცოლი წავიდა დილიყანს ქმართან, რომელიც თურმე მძიმედ ავად არის, – სწერს პოეტი ტასო აგლობჟიოს. – კარგია, ვისაცა ჰყავს ცოლი, ვისაცა ჰყავს ქვეყანაზე ვინმე გულის შემატკივარი და ჩემსავით არა გდია ოთხს კედელს შუა და არ მოელის, როდის ინებებს სოლომონკა სანთლის ანთებას ჩემს ოთახში."**)²

მეორე წერილში ქეთევან ორბელიანთან პოეტი სწერს:

„ჩემო ძალუავ ქეთევან! შენგან გამოგზავნილი ნესვი მომივიდა, მაგრამ არ ვარგოდა; მომივიდა საზამთრო, იგიც ნესვზე უარესი იყო. ეს არაფერი. ნესვი რა არის? საზამთრო რა არის? სიტყვა არის ხსოვნა, რომ მომიგონე მე ობოლი, ოხერ-ტიალი, ცოლი არა, შვილი არა, უდაბურ წავკისში გადავარდნილი, გადაყრუებული. აბა, სიტყვა ეს არის. ვგრძნობ და გმადლობ სულითა და გულით...“)³

პოეტის ნაწერებში ვერ იპოვის კაცი დალაგებით გამოთქმულ აზრს ქალებზე. შემდეგი, აქა-იქ გამოთქმული აზრი თითქო უფრო ხუმრობით არის თქმული.

დედაკაცების სიცოცხლე ჭორებია).⁴

დედაკაცისათვის მეგობრობაცა, სიყვარულიცა, ძმაცა სულ ერთის წამისა არის).⁵

არც ერთი დედაკაცი მთელს ქვეყანაზე არა ღირს, რომ კაცმა ნახევარი ნეკი მოიჭრას მისთვის).⁶

ოღონდ კი დედაკაცი გავიდეს თავის სახლიდან, ოღონდ კი სხვაგან იყოს და რაც უნდა დაემართოს, ყველას მოითმენს. «ვაი, ქაა! ეს რა მოგვივიდა», – ამას იტყვის და დამშვიდდება. დედაკაცს მხოლოდ ძილისათვის უნდა სახლი და ცხოვრებისათვის და სიამოვნებისათვის გარეთ სხვაგან სადმე; იქ არის ბედნიერება, იქ უნდა თავის მოდნის ახალ-ახალი კაბაცა...)⁷

ვატყობ, რომ ერთობ შორს წაგვიყვანა ქალებზე ლაპარაკმა. დავუბრუნდეთ ჩვენს ყოველ დღიურს აღწერას.

«კიბიდამ» ქალებიც დაიფანტნენ; პოეტმა სადამოს მნახველებიც მიიღო, დააღვეინა იმათ «ის რაღაც არის ცხელ-ცხელი» და შემდეგ წავიდა ქალაქის სათამაშოდ ან თ. ლევან მელიქიშვილთან, ან თ. მირსკისთან, ან ოპოჩინინთან, ან ინგლისის კლუბში. მათთან თამაშობდა ის პროფერანსს, ბოსტონს, ადმირალს. „ვკოზირობ და ხან და ხან სტარიკა ერისთავსავით ვყვირი «фу, чортъ, ходи въ черви», სწერდა ის დავ. ჭავჭავაძეს).⁸ ადმირალი სხვაზე უფრო მოსწონდა «მეტადრე, როცა იგებდა». ქალაქში მოგება ბევრს უბედურებას

¹ *) წერილი 8 ოქტ. 1860.

² **) წერილი 24 დეკ. 1873.

³ წერილი 15 აგვ. 1875.

⁴ წერილი ბარბარე ანდრონ. 27 იან. 1860.

⁵ წერილი ტასო გაგარინთან 1 ივლისს 1881.

⁶ წერილი ურიცხვო რუსეთიდან.

⁷ წერილი ტასო აგლობჟიოს 1873.

ავიწყებდა პოეტს, რომ იმას დაუჯეროს კაცმა. ერთს ნათესავს ქალს, რომელიც შესჩივოდა, კბილები დაგვარგეო, ისა სწერს:

«О зубахъ не грусти: я давно забыль о нихъ. Все несчастіе состоитъ въ томъ, что красивые глаза уже не заглядываются на меня пристально. Что-жь? бѣды нѣтъ, лишь бы пришли четыре туза въ адмиралѣхъ»¹

და როცა ეს ქაღალდები მოუვიდოდა, თითოეულის ტუზის ჩამოსვლაზე:

– გრიგოლ ყაფლანის-შვილი მქვიან!

– ესეც მე გახლავარ!

– ესეც!

და ერთის ამბის-ყოფით ათავებდა თამაშს.

თამაში გათავდა და ერთი ვიკითხოთ: რომელი საათია? – პოეტს თავის დღეში ჯიბის საათი არ ჰქონია. რამდენი ფული ჩაიდო, ან ამოიღო იმან პორტმანიდამ? – არც პორტმანე როდისმე სდებია ჯიბეში.

რამდენადაც არის შინაურს ცხოვრებაში იმას შერჩა ნაშთი იმ აფიცრულის უზრუნველობისა, რომელშიაც ის ჰპოვნიდა ოდესმე ნეტარებას.

– ეჰ! უცოლშვილო კაცი ვარ, ოხერ-ტიალი, საათი ვინ მომცა, პორტმანე ვინ მომცა. შეეძლო ეთქვა იმას ჩვეულებრივის თვისის ხუმრობით.

XIX

კაცს ყოველგან შეუძლია იყოს თუნდ იაპონიაში, თუნდ შვეიცარიაში, თუნდ ინგლისში, მაგრამ ცხოვრებით კი მარტო თბილისში უნდა იცხოვროს, – ამბობდა პოეტი და თითონ პირველი ასრულებდა ამ მცნებას. ის განუმორებლად სცხოვრებდა ქალაქში: თითონ ქალაქში ზამთრობით, ზაფხულობით ქალაქს ახლო – ტაბახმელას, კოდას, წავკისს, კუმისს. ამათში ყველაზე უფრო ძვირფასი იყო ტაბახმელა, თამარ მეფის საზაფხულო სამყოფი.

«... ტაბახმელა, ოჰ, ოჰ, რა ტაბახმელაა, ამისთანა ტაბახმელა ხომ ქვეყანაზე არ არის!! – სწერდა პოეტი ტასო აგლოზიოს. – ამისი ჰაერი, ამის წყალი უკვდავებისა, ამის გადასახედავი! აგერ ყაზიბეგი, აი მთა ბორბალო, ა-იქ შილდის მთა, აი ემანდა ყარაია და დედოფლის წყარო, თითქო სულ მე მეკუთვნის, სულ ჩემი იყოს!»²

და სხვა წერილებში ამავე ტაბახმელაზე:

«... Смирненно живу я въ Табахмелѣ вмѣстѣ съ Кетеваною и Тасо и нѣтъ особенной бѣды, если домъ старѣе меня. За то воздухъ прямо изъ рая; вода изъ источника безсмертія; а виды? Предо мною картинно раскинулась чуть ли не половина Грузіи. Вотъ тамъ, бѣлоголовый Казбекъ и его чудовищи-братья подняли изъ за облаковъ головы и прямо смотрятъ на Табахмели, посылая намъ съ мягкимъ, нѣжнымъ вѣтеркомъ чудную струю свѣжаго живительнаго воздуха; а тамъ точно адмиральтейскій шпиць снѣжною иглою вытянулась въ небеса тушинская гора Борбало; а въ паралель имъ черныя горы Сагурамо, Гомбори, Циви слѣдуютъ къ Царскимъ колодцамъ. Все вижу и все какъ будто мое!»³

«... Табахмела! Ахъ, Табахмела; Красавица Табахмела! въ мірѣ только одна Табахмела...»⁴

«... Воздухъ, воздухъ Табахмельскій – чудо красоты! Его свѣжая, чистая живительная струя летитъ къ намъ прямо изъ ледниковъ Казбека и мы съ жадностью пяницы пьемъ эту струю и чувствуемъ, что пьемъ здоровье, силу, веселіе и становится легко, легко на душѣ и

¹ წერილი 13 სექტ. 1879.

² 1) წერილი 1879 კათათვე.

³ 2) წერილი ზარბ. ორბელ. 8 აგვ. 1878 წ.

⁴ 3) წერილი იმასვე. 29 აგვ 1879 წ.

являются давно забытыя желанія: хочется гулять, хочется пѣть, хочется быть въ общество красивыхъ дамъ, словомъ самое пріятное настроеніе духа!..)»¹

«... ვცხოვრობ წყნარად ქეთევანთანა და ტასოსთან ერთად ტაბახმელაში და არასა ვწუხვარ, თუ სახლი ჩემზედ უარესად დახავსებულ-მოძველებულია. სამაგიეროდ ჰაერი სამოთხისებურია, წყალი უკვდავებისა, ახლა რა სანახაობა და გადასახედებია? თითქმის ნახევარ საქართველო სურათივით ჩემ წინ გადაშლილა. ა-აგერა, თეთრ წვერა ყაზბეგისა და მის ბუმბერაზ-ძმებს ღრუბლებიდან თავი ამოუყვიათ და პირდაპირ ტაბახმელას დასცქერიან, გრილ ნიავთან ერთად სუფთა და ცხოველისმყოფელსა, მშვენიერს ჰაერს მოგვბერვენ; იქ-კი სადმირალო ანძალოსავით (шпиць) ამართულა თოვლის ნემსივით ჰაერში თუშეთის მთა ბორბალო; გასწვრივ მოსჩანან შავი მთები საგურამოსი, გომბორისა, ცივი, დედოფლის წყაროსაკენ წრე გაუვლიათ. ვხედავ ყველა მათ და ჩემნი მგონიან!»

«... ტაბახმელავ! ოჰ, ტაბახმელავ! ლამაზო ტაბახმელავ! ქვეყნად მხოლოდ ერთია ტაბახმელა»...

«... ჰაერი, ჰაერი ტაბახმელისა _ სასწაულია მშვენიერებისა! მისი ცხოველსმყოფელი, სუფთა და გრილი ჰაერი პირდაპირ მყინვარ ყაზბეგიდან მოჰქრის და ჩვენც ლოთივით გაუმადლრად ვეწაფებით და ვგრძნობთ, რომ ვსვამთ ჯანმრთელობას, ძალას, სიხარულსა და სულსა და გულს როგორღაც ეფონება, დიდი-ხნის დავიწყებული სურვილი კვალად იღვიძებს: მინდა ვმღეროდე, ვსეირნობდე, ლამაზ მანდილოსნების საზოგადოებაში ვიყო, ერთი სიტყვით, მეტად საამურ გუნებაზედა ვარ!..»

კოდაც კარგი რამ იყო.

«... მეტად კარგი რამ არის ეხლა კოდა თავის გაწმენდილის მშვენიერის ჰაერით და ამწვანებულის მინდვრებითა გაზაფხულსავით! ვისაც სიმრთელე უნდა, ამოვიდეს კოდაზე. კოდა სჯობია ყოველს დეკობთსა; მეტადრე, როდესაც მთვარე გაბადრული ამოდის მძიმედ, ხელმწიფურად შუქისა მომფენი. პაჰ, პაჰ, პაჰ, პაჰ, რა შეედრება!»²

ერთ დროს ბორჯომიც მისი იყო, მაგრამ ის დრო წავიდა. 1851-ს წელს ის სწერდა თავის ძმას ილიას:

«... ბორჯომი ჩემია; მე გამიწვევია მანდა ლაზხათები მაშინ, როდესაც სახლების მაგიერ გვედგა კარვები; მუზიკის ნაცვლად ჰგალობდნენ ბულბულები; სადაცა არ იყო გზა და ჩვენცა ვიძალეობდით ჭალაკებში, ბუჩქებში... ეჰ, ქეიფი იყო და წავიდა ისე, ვითარცა წავა ყოველივე ამა სოფელში.»³

ამ საზაფხულო ადგილებზე, კოდა-ტაბახმელას, მეტადრე ტაბახმელას, ქალაქის ხმაურობას და ვიზიტებს მოშორებული, მოხუცი პოეტი სტკბებოდა ბუნების სიმშვენიერით და მარტოობით. მის ფეხ ქვეშ ფართოდ, ფართოდ გაშლილი იყო მისი საყვარელი თბილისი, აი დიდუბე, აი მტკვარიც, აი სიონის ჯვარი, რომლის გამო წამებული იყო საქართველო, აი კრწანისის მინდორიც, საცა პაპა მისმა, მეფე ერეკლემ დალია თვისი ვაჟ-კაცობა... უნებლიეთ მისნი ფიქრნი რბოდნენ საქართველოს წარსულისაკენ. უნებლიეთ აგონდებოდნენ მას მის გვარის შესანიშნავი სარდალნი, განთქმულნი ვაჟ-კაცობითა და თავ-განწირულებითა. რამდენი საუკუნე იმსახურეს მათ, რამდენი სისხლი დაღვარეს მამულისთვის! მერე ცოტ-ცოტად ფიქრები მოდიოდა აწინდელს საქართველოს მდგომარეობაზე, აწინდელს თავად-აზნაურობაზე, ორბელიანებზე, დავალიანებულებზე, დაცემულებზე, ჭანებზე და მწარედ, მწარედ ოხვრიდა.

თუ ვისმე დედა-მიწაზე ჰყვარებია ნათესავი, თუ ვისმე უნაცვლებია მისთვის თავი და გაუხდია იგი კერპად, სწორედ იშვიათი კაცი გრ. ორბელიანი იყო. ამ ნათესავების მოგონებით ვათავებთ ჩვენ ამ განყოფილებას. ეს საყვარული არ იყო საყვარული უცოლ-შვილო ბებრისა, რომელმაც ადრე თუ გვიან ბუნებისაგან მისდა მიცემული ნათესაობით

¹ 4) წერილი იმასვე 20 ივლ. 1879 წ.

² *) წერილი ქეთ. ორბელიანს 20 აგვ. წერილი არ არის.

³ **) წერილი 5 ივლისს 1851 წ.

სიყვარული ძალა-უნებურად ან ბიძა-შვილზე უნდა გადაიტანოს, ან ძმისწულზე. არა. ნათესავები გაგიჟებით უყვარდა იმას, როდესაც იმას ცოლის შერთვის ვადა ჯერ კიდევ არ წასვლია. ჯერ კიდევ რუსეთში იყო იგი ყმაწვილ კაცად, რომ სწერს თავის ძმას ზაქარიას, რომელმაც მაშინ ცოლი შეირთო.

«ჩემო ზაქარია, ვინძლო პირველადვე ვაჟი გააკეთო, რომელსაც უნდა დაარქვა სახელი ლიპარიტი, родоначальникъ нашей фамилиѣ, და უნდა მე გავზარდო.»¹)¹ მეორე ძმა ილია – მსხვილ ბარკლიანი ილია – რომ წაიყვანა ტყვედ შამილმა, პოეტი სწერს «მოისეი ზახარიის» არგუთინსკის:

«შენი ჭირიმე, კნიაზო, ცრემლებით გეხვეწებით ჩემის ძმის გამოხსნისათვის; მე გამყიდეთ, მე დამატყვევეთ, ოღონდ იმ საბრალოს უშველეთ რამე. ის თურმე ხაროში გდია... ჩემი იმედი, ჩემი ნუგეში – ღმერთი და თქვენა ხართ!!!»²

ძმების წარმატება თითონ მისი საკუთარი წარმატება იყო და ბედნიერება. განა ზურაბის შვილნი არ იყვნენ სამნივე? მყვირალა ზურაბისა?! რომელსაც ერთს წიგნში თავის ძმების წარმატებით გატაცებული პოეტი უწოდებს ზურაბ სარდლად! ძმები რომ მომორდებოდნენ ერთმანეთს, პოეტი სწერდა იმათ: «ჩემო თვალის-ჩინო ძმაო ილია, ჩემი შვილი ხარ.» «ჩემო ღვთის წყალობავ ძმაო ზაქარია» და სხ. მგზავსადვე უყვარდა პოეტს თავისი ბიძაშვილები და განსაკუთრებით თვის საკუთარი ყაფლან. 1855-ს წელს ის სწერდა ამას:

«ჩემო თვალის ჩინო, ჩემო ოხვრის კვიპაროსო – ეს მეც არ ვიცი რას ნიშნავს – ძმაო ყაფლან! დიდი ხანია აღარა ყოფილა ჩემთვის სასიხარულოდ ისე, როგორც შენი წერილი გუშინ. ასე გაშინჯე, ერთს ტუსადს მურახასი უყავ, რომელიც იყო საციმბირო.

«მწერ, რომ შენი ავათ-მყოფობა, შევიტყვე, იმიტომ მოგწერეო. ოღონდ შენი წერილი, შენი ამბავი მომდიოდეს ხშირად და თუ გინდა, ეხლავ კიდევ დავწვები ქვეშაგებში კრუსუნითა და ხვნეშითა. ხომ იცი, რომ ზაქარია, ილია და შენ ჩემთვის იყავი ერთი და იგივე. და სამთავე ძმათა არა გვეამებოდა რა უშენოდ. ახლა მარტო შენლა მყევხარ ნუგეშად და ზოგჯერ ხუმრობისათვის არ დამემდურო. სულ ყველა ძალუები შენ გენაცვალენ!!!»³

ამაზე ადრე 1846-ს წელს ის სწერდა ყაფლანს:

«ჩემო ყაფლან, ჩემო ოხვრის კვიპაროზო, – ეს მეც არ ვიცი რას ნიშნავს – ერთი შენის წიგნით გამახარე და! როგორ ხარ შენს თანამდებობაში ანუ როგორ ატარებ დროსა, ანუ რომელს სოფელში ხარ. ერთი მომწერე და!..

ყაფლანის თანამდებობა იყო ზასედატლობა და პოეტი სულ იმის შიშში იყო, «პადსუდში» არ მიეცათ ის, – ამბობენ ვერცხლის მოყვარე იყოო. ამ პასუხის გებას კი გადაურჩა, მაგრამ ის ჩაიჭრა პოდრიადში. «ყაფლანს აუღია თბილისიდან ვლადიკავკასამდის სტანციები, სადაც უნდა მიიტანონ ფურაჟი და რაღა თქმა უნდა, რომ სრულიად იღუპება – სწერდა პოეტი თ. ლევან მელიქოვს – ახლა რა უყო? გაგონილა ამისთანა სისულელე? ბრაზებისაგან ყელში სისხლი მემსება, ვერა მომიფიქრია, თუ როგორ ანუ რით უნდა ეშველოს ამ ყოვლად უგუნურსა.»⁴)⁴

პოეტმა დიდი შრომა და ხარჯი გასწია, რომ გამოეხსნა ყაფლანი ამ გაჭირვებისაგან. შვიდი წლის შემდეგ ის სწერს ლევან მელიქოვს: «ყაფლან ამ ჟამად ჩემთანა სდგას, სოფლიდამ ჩამოსული და ორნივე ერთად უყურებთ ამის სახლის განახლებასა: ჯერ მხოლოდ ჭერი დახურა კრამიტით და ვნახოთ შემდეგ რა გამოვა, რადგანაც პადრიადჩიკი გაუკუტრდა და გაიქცა. – მეც ვეუბნები: «ყაფლან, ერთი პოდრიადჩიკი შენც იყავ და ვერ შეასრულე საქმე, მაგრამ კი არავინ გახრჩობს და ითხოვ კიდევ ოცის წლით ატსროჩკას;

¹ *) წერილი რიგიდამ. 4 ივნ. წელი არ არის.

² *) წერილი 15 ნოემბ. 1855 წ.

³ *) წერილი 1 ივლ. 1846 წ.

⁴ **) წერილი 16 ნოემბ. 1863 წ.

შენცა მიეც ოცი წლის ვადა, ეგებ აგიშენოს». ამ სიტყვებზედ ძალიან ილანძლება და მაშინებს, რომ სხვაგან გადავალო, შენთან ცხოვრება არ შემიძლიანო.»¹

პოეტი, რომელიც სულ იმას სტიროდა, არავინ გვებადება გვარშიო, თქვენ თითონ წარმოიდგინეთ, რა გვარად შეიყვარებდა საკუთარ ძმის-წულეებს. ზაქარიას შვილი – ალექსანდრე – მისდა სამწუხაროდ, მალე მოკვდა, მაგრამ მისი მოხუცებულობის იმედად შერჩა იმას უმცროსის ძმის ილიას შვილი – გიორგი, რომლის სიყვარული გარდაემატებოდა ყოველ ზომას. ასზე მეტი წიგნი გიორგის დედისადმი მიწერილი, რომელიც ჩვენ ვიპოვეთ პოეტის ქალაქებში, გვიჩვენებენ, რა დიდად ზრუნავდა პოეტი თავის ძმისწულის აღზრდაზე და მომავალზე. საცა უნდა ყოფილიყვნენ გიორგი და დედამისი – შვეიცარიაში, ანგლიაში, გერმანიაში, საფრანგეთში, რუსეთში – პოეტი მათთან იყო სულით, გულით და მათთან ერთად არჩევდა სად და რა ესწავლა გიორგის, რომელ ქვეყანაში დამდგარიყო, რა საზოგადოებასთან დაეჭირა კეთილი განწყობილება, რომელს დაჰშორებოდა, რა მიმართულება მიეღო მის ხასიათს და სხ. და სხ.

ის სწერდა თავის რძალს:

«Пиши, ради Бога, почаще ко мнѣ со всѣми мельчайшими подробностями о твоёмъ житьѣ – битѣ, о каждой бездѣлицѣ, тебя касающейся. Весь міръ для меня ты и Георгій!»¹²

„მომწერე ხოლმე, ღვთის გულისათვის, დაწვრილებით ყველაფერი, რასა იქმნ, როგორა ხარ, ყოველივე, რაც კი შენ შეგეხება. შენ და გიორგი მთელ ქვეყნად მიმაჩნიხართ!» და სხვ. წიგნში:

«Ты знаешь ли что ежели для меня существуетъ цѣль жизни, радость въ жизни, конечно, это ты и Георгій. ²»³

«იცი შენა, თუ რამ აზრი აქვს ჩემთვის სიცოცხლესა და რამ სიამეს მოველი მისგან, რასაკვირველია, მხოლოდ თქვენ გამო, შენისა და გიორგისა!»

გიორგის უნდა ესწავლა კარგად:

«Князь Орбеліани долженъ быть непремѣнно ученъ, уменъ, добръ и твердъ характеромъ. Безъ этихъ качествъ худо быть кн. Орбеліани. «3»⁴

«თავადი ორბელიანი უნდა უთუოდ ნასწავლი, ჭკვიანი, კეთილი და მტკიცე ხასიათისა იყოს. ცუდია უამათოდ თავ. ორბელიანობა.»

გარნა მარტო სწავლა არაფერი იყო, კაცს უნდა სარწმუნოებაც ჰქონოდა. მეცნიერება თვინიერ სარწმუნოებისა, ბედნიერების ნაცვლად, სულიერს ტანჯვას ჰგვრიდა კაცს. 1866-ს წელს, როდესაც გიორგის დედამ გააპირა ანგლიიდან პარიჟში გადმოსვლა, პოეტი სწერდა იმას:

« . . . Ради Бога, если рѣшился переѣхать на материкъ Европы, то переселись или въ Швейцарію, или же въ Германію, но никакъ не во Францію. Я желаю, чтобы юное сердце Георія было проникнуто религіозными убѣжденіями, безъ чего нѣтъ счастья челоѣку въ

¹ *) წერილი 14 სექტ. 1870 წ.

² 1) წერილი 1 მარტს 1865 წ.

³ 2) წერილი 12 ივნ. 1871 წ.

⁴ 3) წერილი ორბელიან. 23 აპრ. 1865 წ.

жизни. Я желаю, чтобы мой племянникъ былъ православный грузинъ, просвѣщенный европейскою наукою и не испорченный порочными идеями новѣйшей французской философіи: въ особенности живите какъ можно дальше, дальше отъ Парижа: тамъ поселился Богъ разврата со всеми чарами оболъщенія.»¹

«ღვთის გულისათვის, თუ გარდასწყვიტე ევროპაში გადმოსვლა, დასახლდი ან შვეიცარიასა ან გერმანიაში, მაგრამ საფრანგეთში-კი ნურაფრის გულისათვის ნუ. მიხდა გიორგის ნორჩი გული სარწმუნოებით იყოს გამსჭვალული, ურომლისოდაც კაცი ამ ქვეყნად უბედურია. მსურს, ჩემი ძმის წული მართლმადიდებელი და ევროპის მეცნიერებით განათლებული, საფრანგეთის ახალ ფილოსოფიის ბიწიერ იდეებით წაურყვნელი ქართველი იყოს. განსაკუთრებით იცხოვრეთ, რაც შეიძლება, პარიზზედ შორს: იქ დაუდევს ბინა ღმერთს გარყვნილობისა და გახრწნილობისას მთლად თვისი გრძნეულ ცთუნებებითა.»

ერთობ დიდხანს შკოლას გარეშე ყოფნა, დედისა და გუვერნიორის ამარა, პოეტის ჰაზრით, ვაი-თუ მავნებელი ყოფილიყო მისი ძმის-წულისთვის.

«. . . Четырнадцатилѣтній мальчикъ, оставаясь въ домѣ подѣ надзоромъ матери и гувернева, заглухнетъ, сдѣлается женоподобнымъ, своенравнымъ, неуживчивымъ; не имѣя товарищей, съ которыми могъ бы обмѣняться мыслями, онъ не будетъ имѣть дара слова, потому что языкъ также требуетъ упражненія, привычки мгновенно находить слова для выраженія мысли и даже къ звуку голоса; и наконецъ скучно юношѣ жить безъ товарищей и не видѣть никого вокругъ себя, кромѣ старыхъ степенныхъ людей; но главный вредъ заключается въ томъ, что онъ не видитъ никого лучше себя по успѣхамъ въ наукахъ. Въ заведеніи совѣтъ иное дѣло: его воля, мнѣніе, взглядъ, желаніе будутъ встрѣчаться на каждомъ шагу съ волею, мнѣніемъ, взглядомъ другихъ его товарищей, и вотъ въ этихъ то столкновеніяхъ, непрерывныхъ столкновеніяхъ живаго слова, живой мысли заключается та невидимая сила, которая образовываетъ характеръ въ юношѣ и содѣлываетъ его, современемъ, человекомъ практическимъ.»²

«დედისა და გუვერნიორის ამარა სახლში მყოფი თოთხმეტის წლის ბიჭი გამოყრუვდება, შეიქმნება თავის ქეიფა, ქალური ხასიათისა, ვერავისთან ვეღარ მოთავსდება; უამხანაგებოდ დარჩენილს, რომლებთანაც შესძლებოდა აზრის გაზიარება, ნიჭი მეტყველებისა სრულიად დაეხშობა, ვინაიდგან ენასაც ვარჯიშობა უნდა, უნდა მიჩვევა, რომ საჭიროების დროს აზრის გამოსათქმელად სიტყვას უცბადა ჰპოვებდეს, მიჩვევა უნდა თვით ხმასაც-კი; და გარდა ამისა, უამხანაგებოდ ბავშვის ყოფნა მოსაწყენიც არის; რას ეგვანება, აბა, რომ ბებერის, დარბაისელ ხალხის მეტს გარშემო არავისი ჰხედავდეს; მაგრამ ყველაზედ მავნე-კი ის არის, რომ თავისზედ უკეთ მოსწავლეს ბავშვი არავის უნდა ჰხედვიდეს. სასწავლებელში-კი სულ სხვაა: მისი ნება, აზრი, შეხედულება და სურვილი თვითთოეულს ფეხის გადადგმაზედ სხვა ამხანაგების ნებასა, აზრსა და შეხედულებას უნდა დაუპირდაპირდეს და შეებრძოლოს. აი, სწორედ ეს წინააღმდეგობა და დაუსრულებელი შეტაკებაა ცოცხლის სიტყვისა და აზრისა ის უხილავი ძალა, რომელიც ბავშვს ხასიათს შეუმუშავებს და თავისს დროზედ პრაქტიკულ ადამიანად აქცევს.»

შკოლაში რომ შევიდა გ. ორბელიანი, ბიძა ითხოვს ძმის-წულისაგან სასწავლებლის შესრულებას და დიპლომის მიღებას.

¹ 4) წერილი 8 იანვ. 1866 წ.

² *) წერილი ბარბარე ორბელ. 23 ნოემბ. 1866 წ.

„Прошло то доброе время, когда человекъ, если онъ не былъ горькимъ пьяницею, или отъ явленнымъ воромъ, могъ имѣть значеніе и въ общественной, и въ государственной службѣ. Такъ было въ Россіи до Крымской войны, а во Франціи до Седанскаго погрома. Теперь эти отрицательныя достоинства не возвышаютъ человека; отъ него требуютъ диплома, свидѣтельства гдѣ и чему учился? Пожалуй, я согласенъ съ Георгіемъ, что это, нѣкоторымъ образомъ притѣсненіе молодому поколѣнію просто тиранство, но что же дѣлать, когда весь міръ убѣдился въ томъ, что человекъ безъ науки почти бесполезное существо, ни для чего никому не нужное? Что дѣлать, когда безъ диплома нѣтъ мѣста въ службѣ, нѣтъ уваженія въ обществѣ? Конечно, остается одно только средство, учиться и учиться, стать въ уровень съ требованіями вѣка? Я совершенно понимаю и раздѣляю мнѣніе Георгія, что учиться дѣло весьма тяжело-скучное, но какъ быть, когда проклятые нѣмцы убѣдили всѣхъ, что только наука править міромъ, что сельскіе учителя Германіи побѣдили непобѣдимыхъ маршаловъ Франціи? И міръ покорился этой аксіомѣ провозглашенной нѣмцами; покорись и ты мой дядя Георгій, перекрестись и съ усердіемъ возмись за уроки...*)¹

«წავიდა ის კურთხეული დრო, როცა ადამიანს საზოგადოებრივს ცხოვრებაშიაც ჰქონდა მნიშვნელობა და სახელმწიფო სამსახურშიაც, თუ თავზედ ხელ აღებული ლოთი ან სახელ გავარდნილი ქურდი არ იყო. ასე იყო რუსეთში ყირიმის ომამდე და საფრანგეთში სედანის დამარცხებამდე. ეს საუარო ღირსებები ახლა აღარავის ამაღლებენ. ყველასაგან დიპლომსა და მოწმობასა თხოულობენ, სად რა უსწავლია. შეიძლება ვეთანხმებოდე კიდეც გიორგის, რომ ერთი მხრივ ეს შევიწროებაცაა ახალის თაობისა, მტარვალობა და სხვა არასფერი, მაგრამ რას ვიზამთ, აბა, როცა დარწმუნდა მთელი ქვეყანა, რომ უსწავლელი კაცი თითქმის რომ უსარგებლო, გამოუსადეგარი არსებაა? რას იზამთ, აბა, როცა უდიპლომოდ სამსახურში ადგილს აღარავის აძლევენ, საზოგადოებაში პატივის ცემა აღარა აქვთ? რასაკვირველია, ერთი-ღა დაგვრჩენია, ვისწავლოთ და ვისწავლოთ, რომ დროის მოთხოვნილებას არ ჩამოვრჩეთ! მესმის სრულიადა და თანახმა ვარ გიორგის აზრისა, რომ სწავლა მეტად ძნელი და მოსაწყენი რამ არის, მაგრამ რასა ვიქმთ, აბა, როცა დაწყველილმა ნემენცებმა დაარწმუნეს ყველა, რომ მხოლოდ სწავლას შეუძლიან ქვეყნის მართვა, რომ საფრანგეთის მარშლები გერმანიის სოფლის მასწავლებლებმა სძლიეს? და ქვეყანაც დაემორჩილა ამ ნემენცების მიერ აღვიარებულს ჭეშმარიტებასა; დაემორჩილე შენც, ჩემო ბიძია გიორგი, გადაიწერე პირჯვარი და გაკვეთილებს ერთგულად შეუდექი...»

დიდ-ხანს უცხოეთში ცხოვრებას და სწავლას ბევრი ხარჯი უნდოდა, მაგრამ (გიორგის თავისი რენტაც ჰქონდა და ბიძასაც ყოველი თვისი საცხოვრებელი იმისთვის უნდოდა) ოღონდ კი იმას არა დაჰკლებოდა რა და თითონ პოეტი მოითმენდა გაჭირვებას. ამბობენ, ერთხელ ნინიკამ თავის ბატონის ტანთ-ჩაცმის დროს შემოდველებული პერანგი შემოახია იმას ამ საყვედურით: «გიორგის შეუნახე, გიორგის შეუნახე.» ვინ ჩამოთვლის, რამდენი წყვილი ათასი და ათი ათასი მანეთი დაუხარჯავს პოეტს ძმის-წულისთვის? და ვითომ ან დაეყვედრებინოს როდისმე ეს ხარჯი ან დაჰზარებოდეს იმისი გამოლება? ამ მაღლიანის კაცის ხელში ყველაფერს ლაზათი ჰქონდა, თითონ ფულის გაცემასაც. აი ერთი ნიმუში ათასთაგან ფულის გაგზავნისა.

„Мой другъ Варвара! Послѣ твоего выѣзда изъ Тифлиса забыты вами здѣсь грузинскія книги принадлежащія царевнѣ и пальто Георгія. Если бы Георгій, мой почтенный дяденька забылъ книги, я бы не удивился; но зимою бросить пальто и не чувствовать этой потери могутъ только погруженные въ пучину философскихъ теоріи; а онъ, какъ мнѣ кажется, не изъ числа этихъ людей. Я думалъ, думалъ и рѣшилъ только: оставить книги здѣсь до востребованія и беречь ихъ, какъ сокровище, оставшееся отъ развалинъ древней Грузіи, а

¹ *) წერილი 10 ოვბ. 1872 წ.

вмѣсто пальто прислать тебѣ одну тысячу рублей на обмундировку Георгія. Я не думаю, чтобы оно стоило болѣе этой суммы...»¹

«ჩემო მეგობარო ბარბარე! ტფილისიდან წასვლის შემდეგ აქ დაგრჩენიათ მეფის წულის ნაქონი ქართული წიგნები და გიორგის პალტო. ჩემს პატივცემულს ბიძია გიორგის რომ წიგნები დაჰვიწყებოდა, არ გამიკვირდებოდა, მაგრამ ზამთარში რომ კაცმა პალტო დაივიწყოს და დანაკარგს არა ჰგრძნობდეს, ეს შეუძლიანთ მხოლოდ ფილოსოფიურ თეორიებში ღრმად გაბმულს ადამიანებს, რომელთა რიცხვსაც, ვგონებ, იგი არ ეკუთვნის. ვიფიქრე, ვიფიქრე და გარდავწყვიტე ასრე: წიგნები აქ დარჩეს, ვიდრე მოითხოვდეთ და შევინახო, როგორც განძი, ძველის საქართველოს ნანგრევებიდან მონარჩენი, ხოლო პალტოს მაგივრად გიორგის შესამოსად ათასი მანეთი გამოგიგზავნო. ვგონებ, პალტო მეტი არ უნდა ღირდეს!..

გიორგიმ შეასრულა პაყების კორპუსი და სამსახურებლად განწესდა ლეიბ-გუსარის პოლკში. მალე ასტყდა ამას შემდეგ ომი და პოეტის ძმის-წულს შეხვდა ლაშქარში წასვლა მცირე აზიას, საცა ის «კამანდობდა ახოტნიკების სოტნას.» პოეტს ძლიერ ეშინოდა, რომ ამ ომს არ წაერთმია მისთვის ერთად ერთი იმედი იმის ოჯახისა.

«ვკითხავდი ძალუას ვარინკასა _ სწერდა ის ამ დროს პრინცესა მიურატისას _ გიორგის ამბავსა და ისიც ალექსანდრეპოლიდამ მიპასუხებდა ასე: გუმინ ცოცხალი იყო და დღეს კი არ ვიცი. და ვიყავ გაჩუმებული შიშისაგან და აღარა მქონდა თავი არც წერისათვის და არცა თუ სხვა რაიმე ფიქრისათვის...»²

ომი გათავდა და ძმის-წული დაუბრუნდა ბიძას ლაშქარში შეძენილის ალაფითა. ღმერთმან აცოცხლა ხმალი მყვირალა ზურაბისა! იმას დიდად უხაროდა გიორგის წარმატება და უნდოდა, რომ იგი არ მოჰშორებოდა სიკვდილის დღემდის, რომელიც შორს არ უნდა ყოფილიყო, მაგრამ სამსახურისგან გიორგი ხელ-ახლა პეტერბურგს წავიდა და ხელახლა წერილზე მივარდა საქმე. ძმის წული კი დიდად ხელმოჭერილი იყო წერილებზე და ეს სწყინდა პოეტს. ერთს წერილში ის აყვედრის წიგნის მოუწერლობას, _ წერას რად სწავლობდი. თუ კაცს წიგნს არ მისწერდიო, ეუბნება ის.

მაგრამ, ეჰ! ვხედავ შორს გამიტაცა პოეტის ტკბილ-სიტყვაობამ! ტყუილად არ უთქვამთ, გაუმადრობა მომაკვდინებელი ცოდვა არისო. მე სულ მინდა და მინდა პოეტის წერილებიდან საუკეთესო ნაწყვეტები ვაგემო მკითხველებს და იმას კი არ ვუყურებ, რომ ასე გრძლად ლაპარაკი ერთს საგანზე ვნებს თხზულების პლანსა. მაგრამ ესეც არის რა გულით და სინიდისით აუარო მშვენიერებას, რომელიც მაგნიტსავით იზიდავს კაცის ყურადღებას.

კერძო კაცზედ ლაპარაკის მოსათავებლად ჩვენ უნდა მოვიგონოთ აქ ორბელიანის სიყვარულიც ყოველ გვარის სპორტისა, ე. ი. ყოველ გვარის სეირის: ცხენის ჭენებისა, ნადირობის, ჭიდაობის, მუშთი-კრივისა და სხვა ნაირის გართობის.

მისი ცხენები საუკეთესო ცხენები იყვნენ თბილისში და დიდუბის დოღზე იგებდენ პირველ პრიზებს. ყველას ახსოვს მისი არაბი «მერცხალა», რომელიც პირდაპირ ნადირ-შაჰის ჭაკი-ცხენისა იყო ჩამომავალი. ხან და ხან თუ ვერ მოდიოდნენ პირველად მისი ცხენები, ეს იმიტომ, რომ იმათზე გამხმარის და ღონიერის ჟოკკეს, მაგიერ «მისი ათ ფუთიანი ზახარკა» იჯდა, რომლის სიმძიმისაგან ცხენს ზურგი შუაზე ჰქონდა გაღუნული. შემდეგი სტრიქონები, ყაფლანთან მინაწერი, დაგვანახებენ რამდენად უყვარდა იმას ცხენები:

«იყო ცხენების ჭენება; კიდევ «ჯანი» მოვიდა პირველი და ჩემი «ტაბასრანი» მეორე. მაგრამ ცოტას გაწყდა, რომ შაჰყულადას შვილის ცხენმა არ გაასწრო ჩემსას. ოჰ, ყაფლან! რა გითხრა ანგლიურის ჭაკის ცხენის სიმშვენიერე? იმის თვალები, პატარა-პაწაწა გამხმარი

¹ *) წერილი 5 ნომბ. 1871 წ.

² *) წერილი 12 ოკდ. 1877 წ.

თავი, ყელი აგერ აიქამდის წასული, ლერწამი ფეხები, ვეება გავა, დაჰანადეიმ? მერწმუნე, დიდს ყაენსაც არ ეყოლება ამის მსგავსი ცხენი! და რომ წამოვიდა და წამოვიდა ფრენით, ასე გაშინჯე ცალი ფეხითაც კოჭლობდა, მაგრამ მოდიოდა, რა მოდიოდა, სწორედ ჯეირანი იყო! ოთხი ვერსტი გამოირბინა ხუთს მინუტს ნახევარზე და რა საკვირველია სხვანი ვიდეებისაც ჭაკი ცხენები სულ ერთიანად პირველს გადმოხტომანედვე უკან დარჩნენ».)¹

მისი წევრებიც განთქმულნი იყვნენ. 1865-ს წელს იმან ანადირა ყარაიას ლორდი ჰამილტონი, დიდი-მთავრინას ნათესავი, საცა მისმა მწევრებმა დამკა, რეიდა, ერკეკ-დიდად მოაწონეს თავი სტუმრად მოსულ ანგლიჩანს.

მუშთი-კრივი, ჭიდაობა, სმა, ლხინი – ქართული სპორტიც ეს არის – პოეტის სიცოცხლე იყო. განთქმულნი ლოპიანა და მირზაჯანა მისნი მეგობარნი იყვნენ და მისგან ნაქებნი ლექსად. გლდანელსაც ერგო რამდენიმე სტრიქონი მის წერილებში. «ვიღაცა ერთი გლდანელი ბიჭია, არ იქნა ვერა რომელმა დასცა ესე; სულ ყველას მოერია; წასულს კვირასაც ამილახვარის ფალავანი, განგებ ქართლიდამ მოყვანილი, დაამარცხა და დარჩა ბურთი და მეიდანნი ამ გლდანელს ბიჭსა.»²

ეხლა ლხინი? დარდიმანდობა? კინტოების ჰართიფურთი? აი როგორ აუწერს პოეტი ერთს «ჩასხდომას» ტასო აგლობჟიოს.

«... ამას წინად შევიყარენით სულ ყმაწვილი კაცები. მე, ჩილაევი, გიორგი მუხრანსკი, შახავსკოი, მირსკი, ლევან, ისაკ, ჯორჯაძე, სულთან გიირეი, სოსიკო, ალაღაროვი, სტაროსელსკი – ამ ყმაწვილ კაცებში ყველაზე უფრო ყმაწვილი 60 წლისა მაინც იყო – და წავედით საღამოზე ორთაჭალას და მტკვრის პირზე ჩავსხედით ზურნით, ჭიანურ-თარით და ლაზათიანის მომღერლითა და იყო ჰაერი მშვენიერი, ღამე მთვარიანი. ამ დროს სად იყო, სად არ იყო წამოვიდა ერთი ნავი დასტითა და სწორედ ჩვენ პირდაპირ შუა მტკვარზე დადგა. – მოთავემ დაიძახა: წმიდა სანთლები აანთეთ! და აენტო ნავის გარეშე წმიდა სანთლები ჩირაღდნად! დაიძახა: გაშალეთ სუფრა! და გაიშალა სუფრა. მოართვეს მოთავეს თეფში ოთხის სტაქნებით და დალია ოთხივე დიდის მოხდენით; მერე თითონ აავსო ოთხივე და ჩაურიგა რიგზე ყველას ოთხ-ოთხი და ამით გაჩაღდა ლხინი, ჩვენი აქედამ, იმათი – შუა-მტკვრიდამ. გამოჩნდა, რომ ნავის ადმირალი იყო კუნძუას ძმა, ყასაბი. – შუა ლხინში რომ შევიდნენ, დაიძახა ადმირალმა – ასე დავარქვით მოთავეს – ახლა მწვადი მოვიდეს! ამ სიტყვაზე ერთი ნავიდამ გადმოვიდა მალაყსა, ჯერ ჩაიღუპა და მერე მძოვარით ამოვიდა, მოუსვა ვეება მკლავები და გამოვიდა ტიტველა მიკიტნის დუქანთან, საიდანაც ცხელ-ცხელი შამფურები პუტნალლით გაიტანა ნავში და შეიქნა ახალი ჩამორიგება ოთხ-ოთხის სტაქნებისა ერთად. ჩვენის საზანდრების სიმღერაზე ისინი ძალიან იხრაკებოდნენ და ხშირად იძახოდნენ: «ერთი კიდევ, გეთაყვა! ჯანუმ, გოზუმ! დიდის სიამოვნებით უყურებდა შახავსკოი იმათ დარბაისლობის შექცევას. პირველს საათზე ჩვენ აქედამ ავიყარენით და იქიდანაც იმათი ნავი ნელ-ნელა ცურვით წავიდა ზევით ხიდისაკენ».)³

ამისთანა ხალხს, ამისთანა ქალაქს კაცი როგორ უნდა მოშორებოდა.

XX

«ზენა-სჯული», რომელსაც ასე «უშიშრად» ელოდა პოეტი იუბილეს დღიდან, აღსრულდა: 21 მარტს 1883 წ., დღესა ორშაბათს, ორბელიანი გარდაიცვალა.

ავათმყოფობა მისი არ გაგრძელებულა დიდხანს. ის შეიქნა უძლებად შუა თებერვალს, შემდეგ ერთის საათის სეირობისა დიდუბეს, საცა, ამბობენ, ვიღაცასგან გაჯავრებული

¹ *) წერილი ურიცხვო

² **) წერილი რევაზ ერისთავს 8 ივნ. 1882 წ.

³ *) წერილ ტასო აგლობჟიოსთან 13 ივნ. 1875 წ.

წასულა ის «სევდიანი, ფიქრთ გასართველად». ამ სეირნობაში პოეტი გაციებულა და იმას გაუჩნდა ნაწლავის ანთება. სწამლობდა იმას მისი შინაური ექიმი, დოქტორი კასპარიანცი. უეჭველია, კასპარიანცი კარგი ექიმი, მაგრამ იმ ანდაზისა არ იყო «ერთი ჭკუა კარგია და ორი უკეთესი», რიგი იყო ნათესავებს მოეწვიათ სხვა ექიმებიც შესანიშნავის ავადმყოფის სანახავად, გარნა, სამწუხაროდ, ეს არ მოხდა და ერთი თვის შემდეგ, შუა მარტს – ვინ იცის ეგებ კასპარიანცის მიუხვდომლობით – უეცრივ ქალაქში გავრცელდა ხმა, რომ ორბელიანი სიკვდილის პირზე არისო. გაზეთმა «მუშაკმა» პირველად დაბეჭდა ბიულეტენი იმის ავადმყოფობაზე, შემდეგ «დროებამ» და «კავკაზმა». 18 მარტს «კავკაზში» დაბეჭდილი იყო შემდეგი ბიულეტენი:

„У князя Григорія Дмитріевича брюшной тифъ. Вчера, 16 марта, былъ 34 день болѣзни. Въ 10 часовъ вечера температура 38,1, пульсъ 96 качественно пульсъ удовлетворительный: дыханіе 24; кашель незначительный; въ правомъ легкомъ застой крови, такъ какъ больной больше лежитъ на этой сторонѣ; общее состояніе здоровья, равно какъ и питаніе, удовлетворительное и, за исключеніемъ глубокой старости, не представляетъ опасности; больному по формулярному списку 83 года. Д-ръ Каспарьянцъ.

მალე პოეტმაც იგრძნო აღსასრულის მოახლოება. სიკვდილის წინა დღეს მან მიიღო წმიდა საიდუმლო ზიარებისა, თითონ წაიკითხა ლოცვები და ერთხანს ემუსაიფა თავის მოძღვარს, ღირსეულს მღვდელს ბესარიონ ზედგინიძეს. მისმა ჩვეულებრივმა კარგმა გუნებამ არ უმტყუნა მას სიკვდილის სარეცელზედაც. იშვიათ მნახველებს, რომელთაც შეეძლოთ პოეტთან შესვლა, ის მიიღებდა მუდმივის მისის თავაზით და ხუმრობით.

– ეჰ! მახლას, ბაბალე, მივდივარ! ეუბნება ის ვნ. ბაბალე ბარათოვისას, რომელიც მოვიდა იმის სანახავად რამდენიმე დღის წინად სიკვდილამდის.

21 მარტს დილის 9 საათზე დაიწყო ავადმყოფის სულთა-ბრძოლა. ამ დროს – მე თითონ ვნახე ჩემის თვალით – მისი განსასვენებელი ადგილი წარმოადგენდა შემდეგს სურათს: სულთ-მობრძავი იწვა ქვემო-სართულის დიდ-ზალაში, მარცხენა ოთახის კარებთან. მის თავთან ანალოიზე ესვენა მაცხოვრის ხატი, რომლის წინ ენთო წმიდა სანთელი და მოშორებით დაბალის ჩაწყვეტილის ხმით დიაკვანი კითხულობდა რაღაც სამღვთო წიგნს. პატარა ოთახში, გვერდით, ირეოდნენ პოეტის ნათესავნი ქალნი, რომელთ პირი-სახეზე და თვალის გამომეტყველებაზე იხატებოდა ნამდვილი მწუხარება. პოეტის ერთგულნი და მოსამსახურენი, პოეტის მოძღვარი სასოწარკვეთილებით დაჰყურებდნენ მომაკვდავს, გარეშე ნაცნობნი განუწყვეტლად მოდიოდნენ, ან გზავნიდნენ კაცს ავადმყოფის ამბის შესატყობად. აი, სხვათა შორის, გენერალი ტრუბეცკოი. ვხედავთ, ის მოუახლოვდა სახლს და რა შეიტყო ავადმყოფის სულთა-ბრძოლის დაწყება, მუხლი მოიყარა ეზოში, პირს-ჯვარი გადაიწერა, თაყვანი სცა სახლს და განშორდა. თითონ სულთ-მობრძავი ზეწარ გადაფარებული გაწოლილი იყო ფართო კრაოტზე და ძალზე ხვნეშოდა. მის ფართე შუბლს ხვითქივით გადმოსდიოდა გაჭივრების ოფლი; ვეებერთელა ტანი დავარდნილ-იყო; პირი დასწმედოდა; თვალებს დაჰკარგოდა გამომეტყველება, თუმცა კი მომაკვდავი გაშტერებულად იყურებოდა აქეთ-იქით და ხელის მოძრაობით თითქო გვანიშნებდა, რომ გრძნობა და მოსაზრება ჯერ სრულად არ დაჰკარგოდა იმას. მუდამ მოპარსულ ნიკაპზე თეთრი წვერი გასწორებოდა ბაკენბარდებს და მისი პირის-სახე ერთის შეხედვით ძნელად საცნობი შეექმნა... მთელი დღე გასტანა სულთა ბრძოლამ. მხოლოდ 4 საათზე და 35 წამს განუტევა მომაკვდავმა თვისი სული.

პოეტის გარდაცვალების ამბავი მოეფინა მსწრაფლ მთელს კავკასიას და, რასაკვირველია, ყოველგან დიდი მწუხარება აღძრა. ტელეგრაფს ყოველგნით მოჰქონდა განსვენებულის მემკვიდრეებთან, თუ «დროების» რედაქციაში სამძიმარის დეპეშა და ყოველგან საქართველოში და საქართველოს გარეც, საცა ქართველები იყვნენ, გაიმართა

პანაშვიდები პოეტის სულის განსასვენებლად. პანაშვიდი გადაიხადეს, სხვათა შორის, პეტერბურგშიაც დიდის მთავრის მიხაილ ნიკოლოზის ძის სასახლეში, საცა დაესწრნენ, სახლის უფალის სურვილისამებრ, პეტერბურგში მყოფნი ქართველნიც და პანაშვიდის შემდეგ ადრინდელმა კავკასიის მთავარ მართებელმა სამძიმრის დეპეშა გამოუგზავნა განსვენებულის ნათესავთა. მთავარ-მართებელმა ი. დონდუკოვ-კორსაკოვმა, რომელიც ამ ჟამად პეტერბურგს იყო, სამძიმარს გარდა, მოსწერა მის მოადგილეს გენერალ-ლეიტენანტს სტაროსელსკის, განსვენებული დაესაფლავებინათ სრულის პატივით, რომელიც შეეფერებოდა მის სახელს და მაღალს ღირსებას. 23 მარტს ტელეგრაფმა მოიტანა თბილისს ხელმწიფე იმპერატორის სამძიმარიც თ. ლევან მელიქოვის სახელზე. აი თითონ ეს დეპეშა:

Обращаюсь къ вамъ съ просьбою передать семейству князя Григорія Димитріевича Орбеліани мое искреннее соболѣзнованіе въ ихъ чувствительной утратѣ; глубоко сожалью о смерти столь благородной и уважаемой личности.

Александръ.

თითონ ქალაქში დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა, პოეტის გარდაცვალებამ. სამხედრონი, სამოქალაქონი, სასულიერონი, რუსნი, ფრანგნი, ქართველნი, სომეხნი, ყოველი წოდება, ყოველი ხელობა შეაწუხა მისმა სიკვდილმა. დღიდან გარდაცვალებისა დასაფლავებამდის განსვენებულის ეზო აღდგომის ღამესავით გადაჭრელებული იყო პანაშვიდისთვის ანთებულის სანთლებისაგან. საქართველოს ექზარხოსი პავლე და სხვ. მაღალი მართლ-მადიდებლობის სასულიერობა ყოველ საღამოს უხდიდნენ განსვენებულს პანაშვიდს, რომელზედაც მთელი თბილისის მაღალი საზოგადოება დადიოდა უკლისად. საზოგადო მანიფესტაცია იქამდის მივიდა, რომ ერთს პანაშვიდზე მაღალი წოდების ქართველ ქალებმა ქართული გალობის ხორო გამართეს. ურიცხვთა გვირგვინთ ყვავილებისა _ თაყვანის-ცემის და პატივის-ცემის ნივთიერთა ნიშანთა _ სულ ერთიანად დაჰფარეს განსვენებულის კუბო!..

გასვენების დღედ დაინიშნა შაბათი, 26 მარტი. დასაფლავების ცერემონიალის შესადგენად დაწესდა კომისია, რომლის წევრნი იყვნენ თავადნი: ნიკო ჭავჭავაძე, ნიკა ამილახვარი, ი. ჭავჭავაძე, თავად-აზნაურობის წინამძღოლი დ. სუმბათოვი, კამენდანტის თანაშემწე ბატონი რეიტერი, ქალაქის თავი ბ. მატინოვი, მთავარ-სამმართველოს კანცელარიის უფროსი ბ. იაკიმოვი და ამ სტრიქონის მწერალი. დასაფლავების წინა დღეს კომისია შეკრბა თ. ნიკო ჭავჭავაძესთან «კავკაზის» სასტუმროში და, შემდეგ ერთის საათის ბაასისა, დაადგინა თავ-და-რიგი მიცვალებულის გასვენებისა: რა ქუჩებით უნდა გაევილო პროცესიას, ვის რა ადგილი დაეჭირა კორტეჟში, სად წარმოეთქვათ სიტყვები და სხ. რადგანაც სიონის სობოროს ამ ჟამად ახალს იატაკს უკეთებდნენ, განსვენებულის მოსახსენებელი წირვა გადასწყვიტეს მომხდარიყო ანჩისხატის ეკლესიაში. ერთ დროს დააპირეს კორპუსის ეკლესიაში გასვენება, მაგრამ რადგანაც ეს ეკლესია ერთობ ახლოს იყო პოეტის სახლიდამ და პროცესია ამ პატარა ადგილზე ვერ გაიშლებოდა, ეს ჰაზრი დაუტევეს. დასაფლავების ადგილად, ნათესავების სურვილით, დაინიშნა ქაშვეთის ეკლესია, საცა დამარხულია პოეტის ძმა ილია. განსვენებულის სურვილი რომ ხსოვნებოდა ვისმე ან კომისიაში, ან ნათესავებს, ის, შეიძლება, ქაშვეთის ნაცვლად კუმისის სამების ეკლესიაში დაემარხათ, რადგანაც მისი ძმის ზაქარიას სიკვდილის გამო პოეტი სწერდა ერთ დროს თავის რძალს ქეთევანს: «ზაქარია კუმისის სამებაში დაასვენეთ და მეც იქ დამმარხეთო...»¹

დასაფლავების დღისათვის ქალაქში დიდ-ძალი ხალხი ჩამოვიდა ქართლიდამ, კახეთიდან, იმერეთიდან. ქუთაისიდან მოვიდნენ, სხვათა შორის, ქუთაისის გუბერნიის თავად-აზნაურთა წინამძღოლი, ქალაქის თავი, გაზეთის «შრომის» რედაქტორი, «ქალების

¹ *) წერილი 9 დეკ. 1847 წ.

ბიბლიოთეკის» რედაქტორი – სულ ყველანი ყვავილებითა და გვირგვინებით. გორმაც გამოგზავნა თავისი ქალაქის თვით-მმართველობის წარმომადგენელი.

დასაფლავების წინა ღამეს ცოტა იწვიმა, მაგრამ ცისკარზე ცა ერთბაშად მოიწმინდა და რიჟრაჟზე პოლიციის უფროსის რასინსკის განკარგულებით ორას-სამასმა მუშამ მსწრაფლად გასწმიდეს ის ქუჩები, რომელზედაც უნდა გაეარა სამწუხარო კორტეჟს. ათი საათისთვის ქუჩები თითქმის სრულიად გაშრა.

დილის რვა საათიდან დაიწყო ქალაქში ხალხმა რევა. ყოველი უბნიდან გამოეფინა ქალი და კაცი, როგორც დიდ დღესასწაულებში გინახავთ. უბრალო ხალხი მიეჩქარებოდა სახელოსნო გამგეობაში, საიდანაც უნდა წასულიყვნენ ამქრები ბაირაღებით. მოქალაქენი, მოხელენი. სამხედრონი, სასულიერონი, მოზარდი თაობა, სხვა-და-სხვა საქველმოქმედო საზოგადოების და ქალაქების წარმომადგენელი მიემურებოდნენ განსვენებულის სახლისკენ. საათის ცხრიდან ყველა ქუჩები, საცა კი უნდა გაევილო პროცესიას, აივსო მაყურებლებით, ეგრეთვე ბალკონები, ფანჯრები, სახლის სახურავები. ბოლოს მივიდნენ სახლთან ამქრები და ჯარი ზარბაზნებითა, როგორც წესია გენერალ-ადიუტანტის დასაფლავებისა.

მეთუ საათზე ფოტოგრაფმა ფილიპოვიჩმა გადაიღო განსვენებულის სახე ყვავილის გვირგვინებით გარ-შემორტყმული და მთავარ-სარდლის თანამდებობის აღმასრულებელმა გენერალმა ჯომარჯიძემ დასდვა კუბოზე გვირგვინი «კავკასიის ჯარებისაგან» შესაფერის სიტყვითა. შემდეგ წარმოსთქვა სიტყვა მაჰმადიანების დეპუტაციის წევრმა ჰუსეინ გაიბოვმა და საქართველოს ექსახორსმა ჩამოილოცა მცირე პანაშვიდი.

ათ საათზე პროცესია დაიძრა.

პირველად გაემართა ცხენოსანთა ჟანდარმების კამანდა, რომელთ მორთულობა წითელ-ყვითლად ელვარებდა მზის სხივისაგან; იმათ მოჰყვა ხორუგვები და გვირგვინები – რიცხვით ორმოცდა ათამდის – სხვა და სხვა ქალაქებისა, ქველ-მოქმედ საზოგადოებათა, რედაქციებისა, სკოლებისა, გიმნაზიებისა და უნივერსიტეტების მოსწავლეთა, ხელოსნებისა, თავად-აზნაურობათა, კლუბების და სხვათა და სხვათა, სხვა და სხვა გვარის წარწერილობით, უმეტეს ნაწილად განსვენებულის ლექსებიდამ. უკანასკნელად მიჰქონდათ ორბელიანთა გვარის ვერცხლის გვირგვინი, მშვენივრად მორთული. გვირგვინებს მოსდევდნენ პოეტის ორდენები, რომელიც ექვსს თუ შვიდ აფიცერს მოჰქონდა მაყვლის ფერს ხავერდის ბალიშზე დაკერებული. შემდეგ მოდიოდა უკლისად მთელი თბილისის მართლ-მადიდებელის სარწმუნოების სამღვდლოება საქართველოს ექსარხოსით და არქიმანდრიტებით. – იმერეთის ეპისკოპოზი გაბრიელ თუმცა მოწვეული იყო, ვერ დაესწრო პოეტის გასვენებას, რადგანაც ვიღაც ჯაფარიძის გასვენებაზე ყოფილა შეპირებული. – შემდეგ მოჰქონდა ხალხს კუბო, რომელიც სახლიდამ გამოასვენეს გენერლებმა: ნიკო ჭავჭავაძემ, ზაქარია ჭავჭავაძემ, ივანე ამილახვარმა, ა. საგინოვმა, ნ. წერეთელმა და ვეზიროვმა, მ. ერისთავმა და სხვათა საქართველოს თავადთა. კუბოს მოსდევდნენ პოეტის ახლო ნათესავნი და შემდეგ გენერლობა, თავად-აზნაურობა, ქალაქის წარმომადგენელი, ამქრები, სოფლიდამ ჩამოსული ხალხი, ქალაქის მუშები და დასასრულ – ჯარი და ზარბაზნები. პროცესია თითქმის ნახევარ ვერსტზე გაიშალა. ქალაქს დიდი ხანია არ ენახა ასეთი დიდებული დასაფლავება. პროცესიის გზა ჯერ მიდიოდა მადათოვისა და ბარიათინსკის ქუჩებით, მერე გოლოვინის პროსპექტით, სასახლის ქუჩით, ერეენის მოედანით, შუა ბაზრით, პატარა პრიკაზის ქუჩით და გუბერნატორის მოედანით. ამ მოედანზე ვიწროობისა გამო პროცესია შეჩერდა და გზა მისცა მიცვალებულს და ნათესავებს დიდ-კაცობით. სანამ წირვა გათავდებოდა, რაც ხალხი ვერ დაეტია სიმცირისა გამო ანჩისხატის ეკლესიაში, გაჩერებული იყო ეკლესიის გალავანში და მოედანზე. წირვა რომ გათავდა, სამი სიტყვა წარმოითქვა ეკლესიაში: ერთი მღვდლის ჯანაშვილისაგან განიცადებზე, მეორე არხიმანდრიტის გრიგოლისაგან და მესამე – ექსარხოსისაგან.

შვენიერი სიტყვა იყო ექსარხოზისა. შვიდის სიტყვისაგან, რომელიც წარმოითქვა ამ დღეს რუსულსა და ქართულს ენაზე, ის იყო საუკეთესო. აი ერთი ნაწილი ამ სიტყვისა:

. . . Въ храмѣ Божіемъ, гдѣ все напоминаетъ намъ, что одинъ только Богъ – великъ, безпредѣльно великъ, всесовершенъ, всехваленъ и всеславенъ, какъ дерзнуть изрекать хвалы брэнному челоѣку? Предъ Богомъ, единымъ великимъ – ничтожно все: ничтожны высшіе всесовершеннѣйшіе духи, – херувимы и серафимы; ничтожны величайшіе праведники, сильнѣйшіе люди. Предъ Богомъ все твореніе ничтожнѣе, чѣмъ капля воды – предъ безбрежнымъ моремъ, песчинка – предъ цѣлымъ мірозданіемъ. Что же передъ Нимъ мы – ничтожные люди, со всѣми нашими ничтожными доблестями и совершенствами, со всею нашею славою? Какъ-же намъ восхвалять челоѣка предъ лицомъ Всесовершеннаго. Но, съ другой стороны, какъ-же и не дать доброму чувству излиться изъ сердца?.. Да, если-бы во святыхъ Своихъ не былъ дивенъ Самъ Богъ; если-бы богатые, природныя дарованія челоѣка не были даромъ Божіемъ челоѣку; если-бы слава добрыхъ дѣлъ челоѣческихъ не относилась наиболѣе всего къ Богу, силою Котораго мы творимъ все доброе: то никто не дерзнулъ-бы въ храмѣ Божіемъ – въ мѣстѣ особаго благодатнаго присутствія Божія, изрекать хвалы обыкновенному челоѣку. Но, коль скоро мы знаемъ, что и великими талантами и добрыми дѣлами, болѣе чѣмъ самъ челоѣкъ, обладающій ими, прославляется Богъ-Податель всѣхъ благъ челоѣку: тогда мы съ дерзновеніемъ изрекаемъ хвалу и смертному челоѣку, особенно доброму христіанину.

Почившій рабъ Божій князь Григорій былъ щедро надѣленъ отъ Господа Бога разнообразными дарами. Богъ даровалъ ему мужественное сердце, содѣлавшее его доблестнымъ воиномъ. Богъ даровалъ ему мудрость, содѣлавшую его мудрымъ и добрымъ правителемъ. Богъ одарилъ его поэтическимъ духомъ, обладая которымъ онъ сладостно волновалъ сердца челоѣческія, возбуждалъ въ нихъ добрыя, святые чувства и стремленія по своему хотѣнію, такъ говорятъ, заставлялъ другихъ и восторженно радоваться и плакать. Богъ даровалъ ему долгую жизнь, украшенную дѣлами славными и благими. Онъ уже служилъ, когда даже старѣйшіе изъ насъ еще не родились, и служилъ такъ доблестно, что служба его высоко цѣнилась Вѣнценосцами, уважалась сослуживцами, возбуждала чувства любви и благодарности въ тѣхъ, во благо которыхъ ближайшимъ образомъ направлялась его служебная дѣятельность. Слава Богу за все это! Слава и тому, кто не скрылъ въ землю даннаго ему Богомъ таланта, а употребилъ его въ дѣло, – слава доблестному дѣятелю во благо общее, – почившему князю Григорію.

Но тайна необычайной любви, которую возбуждалъ къ себѣ почившій во всѣхъ съ нимъ приходящихъ въ соприкосновеніе, кроется не въ этихъ качествахъ и дѣлахъ, хотя и они достолюбезны. Причина этой любви иная, болѣе глубокая.

Иногда Господь посылаетъ въ нашъ грѣшный міръ, **ამბობს ის გრ. ორბელიანზე**, личности исключительныя, съ особою чарующею нравственною организаціей, съ особою духовною печатью на челѣ, съ особымъ обаяніемъ, привлекающимъ къ нимъ всѣхъ. Эти личности вездѣ, гдѣ только онѣ являются, вносятъ теплоту, миръ, любовь. Онѣ, какъ-бы волшебствомъ, умиротворяютъ и украшаютъ даже души озлобленныя и ожесточенныя; онѣ хотя на минуту вносятъ чувство любви даже въ тѣ души, въ которыхъ клопочутъ ненависть и злоба, и давая этимъ душамъ возможность видѣть сладость любви, призываютъ ихъ къ любви постоянной. Онѣ ходятъ среди опасностей, но опасности боятся коснуться ихъ. Онѣ удостоиваются славы и почета, но ихъ слава и почетъ не возбуждаютъ въ другихъ зависти и вражды. Эта способность нѣкоторыхъ избранныхъ людей привлекать къ себѣ – есть величайшій даръ Божій, ниспосылаемый немногимъ. Сами эти люди – особый даръ Божій міру.

Совершенно́йшимъ выраженіемъ этого типа людей былъ святыи Апостоль и Евангелистъ Іоаннъ Богословъ, возлюбленныи ученикъ Христовъ...

Къ типу людей, подобныхъ Іоанну Богослову, людей любвеобильныхъ, получившихъ отъ Бога особую духовную организацію, располагающую къ нимъ всѣхъ, принадлежалъ и почившій собратъ нашъ князь Григорій... И здѣсь именно разгадка всеобщей любви къ нему. Этой любви удостоивали его и торжественно заявили о ней и Русскіе Монархи. Голосъ любви онъ слышалъ и слышитъ отовсюду: и изъ дворцовъ, и изъ хижинъ, отъ людей знатныхъ и худородныхъ, богатыхъ и бѣдныхъ... Какъ доблестный воинъ и вождь, онъ блюлъ воинскую дисциплину; какъ правитель – охранялъ порядокъ, творилъ судъ и правду и умѣлъ все это дѣлать, не возбуждая вражды, а привлекая къ себѣ сердца. Онъ удостоенъ высокаго положенія, великихъ почестей въ государствѣ; онъ стяжалъ себѣ славу любимаго народнаго поэта: и – онъ не нажилъ себѣ завистниковъ. Онъ привлекалъ къ себѣ всѣхъ, кто хотя на короткое время приходилъ въ соприкосновеніе съ нимъ... Велика сила любви! Онъ вполне естественно привлекаетъ къ себѣ любовь...

«... ღვთისა ტაძარში, სადაც ყოველივე მომაგონებელია იმისა, რომ მხოლოდ ღმერთია ერთი დიდებული, უსაზღვროდ დიდებული, იგია მხოლოდ ყოვლად სრული, ქებული და განდიდებული, ვითარ გაკადნიერდე და შევაქო ხრწნიადი ნემტი მიცვალეულისა? მხოლოდ დიდებულისა ღვთისა წინაშე ყოველივე არრა და ამაო არის: არარანი არიან ზესთა უუსრულებსნი სულნი – ქერუბიმნი და სერაბიმნი; არარანი არიან უუდიდებულებსნი მართალნი და ძლიერნი ამა ქვეყნისანი. მრთელი მსოფლიო ქმნილება ღვთისა წინაშე უფრო-და არა რა არის, ვიდრე ცვარი წყლისა უსაზღვრო ზღვისა წინაშე, ვიდრე უბრალო მტვერი მრთელის ქვეყნიერების წინაშე. რანი ვიქნებით მაშ, ჩვენ, უბრალო მომაკვდავნი ჩვენის არად საჩენის ქველობითა, ღირსებითა და დიდებითა? ყოვლად სრულისა და უნაკლულო შემოქმედის წინ როგორ-და ვაქოთ ადამიანი? მაგრამ კეთილს გრძნობასაც გზა ვით დაუხშოთ, გულს ნამდვილი არ ვათქმევინოთ?... დიახ წმიდათა თვისთაგან რომ არ იდიდებოდეს ღმერთი; მდიდარი ბუნებრივი ნიჭი ადამიანისა რომ ღვთისგანვე არ იყოს მომადლებული; ადამიანის კეთილსაქმეთა დიდება თვითონ ღმერთსვე არ მიეწერებოდეს, რომლის ძალითაც მოვიქმედოთ ყოველს სიკეთესა, – არავინ არ გაკადნიერდებოდა მაშინ და ღვთის ტაძარში, სადაცა ჰსუფევს მადლით თვისით უფალი ჩვენი, უბრალო ადამიანს ქებას არავინ ეტყოდა. მაგრამ ვუწყით-რა, ვინაიდგან დიდებულის ნიჭითა და კეთილის საქმით უმეტეს ადამიანისა იდიდება ღმერთივე, მათი მიმნიჭებელი, – კვადნიერდებით და უბრალო მომაკვდავსა და განსაკუთრებით კეთილს ქრისტეანს შევკადრებთ ქებას.

განსვენებული მონა ღვთისა თავადი გრიგოლ უხვად იყო ღვთისაგან მრავალის სხვა-და-სხვა ნიჭით დაჯილდოვებული. ღმერთმან მიანიჭა მას ვაჟკაცური, მამაცი გული და ამან შეჰქმნა იგი სასიქადულო მეომრად. მიანიჭა სიბრძნე და შეიქმნა კეთილი და ბრძენი მმართველი ქვეყნისა. მიჰმადლა ღმერთმა სული და გული პოეტისა, რომლის წყალობითაც ტკბილად აღელვებდა ხალხისა გულსა, უნერგდა კეთილს და წმიდა გრძნობებს და სურვილისამებრ ახარებდა კიდევცა და ატირებდა კიდევცა მკითხველს. მიანიჭა მას მრავალის კეთილისა და სამადლო საქმით გამშვენებული დღეგრძელობა. იგი ჰმსახურობდა უკვე, ოდეს ჯერ უხუცესნიცა ჩვენგანნი არ იყვნენ დაბადებულნი და ჰმსახურობდა იმ ზომად სასიქადულოდ, რომ გვირგვინოსანი მეფენიც-კი ღრმად უფასებდნენ სამსახურს; პატივსა სცემდნენ თანამსახურნი და ყველანი, ვის-და სასიკეთოდაც იყო მიმართული მისი მოღვაწეობა და სამსახური, უზომო მადლობისა და სიყვარულის გრძნობით იყვნენ მისდამი გამსჭვალულნი. მადლობა ღმერთს ყოველისავე ამისათვის! მადლობა მასაც, ვინც ღვთისაგან მიმადლებული ნიჭი უქმად არ დაჰფლა მიწაში და სასიკეთოდ მოიხმარა, – დიდება სასიქადულო და ქველს საზოგადო მოღვაწეს, – განსვენებულს თავადს გრიგოლს.

მაგრამ საიდუმლოება არა ჩვეულებრივ სიყვარულისა, რომელსაც ყველა მასთან დაახლოვებული ჰგრძნობდა, ამ თვისებებსა და საქმეებში როდია დაფარული, თუმცა თავისს თავად იგინიც ღირსნი არიან სიყვარულისა. უფრო სხვაა და ღრმა მიზეზი ამ სიყვარულისა.

უფალი ჩვენი ზოგჯერ სრულიად განსხვავებულს, მომხიბვლელის ზნეობისა და განსაკუთრებულის სულიერ ნიჭისა და მადლის მქონე ხალხს მოუვლენს ხოლმე ცოდვილს ქვეყანასა, რომლებიც შესანიშნავის სიყვარულით იზიდავენ ყველასა. ყველგან, სადაც-კი ფეხს დასდგამენ, სიყვარულსა, მშვიდობიანობასა და კეთილს განწყობილებას ამყარებენ; თითქოს ჰხიბლავენ და ისე ამშვიდებენ თვით ბოროტისა და მკაცრის ბუნების პატრონებსაც-კი. ერთის წამითაც არის აგრძნობინებენ სიყვარულს შურის ძიებითა და ბოროტებით აღვსილთ და სამუდამო სიყვარულისადმი იწვევენ. გარს ათასი საფრთხე და შიში ახვევიათ, მაგრამ არც ერთი მათგანი ახლოს არ ეკარება. ყველგან პატივისა და დიდების ღირსადა სცნობენ. მაგრამ დიდება და პატივი მათი არავის შურსა და მტრობას არ იწვევს. ეს არის უდიდესი ნიჭი ღვთიური მხოლოდ იშვიათ რჩეულისა. და თვით ხალხიც, ესრედ რჩეული, განსაკუთრებული მადლია ღვთისა. ასეთის ნიჭით იყო დაჯილდოვებული წმიდა მოციქული და მახარობელი, საყვარელი მოწაფე ქრისტესი იოანე ღვთისმეტყველი...

ასეთის ნიჭისა იყო განსვენებული თავადი გრიგოლიც. და აი, საყოველთაო სიყვარულის მიზეზიც სწორედ აქ არის დაფარული. ამ სიყვარულის ღირსადა სცნეს და დიდებულად აღიარეს თვით რუსეთის თვითმყრობელებმა. ყველგან და ყველა მხრიდან: სასახლიდამა თუ ქოხიდამ, დიდებულთა თუ მცირეთაგან, მდიდრებისა თუ ღარიბებისაგან, ყველასგან სიყვარულის ხმა ესმის... როგორც სასიქადულო და ქველობით სავსე მეომარი იცავდა სამხედრო წესიერებასა; როგორც მმართველი _ სამოქალაქო წესებს, ასამართლებდა სიმართლითა და მტრობისა ნაცვლად ყველას გულსა ჰხიბლავდა და იზიდავდა. ღირს იქმნა მაღალი სახელმწიფო თანამდებობისა და პატივისა და საყვარელ სახალხო პოეტის სახელი მოიხვეჭა: _ და შური არავისი დაიმსახურა. დიდია ძალა სიყვარულისა და სრულიად ბუნებრივი მისდამი სხვათა სიყვარული...»

ანჩის-ხატიდამ პროცესსია იმავე რიგით და იმავე ქუჩებით დაბრუნდა გოლოვინის პროსპექტზე, საიდანაც შეუხვია ქაშვეთის ეკკლესიაში.

ქაშვეთის გალავანში, ეკკლესიის კარების წინ ორბელიანის კუბო უკანასკნელჯერ დაასვენეს მიწაზე და დაიწყო გამოსათხოვებელი სიტყვები. პირველი სიტყვა იყო კორპუსის კამანდირის დეველისა. მოკლე იყო ეს სიტყვა, მაგრამ ისეთის გრძნობით თქმული, რომ მაყურებელთა ცრემლები ვერ შეიკავეს, როდესაც კორპუსის კამანდირმა მაღალის მთრთოლვარეს ხმით დაიქუხა:

«Тяжело, грустно видѣть бездыханный трупъ маститаго воина, на тлѣнныхъ костяхъ котораго глубоко зарублены 62 года честнѣйшей офицерской службы. Болѣе полвѣка ты стоялъ въ рядахъ непобѣдимой кавказской арміи, она сроднилась съ именемъ твоимъ... и въ эти печальныя минуты нашу привычную любовь и уваженіе къ тебѣ ты уносишь съ собою въ холодную могилу. Да, ты уже не отзовешься на искренній привѣтъ твоихъ сослуживцевъ, а мы болѣе не услышимъ звучную рѣчь нашего Злотоуста, твоя жизнь погибла для насъ, ибо неизбѣжное уже совершилось!

„Итакъ, прощай, маститый воинъ! Прощай отъ имени всѣхъ войскъ Кавказа, среди которыхъ ты былъ глубоко чтимымъ войномъ и многoлюбимымъ человекомъ. Прощаясь съ тобою, мы не заканчиваемъ своихъ счетовъ! Нѣтъ, кавказскія войска сохранять о тебѣ, князь Григорій, добрую и вѣчную память!»

«მძიმეა და სამწუხარო, რომ მხცოვანის მეომრის გვამს, რომლის ხრწნიადს ძვლებზედაც ღრმად არის ნაჭდევი 62 წელი პატიოსნურად გატარებულ ოფიცრის სამსახურისა, უსულოსა ვხედავთ. ნახევარ საუკუნეზედ მეტი ურყევლად იდექი კავკასიის უძლეველ მხედრობის წყებებში, მისი სახელი შენს სახელთან მჭიდროდ იყო დაკავშირებული... და ჰა, ამ სამწუხარო წამებში მთელი ჩვენი შენდამი პატივისცემა და სიყვარული ცივს სამარეში უნდა ჩაიტანო. დიახ, აღარ მოგვცემ პასუხს ჩვენს გულწრფელს სალამზედა და ვეღარც ჩვენ მოვისმენთ ჩვენის ოქროპირის საამო სიტყვებს, მოისპო შენი სიცოცხლე ჩვენთვის, ვინაიდგან აუცილებელი უკვე მოხდა!

«მშვიდობით, მაშ, მხცოვანო მეომარო! მშვიდობით, კავკასიის ყველა ჯარების სახელით, რომელთა შორისაც დიდად პატივცემული მეომარი და საყვარელი კაციც იყავი. მაგრამ ჩვენს შენდამი ანგარიშებს ამ გამოთხოვებით როდი ვათავებთ! არა, თავადო გრიგოლ! კეთილსა და სამარადისო ხსენებას შენსას არასოდეს კავკასიის მხედრობა არ დაივიწყებს!»

შემდეგ ილაპარაკეს: ილია ჭავჭავაძემ, აკაკი წერეთელმა და ნიკო ყიფიანმა. სამწუხაროდ, ვერაფერს ვერ ვიტყვი იმათ სიტყვებზე. ორმა ჩვენმა სასიქადულო მწერალმა, ჩემის ფიქრით, ვერ გაიგეს ამ მომენტის მაღალი მნიშვნელობა ჩვენის პაწია ხალხისა და მწერლობისთვის. ასაფლავებდნენ კაცს, რომელსაც დასტიროდა მთელი საქართველო, რომელმაც ქართველის სახელი და ქართული სიტყვა აღიყვანა იმ სიმძლემდის, რომელსაც არავინ შესწვდენია არა მარტო ამ საუკუნეში და ნაცვლად იმისა, რომ წარმოეთქვათ მამულის სიყვარულისაგან ნაკარნახევი და გულის სიღრმისაგან გამოსული სიტყვა, წინდაწინ საქრისტომატიოდ განმზადებული, რომელშიაც გამოეხატათ პიროვნება და მნიშვნელობა გარდაცვალებულისა, პირველმა მათგანმა პოეტის ნაწერებიდამ ამოღებული სიტყვებით რაღაც გვარი ფელეტონური სიტყვა შეთხზა, რომელშიაც საკუთარი მარტო ის ჰაზრი იყო, რომ პოეტის ნიჭი სიტყვასაც საქმედ შეიქმდაო... თითქო განსვენებულის 80 წლის ცხოვრებაში ამ საპარადოქსო ჰაზრის მეტი სხვა არა ყოფილიყო რა; მეორემ... მაგრამ, ეჰ! სჯობს მეორესაც თავი ვანებოთ და მესამესაც. არც ერთი არ იყო შესაფერი სამწუხარო შემთხვევისა. ღმერთმა დაუმაღლოს საქართველოს ექსარხოსს! იმან მარტო დაიცვა ამ დღის პატივი.

მეოთხზე საათზე სიტყვები გათავდა და გოლოვინის პროსპექტიდამ მოისმა იქ გამწკრეული ჯარის თოფის გრიალი. თოფებს ბანი მისცეს მტკვრის პირიდან ზარბაზნებმა და კუბო ჩაეშვა სამარეში.